

Företagare och konsumenter mot maffia – lärdomar från Italien

Carina Gunnarson

Företagare och konsumenter mot maffia
– lärdomar från Italien

Företagare och
konsumenter mot maffia
– lärdomar från Italien

Carina Gunnarson

SNS Förlag
Box 5629, 114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
info@sns.se www.sns.se

SNS är en oberoende ideell förening grundad 1948, vars mål är att vara Sveriges ledande mötesplats för saklig samhällsdebatt och en viktig kunskapskälla för beslutsfattare. SNS sammanför företrädare för näringsliv, förvaltning, akademi och politik. Denna brobyggande roll främjas av att SNS som organisation inte tar ställning i policyfrågor.

*Företagare och konsumenter mot maffia
– lärdomar från Italien*

Carina Gunnarson

© 2024 Författaren och SNS Förlag

Tryck: Libri Plures GmbH, Hamburg,
Tyskland

ISBN 978-91-89754-52-2

INNEHÅLL

Förord	7
Sammanfattning	9
1. Introduktion	17
2. Relationen mellan organiserad brottslighet och näringslivet	33
3. Metod och datainsamling	42
4. Italiensk maffia	48
5. Addiopizzos kampanj: »Ett helt folk som betalar pizzo, är ett folk utan värdighet«	63
6. Sammanfattning och slutsatser	77
Appendix. Organiserad brottslighet och näringslivet – metoder	91
Referenser	95

Förord

Personer inom den organiserade brottsligheten i Sverige har alltmer börjat använda sig av maffialiknande metoder. De begär så kallade skyddspengar av ägare till restauranger och innehavare av livsmedelsaffärer. Och de försöker skaffa sig fördelar genom infiltration i företag, myndigheter och organisationer.

För att lära sig något om hur samhället kan hantera denna form av brottslighet kan det vara relevant att närmare studera Italien, som har en lång historia av maffia. Och det är just vad Carina Gunnarson gör i den här rapporten. Med utgångspunkt i *pizzo*, det vill säga skyddspengar, som under lång tid varit kutym i Palermo på Sicilien, går hon igenom hur olika krafter, främst företagare och konsumenter, har agerat för att minska maffians inflytande.

Carina Gunnarson är docent i statskunskap och affilierad forskare vid Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. Till vardags är hon verksam vid FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut. Hennes tidigare SNS-rapport *Den sårbara staten. En forskningsöversikt om hur organiserad brottslighet påverkar stat och kommun* väckte stor uppmärksamhet.

Rapporten är en del i SNS treåriga forskningsprojekt »Brottslighet och samhälle«. Det är SNS förhoppning att rapporten ska bidra till ökad insikt i hur organiserad brottslighet kan bemötas.

För analys, slutsatser och förslag svarar rapportförfattaren. SNS som organisation tar inte ställning till dessa. SNS initierar och presenterar forskningsbaserade och policyrelevanta analyser av centrala samhällsfrågor.

Forskningsprojektet följs av en referensgrupp med representanter för ett tjugotal företag, myndigheter och organisationer. Från referensgruppen har också finansiering till projektet erhållits. Referensgruppen ansvarar dock inte på något sätt för rapportens innehåll.

SNS framför ett tack till referensgruppen, som består av Advokatsamfundet, Akavia, Arbetsförmedlingen, Avarn Security, Domstolsverket, Fastighetsägarna Sverige, Finansdepartementet, Fryshuset, Försäkringskassan, Göteborgs Stad, Kriminalvården, Kronofogdemyndigheten, Livsmedelshandlarna, Malmö stad, Mellby Gård, MKB Fastighets AB, Polisförbundet, Polismyndigheten, Skatteverket, Stockholms stad, Svensk Försäkring, Svenskt Näringsliv och Åklagarmyndigheten.

Martin Hällsten, professor i sociologi vid Stockholms universitet, ingår i referensgruppen som representant för SNS vetenskapliga råd.

Christofer Edling, professor i sociologi vid Lunds universitet, har vid ett seminarium granskat ett utkast till rapporten.

Stockholm i oktober 2024

Stefan Sandström
forskningsledare, SNS

Sammanfattning

Maffian i Italien kan ses som ett extremfall där maffians påverkan på det lokala näringslivet är omfattande. Genom kunskap om hur organiserad brottslighet fungerar i en extrem kontext, där maffians inflytande traditionellt varit och är utbrett, kan man lära sig något om hur kriminella aktörer närmar sig företag och hur denna påverkan kan bemötas genom initiativ på lokal nivå i Sverige. Rapporten bygger på ett forskningsprojekt som genomfördes under perioden 2010–2015 i samarbete med Francesca Forno vid *Università di Bergamo*. Det empiriska materialet består av en enkätundersökning som kombinerats med intervjuer och samtal med företagare och aktivister från delar av antimaffiarörelsen i Palermo.

I rapporten riktas intresset mot den lokala gräsrotsrörelsen *Addiopizzo* som – för första gången i Palermos historia – mobiliserat företagare och konsumenter mot maffians indrivning av *pizzo*, det vill säga skyddspengar. Rörelsen grundades 2004 på initiativ av en grupp vänner och framträdde offentligt ett år senare. I dag är Addiopizzo en känd och väletablerad aktör i Palermo. Drygt 1 000 företagare och 13 500 konsumenter har gått med i Addiopizzos kampanj »Mot skyddspengar – byt shoppingvanor«. Centralt i Addiopizzos verksamhet är att ge stöd till företagare som vägrar att betala skyddspengar till maffian och att mobilisera konsumenter till stöd för dessa företag. Initiativet visar hur man på lokal nivå kan agera för att stärka konsumenters och företagens motstånd mot kriminella aktörer.

Rapporten belyser tre huvudfrågor: Vilka strategier har Addiopizzo använt för att mobilisera företagare och konsumenter mot maffian i

Palermo? Vilka är begränsningarna för en fortsatt mobilisering? Vilka lärdomar går att dra av Addiopizzos mobilisering i Palermo?

Skyddspengar är en av de metoder som italienska maffiagrupper använder för att få kontroll över ekonomiska aktiviteter på ett visst territorium. Skyddspengen är den summa som företag tvingas betala till aktörer inom organiserad brottslighet: för att undvika stölder, vandalism och andra former av trakasserier mot den egna verksamheten. Skyddspengar är ofta ett första steg i kriminella aktörers kontakt med en företagare, som leder vidare till ytterligare påtryckningar och krav på företag. Andra metoder som maffian använder för att få inflytande över företag är anställningar, underkontrakt, lån och leveranser av varor och tjänster.

Rapporten visar att Addiopizzo har använt sig av flera olika strategier för att mobilisera företagare och konsumenter i sin kampanj. Mobiliseringen av företagare har i ett första steg genomförts genom personliga nätverk där man kontaktat personer som man redan visste var kritiska till maffian. För att inte utsätta företagen för risker var mobiliseringen till en början hemlig. Först när man nått en kritisk massa om 100 företagare gick man ut offentligt i ett gemensamt manifest och organiserade ett första möte som var öppet för allmänheten. Samarbete med polis och rättsväsende har varit centralt för att kontrollera att de företag som står på Addiopizzos lista inte förekommer i polisutredningar eller är misstänkta för samröre med maffian. Organisationen har även genomfört kampanjer i områden i samband med polistillslag och bistått med rådgivning och stöd till företagare som polisanmäler och deltar i rättegångar.

För att underlätta för konsumenter att hitta »pizzo-fria« företag har Addiopizzo erbjudit guider online och i tryck till dessa företag, ett klistermärke med Addiopizzos logotyp som företag kan sätta upp på en synlig plats, öppnat en affär för »pizzo-fria« varor samt organiserat olika event, som marknader med »pizzo-fria« varor.

Trots den framgångsrika mobiliseringen av konsumenter och företag finns begränsningar i initiativets spridning. Kampanjen har varit mer framgångsrik i de socioekonomiskt starkare områdena i centrala Palermo än i ytterområdena. Interaktionen och den interna sammanhållningen mellan företagare som har gått med i Addiopizzo är också begränsad. Många företagare beskriver situationen som otrygg på grund av den ekonomiska krisen, maffians fortsatta inflytande, ökat an-

tal småstöldar samt en frånvarande och korrupt stat. Många företagare beskriver en social omgivning med låg tillit och mycket begränsad vilja att diskutera skyddspengar. Trots en hög tillit till polis- och domarkår hade många företagare låg tilltro till polisens möjligheter att garantera deras personliga säkerhet. Risker för infiltration av Addiopizzos lista har lyfts i flera intervjuer. Tillgänglighet till affärer, utbud och priser är faktorer som försvårar för konsumenter att stödja företag på Addiopizzos lista.

Det större perspektivet

Utvecklingen i södra Italien visar att det är mycket svårt att bekämpa organiserad brottslighet när den har etablerat sig i samhällets strukturer. Forskningen visar att närvaron av organiserad brottslighet har mycket negativa effekter på enskilda företag, näringslivet och på samhällsekonomin i stort. Förutom de kostnader som bärs av enskilda företag hämmar maffian både näringsfrihet och konkurrens, vilket på sikt underminerar möjligheten att genom skatteintäkter upprätthålla en fungerande stat.

Forskningen om järntrianglar och skuggallianser beskriver situationer där politiker är involverade i transaktioner med såväl näringsliv som maffiagrupper. Denna typ av infiltration är en av maffians framgångsfaktorer i Italien, i kombination med en stark territoriell förankring samt förmåga att anpassa sig till samhällsförändringar.

Erfarenheter från Palermo visar att det går att ändra en negativ samhällsspiral i samhällskontexter där maffian är stark. Addiopizzos initiativ är ett exempel på hur civilsamhället kan agera för att mobilisera företagare i en svår kontext där samarbete saknas, den sociala tilliten är låg och närvaron av organiserad brottslighet stark. Initiativet var det första i sitt slag i Palermo, där skyddspengar länge betraktats som en normal utgift för lokala företag. Addiopizzos mobilisering var inledningsvis svår och förenad med risker för företagarna. För många företagare har stödet från Addiopizzo varit centralt för deras benägenhet att polisanmäla och delta i rättegångar.

Lärdomar från Italien

Skillnaderna mellan Sverige och Italien är stora vad gäller politiska traditioner, institutioners funktion och struktur, den organiserade brottslighetens förankring och inflytande i det lokala samhället samt infiltration och påverkan av politiska partier. Trots dessa skillnader finns det lärdomar att dra från Italien, som har lång erfarenhet av brottsbekämpande och brottsförebyggande metoder. I den italienska debatten har det länge betonats att det krävs tre ben för att framgångsrikt kunna motverka maffian: politisk vilja, adekvata lagar samt ett engagemang från civilsamhället. Addiopizzo har lagt till ytterligare aktörer i antimaffiakampen: näringslivet och konsumenterna.

Rapporten lyfter några policyområden som skulle behövas diskuteras mer i ett svenskt sammanhang.

Brottsförebyggande värdegrundsarbete

Mobilisering kring värdegrundsfrågor är en möjlig väg framåt för att minska kriminella strukturers inflytande i lokalsamhällen. Genom ökad kunskap om hur organiserad brottslighet fungerar kan man skapa större medvetenhet om de fundamentala värden som utmanas av kriminaliteten.

Arbetet kan, med inspiration från Italien, inriktas på en bred allmänhet och handla om att förankra demokratiska principer och normer och öka kunskapen om hur organiserad brottslighet påverkar samhället, samhällsekonomin och individen. Detta arbete bör även omfatta initiativ som hjälper konsumenter att använda sin konsumtionsmakt för att stödja sunda företag.

Arbete med normer kan ha bäring för brottsförebyggande arbete mot gängkriminalitet i Sverige, eftersom det handlar om att stärka krafter som stödjer legala och demokratiska strukturer. Det sker genom att isolera kriminella aktörer och ifrågasätta de normer och värderingar som dessa sprider i en lokal kontext. Detta är ett långsiktigt arbete som handlar om att medvetandegöra allmänheten om hur kriminaliteten påverkar individ och samhälle. Arbetet kan utformas utifrån den lokala kontexten och bedrivs inom flera verksamhetsområden av olika aktörer, som förskola, skola, polis, kyrkor, näringsliv och civilsamhälle.

Mobilisering av konsumenter

Addiopizzos kampanj har visat hur konsumenter kan mobiliseras mot maffian genom sin konsumtionsmakt. Metoden har flera fördelar. Den är brottsförebyggande och brottsbekämpande och kan utövas genom en konkret, enkel och (nästan) gratis handling. Konsumtionsmakten har också den fördelen att den kan utövas anonymt av enskilda individer utan att riskera öppen konfrontation med maffian.

Rekommendation:

- › Utforma informations- eller utbildningskampanjer som riktar sig till allmänheten om hur den egna konsumtionsmakten kan användas till stöd för ett legalt näringsliv.

Stöd till företagare

Möjligheten för enskilda företagare att ensam bedriva motstånd mot maffian begränsas av flera faktorer, som rädsla, tid, frånvaro av framgångar mot maffian eller attityder hos företagarna själva. Intervjuer med företagare i Palermo visar att säkerhet är centralt om man ska förmå dem att anmäla och vittna i domstolen. Företagen bör få stöd från myndigheter och branschorganisationer för att undvika att hamna i olika utpressningssituationer.

Några rekommendationer till företagare är:

- › Börja aldrig interagera eller samarbeta med kriminella aktörer. Detta gäller såväl leveranser av varor och tjänster som anställning av »personal«.
- › Granska andra företag med hjälp av exempelvis Bolagsverkets register för att kontrollera ägarskap och styrelsemedlemmar.
- › Låna inte pengar från aktörer med kopplingar till organiserad brottslighet.
- › Agera inte på egen hand. Kontakta din branschorganisation eller andra aktörer som kan ge stöd. Kräv att din branschorganisation har en kontaktperson. Kräv att få praktiskt och rättsligt stöd vid en polisanmälan.

Stöd från näringslivets organisationer

Näringslivets organisationer har en central roll i utformningen av allmänna och branschspecifika stöd. Några av de åtgärder som kan göras är rättsligt stöd vid polisanmälan och rättsprocesser och inrättande av en kontaktfunktion för varje bransch. Det är också viktigt att utarbета informationsmaterial till företagare och erbjuda utbildning om hur företagare ska agera om de blir utsatta för hot eller påtryckningar från kriminella aktörer.

Några åtgärder kan vara att

- › erbjuda rättsligt stöd vid polisanmälan och rättsprocesser
- › inrätta en kontaktfunktion för varje bransch
- › utarbета informationsmaterial (på flera språk) till företagare
- › organisera utbildning om hur man ska bemöta påtryckningar
- › utveckla en guide för hur företag ska göra för att kontrollera att de företag som anlitas är seriösa.

Politisk vilja och långsiktighet

Från Italien vet vi att det kommer att krävas politisk vilja under mycket lång tid för att motverka organiserad brottslighet. Dessutom visar erfarenheter från Italien att maffian har en stark förmåga att förändra sin verksamhet och att infiltrera politisk nivå. Insatser på kort sikt, som stöd från polisen i områden där lokala företag påverkas av kriminella aktörer, är centralt för företagets trygghet och möjlighet att bedriva sin verksamhet. Dessa bör kombineras med andra brottsförebyggande metoder som syftar till att underminera kriminella aktörers inflytande på längre sikt.

Några rekommendationer är att

- › förhindra att politiker och politiska partier påverkas eller infiltreras av aktörer med kopplingar till organiserad brottslighet
- › möjliggöra och stödja normförändringsarbete genom skola, civilsamhälle och andra relevanta samhällsaktörer
- › undersöka möjligheten att ge ekonomisk kompensation till företagare som drabbas av skadegörelse som en följd av deras beslut att inte betala skyddspengar.

Lokala medier har en mycket viktig uppgift som granskare av politiker och politiska partier.

Kommuners brottsförebyggande

Sedan 2023 finns det svensk lag på att kommuner ska bedriva brottsförebyggande arbete. Brå och Stiftelsen Tryggare Sverige har uppmärksammat att endast en tredjedel av landets kommuner hittills har inkluderat näringslivet i det brottsförebyggande arbetet. Fler kommuner måste komma i gång med ett arbete som även omfattar näringslivet. Lokala medier har även en viktig uppgift i att granska kommunfullmäktige, politiska partier, politiker samt kommunens verksamhet.

Rekommendationer till kommunerna är att

- › inkludera det sunda näringslivet och konsumenter i det brottsförebyggande arbetet
- › använda konsumentvägledning till stöd för konsumenter som vill anlita företag som följer lagar och regler
- › slussa ungdomar till praktikplatser på företag som följer lagar och regler, vilket bidrar till praktisk kunskap och erfarenhet om hur ett legalt näringsliv fungerar
- › stärka kontrollen av offentliga upphandlingar av varor och tjänster samt vid försäljning av fastigheter
- › stärka kontrollen över företag som bedriver verksamhet i privat regi med offentlig finansiering.

Forskare

Organisationer som Svenskt Näringsliv, Företagarna, Stockholms Handelskammare och Stiftelsen Tryggare Sverige bidrar med undersökningar som lyfter frågor om hur företagare och näringslivet i Sverige påverkas av organiserad brottslighet. Rapporterna visar att kriminella aktörer påverkar näringslivet genom en mängd olika upplägg och metoder. Aktiviteterna spänner över ett stort antal områden och varierar i omfattning beroende på bransch och geografiskt område. Förutom stöld, hot och våld mot näringslivets aktörer visar rapporter att det förekommer inbetalning av skyddspengar, infiltration av näringslivet, arbetslivskriminalitet, välfärdsbedrägerier, bolagsförvärv och att kriminella aktörer använder bolag som brottsverktyg. Omfattningen av

företagens inbetalningar av skyddspengar är däremot inte känd.

Några rekommendationer är, sammanfattningsvis:

- › mer forskning om företagens inbetalning av skyddspengar
- › fortsatt och mer forskning om hur organiserad brottslighet påverkar och infiltrerar olika branscher i olika geografiska områden
- › en kombination av kvalitativ och kvantitativ undersökningsmetodik för att undersöka hur företag och marknader påverkas
- › forskning om kopplingar mellan organiserad brottslighet och politisk nivå.

I. Introduktion

Intresset i denna rapport riktas mot näringslivet i Palermo och det samarbete som under 2000-talet växte fram mellan företagare som vägrade att betala skyddspengar till maffian med hjälp av gräsrotsrörelsen *Addiopizzo*, som bildades 2005. Innan dess hade det lokala näringslivet betraktat inbetalning av skyddspengar som en »normal« utgift i sin affärsverksamhet. Förutom att bli utsatta för hot och våld från maffian blev företagare som vägrade betala ofta isolerade av kollegor och kunder. Frågan om skyddspengar var således fram till 2005 en icke-fråga i Palermo, och trots en stark antimaffiarörelse under 1980- och 1990-talen var frågan frånvarande i den politiska och samhällseliga debatten. I början av 1990-talet hade den Palermo-baserade företagaren Libero Grassi öppet försökt mobilisera det lokala näringslivet mot inbetalning mot skyddspengar, bland annat genom att gå ut i pressen. Grassi fick dock mycket svagt stöd från sina affärskollegor och blev alltmer isolerad. Mordet på Grassi i augusti 1991 har beskrivits som »väntat«, och var en tydlig varning från maffian till de företagare som ville följa hans exempel.¹

I rapporten analyseras det lokala gräsrotsinitiativet *Addiopizzo* och dess strategier för att – för första gången i Palermos historia – mobilisera lokala företagare och konsumenter mot maffians indrivning av skyddspengar. Bildandet av *Addiopizzo* har i en intervju beskrivits som lika svårt som »att bygga en anglikansk kyrka inuti Sankt Peterskyrkan« i Rom.² År 2011, då jag tillsammans med sociologen Francesca

1. Santino (2000), s. 280.

2. Alla översättningar av italienska citat är mina egna. Forno och Gunnarson (2011b), s. 105.

Forno startade ett forskningsprojekt, hade drygt 700 företagare och 10 000 konsumenter gått med i Addiopizzos kampanj. I dag, tjugo år senare, är rörelsen väletablerad i Palermo. Initiativet har samlat drygt 1 000 företagare och 13 500 konsumenter i sin kampanj »Mot skyddspengar – byt shoppingvanor« (*Contro il pizzo cambia i consumi*).³

Rapporten kan ses som en tillämpning av det så kallade samarbetsproblemet, det vill säga hur icke-samarbete kan vändas till samarbete. Det är en fråga som har engagerat samhällsvetenskapliga forskare under flera decennier.⁴ Samarbete är nödvändigt för att kunna lösa gemensamma samhällsproblem, men människors incitament att börja samarbeta kan se väldigt olika ut i olika samhällskontexter. Medan vissa samhällen genomsyras av utbredd misstro, hög korruption, brist på förtroende för staten och icke-samarbete präglas andra samhällen av hög tillit, frånvaro av korruption, hög tolerans och god samarbetsanda. Enligt forskarna tycks samhällen hamna i olika jämviktslägen där många samspelande mekanismer gör att systemen är stabila och svåra att förändra när de väl har fått fäste. Men vad är det som gör att människor börjar samarbeta? Hur gör man för att mobilisera företagare och konsumenter i en kontext som präglas av låg social tillit, hög korruption, brist på förtroende för staten, närvaro av starka maffiastrukturer och avsaknad av tidigare samarbete?

Syfte och frågeställning

Syftet med denna rapport är att beskriva Addiopizzos mobilisering och diskutera lärdomar som kan dras från detta initiativ. Initiativet belyser hur man på lokal nivå kan agera för att stärka lokala företagares motstånd mot påverkan av kriminella aktörer och grupperingar i en kontext som präglas av en stark närvaro av maffia. Ambitionen med rapporten är att belysa problematiken med skyddspengar och hur man aktivt kan arbeta för att stödja företagare som inte vill låta sig påverkas av kriminella aktörer.

Rapporten kommer att besvara tre frågor:

3. Se Addiopizzos webbplats, www.addiopizzo.org.

4. Olson (1965); Hardin (1968); Coleman (1990); Ostrom (1990); Putnam (1993); Fukuyama (1995); Uslaner (2002); Jung (2003); Stolle (2003); Rothstein (2005); Freitag och Trauttmüller (2009).

- › Vilka strategier har Addiopizzo använt för att mobilisera företagare och konsumenter mot maffian i Palermo?
- › Vilka är begränsningarna för en fortsatt mobilisering?
- › Vilka lärdomar går att dra av Addiopizzos mobilisering i Palermo?

Det forskningsprojekt som utgör underlag för rapporten genomfördes under perioden 2010–2015 i ett samarbete mellan Uppsala universitet och *Università di Bergamo*.⁵

Vårt forskningsprojekt syftade till att bidra till forskningen om samarbetsproblemet. Därutöver har det gett ett bidrag till hur det genom indirekta eller brottsförebyggande metoder går att motverka organiserad brottslighet. Till skillnad från direkta åtgärder mot maffian, som grundar sig på straffrätten och genomförs av det rättsliga systemet och är inriktade på maffians verksamhet, är de indirekta metoderna av mer heterogen karaktär. De består av aktiviteter som riktar sig till olika typer av aktörer som företagare, civilsamhälle, förvaltning, lokala institutioner, skola och unga människor. Aktiviteterna kan exempelvis syfta till att främja en legalitetskultur genom olika initiativ. Det kan även röra sig om administrativa åtgärder för att göra förvaltningen mer motståndskraftig mot påverkan av maffian eller om förbättringar av polisens kapacitet och arbetsmetoder. Det kan också handla om att införa lagstiftning som gör det mer attraktivt att samarbeta med staten än med maffian, exempelvis stärkt vittnesskydd eller strafflindring för kriminella som väljer att samarbeta med rättsväsendet.⁶

Rapportens relevans

Ett generellt problem när det gäller forskning om organiserad brottslighet och kriminella aktiviteter är den begränsade tillgången till data. Frånvaro av lagstiftning som gör det möjligt att identifiera vissa brotts-

5. Projektet har finansierats av Vetenskapsrådet (2010-1309). Det har genomförts i samarbete med sociologen Francesca Forno, då verksam vid Università di Bergamo, som har samfinansierat projektet. Det empiriska materialet består av en enkätundersökning och intervjuer med företagare och aktivister från Addiopizzo och Libero Futuro. Materialet har samlats in i Palermo, och resultaten har tidigare publicerats i internationella publikationer. Se Forno och Gunnarson (2011a; 2011b); Gunnarson (2014; 2015) och Forno (2015).

6. Paoli (2007), s. 855; La Spina (2008), s. 197.

typer, låg anmälningsbenägenhet och låg svarsfrekvens på enkäter och gör att mörkertalen kan vara stora för vissa typer av brott. Skillnader mellan olika länders lagstiftning och politiska och ekonomiska kontext gör det ofta svårt att hitta jämförbara data. Trots det är det relevant att ta del av andra länders erfarenheter av hur organiserad brottslighet kan motverkas. Det ger betydelsefulla insikter i brottslighetens organisation, till exempel vilka aktiviteter som bedrivs och hur de kriminella uppläggen ser ut. En inblick i detta ger värdefulla kunskaper om hur aktörer inom den organiserade brottsligheten skulle kunna agera i andra sammanhang. Studier av andra länder kan därmed bidra med lärdomar om vilka motåtgärder som verkar fungera och skulle kunna användas i andra geografiska kontexter med liknande problem.

Det finns flera argument för att studera just Italien. Landet har lång erfarenhet av organiserad brottslighet, men också lång erfarenhet av speciallagar mot maffian, civilt motstånd och en politisk vilja, som förvisso har varierat över tid. Till skillnad från Sverige har Italien länge använt sig av både direkta (repressiva) och indirekta (förebyggande) metoder för att motverka maffians inflytande, och som det är relevant att ta del av. Det finns dessutom mycket forskning om organiserad brottslighet i Italien, som bedrivs inom flera vetenskapliga discipliner och som belyser hur maffian är organiserad, vilka aktiviteter den bedriver samt hur den påverkar individen och samhället i stort. Det finns även tillgång till forskning som utvärderat effekter av antimaffiastrategierna. Tyngdpunkten i dessa studier är på kvantifierbara mått (domar, antal avhoppare, värde på konfiskerade medel, antal dömda etc.). Forskning har även bedrivits om brottsförebyggande metoder, även om dessa generellt är svårare att utvärdera.

Ett ytterligare argument för att titta närmare på erfarenheter från södra Italien (och Palermo) är att regionen är ett så kallat kritiskt fall: om det var möjligt att mobilisera företagare och konsumenter mot maffian i denna svåra kontext, borde det vara möjligt att mobilisera företag på andra platser som har liknande problem. Före Addiopizzos grundande talade mycket för att man *inte* skulle lyckas mobilisera företagare mot maffian just här där maffian har en stark social, ekonomisk och territoriell förankring. Till en början var både aktivisterna i Addiopizzo och företagarna rädda. Trots det lyckades man under kort tid mobilisera ett stort antal konsumenter och företagare till Addiopizzos kampanj.

Skillnader och likheter mellan Italien och Sverige

Skillnaderna mellan Sverige och Italien är stora vad gäller politiska traditioner, institutionernas funktion och struktur, organiserad brottslighet och dess förankring och inflytande i det lokala samhället samt dess politiska inflytande.

Italien har en lång och historiskt dokumenterad närvaro av organiserad brottslighet, som börjar redan på mitten av 1800-talet. I forskningen förekommer flera förklaringar till maffians starka ställning på Sicilien. På grund av ett mycket stort antal främmande härskare som styrt över ön har staten varit frånvarande, svag och haft låg legitimitet. Regionen har därtill haft en ekonomisk struktur som varit gynnsam för framväxten av mafia. Det feodala system som i praktiken levde kvar långt in på 1900-talet, var kopplat till markägarförhållanden och ett behov av beskyddare av avlägsna jordegendomar. Just detta ses som grunden till maffians etablering som »beskyddare« och maktfaktor. Efter modernisering och urbanisering har maffian förändrats och flyttat in till städerna. Maffiagrupperna har dock behållit sin territoriella förankring, som utgör bas för deras sociala, politiska och ekonomiska kontroll.

Som en direkt följd av maffians våld mot statens representanter införde Italien under 1980- och 1990-talen skarpa antimaffialagar. De omfattar exempelvis skydd för kronvittnen och avhoppade maffiamedlemmar, särskild lagstiftning som rör maffiarelaterade brott, hårdare fängelsevillkor för dömda maffiamedlemmar, möjlighet att konfiskera mafiaägd egendom samt större möjligheter till avlyssning vid misstanke om maffiarelaterade brott.⁷ Italien har även lagstiftning med avsikt att motarbeta maffian genom indirekta metoder, vilken omfattar skolan, civilsamhället, näringslivet och andra samhällsaktörer. Sedan 1991 finns dessutom en lag som gör det möjligt att upplösa kommunstyrelser som är infiltrerade av maffian. När det gäller näringslivet inrättades 1992 en lag som syftar till att ge ersättning till företagare som inte betalar skyddspengar.⁸ Samtidigt måste man konstatera att den politiska viljan att motverka maffian har varierat över tid. Viljan har varit som starkast efter uppmärksammade maffiamord, som efter

7. Se Jamieson (2000).

8. La Spina (2008), s. 197–198. Lagen reformerades 1999.

mordet på Siciliens prefekt Alberto Dalla Chiesa 1982 och efter mordet på domarna Giovanni Falcone och Paolo Borsellino 1992.⁹ Den italienska antimaffiarörelsen, som började växa fram under 1970- och 1980-talen, fick förnyad kraft av de massiva reaktionerna och protesterna mot maffian efter dessa spektakulära mord.

Till skillnad från Italien har Sverige starka och välfungerande institutioner. Samhällets institutioner har hög legitimitet, vilket bland annat uttrycks genom högt valdeltagande och hög tillit till myndigheter och institutioner. Det finns även en transparens och öppenhet i systemen genom offentlighetsprincipen, vilket enligt korruptionsforskning minskar risken för korruption. I internationell jämförelse har Sverige även hög social tillit, något som anses befrämja möjligheten till samarbete och samhällets förmåga att lösa kollektiva problem. Förutsättningar finns med andra ord för att den organiserade brottsligheten *inte* ska utvecklas i samma riktning som i Italien. Samtidigt har den tillitsbaserade förvaltningsmodell som tillämpas i Sveriges visat sig sårbar för bedrägerier från kriminella aktörer, vilket kan leda till att den institutionella tilliten påverkas negativt i framtiden.

Ett särdrag för italienska maffiagrupper är deras starka förankring till ett lokalt territorium, där de utövar social, ekonomisk och politisk kontroll. Den sociala kontrollen används exempelvis för att mobilisera röster för vissa partier eller politiska kandidater. Med en territoriell och social kontroll får maffiamedlemmar tillgång till ett område där de inte riskerar att bli angivna till polisen, där de kan rekrytera och från vilket de kan expandera till andra områden. Det ger också möjligheter till inkomster genom maffians inflytande och kontroll över de ekonomiska aktiviteter som bedrivs i området. Enligt polisens rapportering finns det ett liknande mönster i utsatta områden i Sverige där kriminella aktörer utövar social kontroll och begränsar möjligheten för näringsidkare att bedriva sin verksamhet.¹⁰ Enligt regeringens strategi mot organiserad brottslighet utmärker sig särskilt utsatta områden genom förekomsten av så kallade parallella samhällsstrukturer. Med det menas att det finns en lokal social ordning, som omfattar »ett alternativt system för ekonomi och rättsskipning samt normer som skiljer sig

9. De två domarna döddes vid två separata bombattentat 1992; Falcone den 23 maj och Borsellino den 19 juli.

10. Polismyndigheten (2019a).

från normerna i samhället i övrigt«. ¹¹ Vissa kriminella aktörer har där möjlighet att erbjuda såväl arbete som boende och andra tjänster. Samtidigt framhålls i skrivelsen att situationen kan variera mellan olika områden, något som har lyfts fram i en studie om myndigheters samverkan i särskilt utsatta områden i Sverige. ¹² Även om det finns vissa likheter, är omfattningen väsensskild från situationen i verkligt utsatta områden i södra Italien, där bristfälliga kommunikationer liksom tillgång till samhällsservice och andra grundläggande strukturer, till exempel lekplatser, är påfallande.

Vad är maffia?

Till skillnad från Italien saknar Sverige en rättslig definition på maffia, vilket gör det svårt att särskilja maffiarelaterad kriminalitet från annan kriminalitet. Som Polismyndigheten själv konstaterar används begrepp som gängkriminalitet, organiserad brottslighet, kriminella miljöer och kriminella nätverk ofta som synonymer i beskrivningar av brottslighet som omfattar »någon form av samverkan mellan individer inom en struktur». ¹³ Begreppet maffia har börjat användas av forskare i Sverige och används då för grupperingar i Sverige som besitter förmåga att påverka politiska, kulturella och ekonomiska strukturer i samhället. Södertäljenätverket och kriminella klaner är exempel på sådana grupperingar. ¹⁴ Samtidigt är det odefinierat vad som skiljer maffia från övriga kategorier som forskarna identifierat, såsom nätverk, partiella organisationer, gatugång och mc-gäng. ¹⁵

Enligt italiensk lagstiftning ska »en association av maffiatyp» bestå av minst tre personer, som skrämmar, underordnar och tvingar

11. Regeringens skrivelse 2023/24:67, s. 5. Se även Brinkemo (2020) och Bäckström Lerneby (2021).

12. Forkby m.fl. (2023).

13. Polismyndigheten (2024a), s. 2.

14. Mondani och Rostami (2023), s. 47–48.

15. Nätverk består av individer som inte har någon känd grupptillhörighet och som kan bestå av brottsaktiva individer i socialt utsatta områden. Partiella organisationer består av individer som har begått tillfälliga brott tillsammans med andra eller grupper som inte har någon formell organisation. Gatugång består av distinkta subgrupper i marginaliserade bostadsområden och som har sina egna koder och värderingar. Mc-gäng som Hells Angels och Bandidos beskrivs som »självmarkerande» eftersom de använder sig av västar, tröjor och tatueringar som uttryck för sin grupptillhörighet. Se Mondani och Rostami (2022), s. 274–276, och Mondani och Rostami (2023), s. 47–48.

andra till tystnad för att genomföra kriminella handlingar. Associationen kontrollerar direkt eller indirekt ekonomiska aktiviteter, som tillstånd, kontrakt och offentlig service, för egen ekonomisk vinning. Associationer av maffiatyp försvårar, enligt den rättsliga definitionen, för medborgare att använda sin rösträtt och mobiliserar röster för sig själva eller andra kandidater.¹⁶

Sedan lagen antogs har den italienska organiserade brottsligheten av maffiatyp genomgått väsentliga förändringar när det gäller *modus operandi*. Snarare än att använda våld för att tvinga andra till underkastelse har maffian anpassat sig och bygger i stället sociala relationer genom »tyst infiltration«, hot och korruption. Den har alltmer riktat sitt fokus på affärsverksamhet och företagande genom att investera inkomster från traditionella kriminella aktiviteter. Samtidigt som den fortsätter att dra nytta av ekonomiskt eftersatta områden, exempelvis för rekrytering, är maffian modern. Den använder sig av modern teknologi, infiltrerar nyckelsektorer i samhället och har kapacitet att tillägna sig medel från nationella och europeiska stödprogram. Trots en territoriell förankring är den mer rörlig och ingår i fler samarbeten med andra grupper än tidigare, såväl inom som utanför landets gränser.¹⁷ Den rättsliga definitionen har exempelvis kritiserats för att inte fänga in den gråzonsproblematik som finns mellan den legala och illegala sfären, exempelvis genom så kallade möjliggörare, som finns inom en mängd olika yrkeskategorier som hjälper kriminella aktörer att bedriva sin verksamhet.¹⁸ Inte heller omfattar lagen maffians transnationella dimension eller cyberbrottslighet.¹⁹

Centrala element i den italienska definitionen av maffia är alltså 1) förekomst av hot, 2) att den bedrivs för att tjäna pengar, 3) att den har en tvingande karaktär, 4) att den direkt eller indirekt kontrollerar ekonomiska aktiviteter och 5) att den har politiska dimensioner. På ett ytligt plan kan vi konstatera att det finns likheter mellan kriminella aktörer i Sverige och associationer av maffiatyp såsom de definieras i italiensk lagstiftning från 1982, åtminstone för de fyra första kriterierna. Däremot saknas i hög grad forskning om hur organiserade kriminella

16. Art. 416 bis. Lag 646/1982. För en diskussion om lagen, se Jamieson (2000), s. 28–31.

17. DIA (2022), s. 8.

18. Brå 2024:2.

19. DIA (2022), s. 8.

grupper påverkar politisk nivå, även om det finns indikationer på att kriminella aktörer i Sverige har närmat sig politiker och politiska partier.²⁰

För att det ska vara meningsfullt att tala om maffia behöver begreppet vara tydligt och bättre definierat eftersom den rättsliga definitionen i Italien inte längre fångar in centrala aspekter av maffians verksamhet i dag. Det behöver också göras tydligare jämförelser med specifika italienska maffiagrupper då skillnaderna är mycket stora mellan olika maffiagrenar i Italien vad gäller organisering, intern sammanhållning, aktiviteter, transnationell verksamhet, förmåga att påverka politisk nivå samt samarbeten med andra grupper.

Även om det finns stora skillnader mellan Italien och Sverige vad gäller kriminalitetens organisering, lokala förankring och historiska bakgrund är det möjligt att jämföra de *aktiviteter* som aktörer inom organiserad brottslighet bedriver och de *metoder* eller *kriminella upplägg* som olika kriminella grupper använder sig av för att påverka näringsliv, myndigheter och samhälle, oavsett om grupperna ska definieras eller etiketteras som maffia eller ej.²¹ Södertäljepolisens, som har ett utvecklat samarbete med italiensk polis inom ramen för Europol, menar att det finns maffialiknande strukturer i Södertälje som påminner om den maffiagren som är verksam i Kalabrien ('Ndrangheta) i Italien med hänvisning till likheter i gruppernas aktiviteter och metoder, exempelvis avfallshantering, korruption, vapensmuggling och andra typer av ekonomisk brottslighet.²²

Till skillnad från Italien, som har en lång och väldokumenterad historia av maffia, har förekomsten av avancerade former av organiserad brottslighet i Sverige uppmärksamats sedan mitten av 1980-talet.²³ Ett stort antal myndighetsrapporter visar på närvaro av avancerade kriminella upplägg som riktar sig mot statliga myndigheter, kommuner och regioner.²⁴ En rapport från Brottsförebyggande rådet (Brå) visar hur kriminella aktörer går till väga för att infiltrera förvaltningen och näringslivet.²⁵ Dessutom visar rapporter på näringslivets utsatthet som måltavla för bedrägerier och brott från aktörer inom organiserad brottslighet.

20. Se Gunnarson (2023).

21. I ett appendix diskuteras olika metoder för att analysera maffiarelaterad kriminalitet.

22. TV4 Nyheterna (2023).

23. För en översikt, se Mondani och Rostami (2022), s. 271–275.

24. För en översikt av myndigheternas rapportering, se Gunnarson (2023).

25. Brå 2024:2.

Kunskapsläget i Sverige

Organisationer som Svenskt Näringsliv, Företagarna, Stockholms Handelskammare och Stiftelsen Tryggare Sverige bidrar med undersökningar som lyfter frågor om hur företagare och näringslivet i Sverige påverkas av organiserad brottslighet.²⁶ Rapporterna visar att kriminella aktörer påverkar näringslivet genom en mängd olika upplägg och metoder. Aktiviteterna spänner över ett stort antal områden och varierar i omfattning beroende på bransch och geografiskt område. Förutom stölder, hot och våld mot näringslivets aktörer visar rapporter att det förekommer inbetalning av skyddspengar, infiltration av näringslivet, arbetslivskriminalitet, välfärdsbedrägerier, bolagsförvärv och att kriminella aktörer använder bolag som brottsverktyg.

Omfattningen av företagens inbetalningar av skyddspengar är däremot inte känd. I en rapport från Brå 2012 bedömdes att förekomsten av beskyddarverksamhet var begränsad. Då konstaterades att det endast fanns »enstaka anmälningar om beskyddarverksamhet eller liknande former av utpressning där samma utövare pressar flera utsatta parallellt». ²⁷ Samtidigt konstaterades att »i den mån sådant förekommer i Sverige fångas det inte upp i polisanmälningar». I Polismyndighetens myndighetsgemensamma rapport om organiserad brottslighet 2023 framgår att vissa kriminella nätverk, bland annat mc-gång och släktbaserade kriminella nätverk, »bedriver systematisk utpressning i form av bestraffning och beskyddarverksamhet mot privatpersoner och företag». ²⁸ I Polismyndighetens rapport *Utsatta områden – Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen* står att möjligheten att bedriva näringsverksamhet i utsatta områden många gånger är begränsad eller omöjlig »utan att förhålla sig till de kriminella». ²⁹ Enligt samma rapport utsätts näringsidkare för hot, våld och skadegörelse för att tvinga dem att betala för beskydd eller till att överlåta sin verksamhet till underpris. Problemet beskrivs som utbrett, vilket har lett till att företag har tvingats lägga ner sin verksamhet eller tvingats till ägarbyte, bland annat för att självrisken från försäkringsbolag har varit alltför hög.

26. Företagarna (2021); Stiftelsen Tryggare Sverige (2023); Svenskt Näringsliv (2023a); Rostami och Mondani (2024).

27. Brå 2012:6, s. 12.

28. Polismyndigheten (2023), s. 13.

29. Polismyndigheten (2017), s. 29.

Frågan om beskyddarverksamhet har kommit upp i samtal med fokusgrupper i en rapport från Brå 2022.³⁰ Av den framgår att frisörer och restaurangägare tvingats betala en avgift för att inte utsättas för skadegörelse eller annan vedergällning. En annan form av utpressning, som intervjupersoner har tagit upp, är fiktiva anställningar, vilka innebär att företagare har tvingats »anställa» personer. Dessa anställningar används för att få de kontrolluppgifter som behövs för tillgång till välfärdssystemen. Det finns också exempel på företag som tvingats sälja sin verksamhet till »beskyddaren» eller att denne får utnyttja lokalen för egen vinning.

Trots att betalning av skyddspengar har nämnts i flera rapporter, verkar det ännu saknas studier som specifikt undersökt problemets omfattning. Förekomst av skyddspengar kan även döljas under andra brottstyper. Stiftelsen Tryggare Sverige genomför regelbundet undersökningar om olika typer av brott som riktas mot företag. Vad gäller »hot och utpressning» har cirka 60 procent av företagen utsatts för olika brottstyper (fysiskt våld, hot och utpressning, trakasserier, stölder, snatterier, rån, bedrägerier eller inbrott) en eller flera gånger under de senaste tolv månaderna.³¹ Variationen mellan olika branscher var stor: mellan 3 och 20 procent av respondenterna uppgav att de hade varit utsatta för hot eller utpressning under det gångna året. Tre branscher stack särskilt ut i undersökningen: handel (inklusive reparation av motorfordon och motorcyklar), hotell och restauranger samt fastigheter.

Det finns rapporter som visar hur företagare och organiserade kriminella aktörer har etablerat någon form av samarbete. Rapporten *Arbetsmarknadskriminalitet – hur påverkas företagen och vad behöver göras?* (2023) från Svenskt Näringsliv uppmärksammar den legala marknadens kopplingar till gråa och svarta marknader. I rapporten konstateras att aktörer inom den organiserade brottsligheten som ägnar sig åt ekonomisk brottslighet behöver möjligheten att göra affärer med företag för att kunna tvätta pengar eller för att expandera.

30. Brå (2022), s. 74–75. I Brå 2012:12, s. 15, konstateras att det finns få studier om utpressning och andra påverkansformer mot företagare i Sverige. Rapporten refererar till enkäter genomförda av dåvarande Rikskriminalpolisen och Företagarna som uppskattat att mellan 6 och 8 procent av de tillfrågade företagen hade blivit utsatta för utpressning eller försök till utpressning. Dessa studier har dock inte besvarats av ett representativt urval av företag.

31. Stiftelsen Tryggare Sverige (2023), Bilaga 3, Tabell II, s. 35.

Arbetskriminalitet kan handla om överträdelser av säkerhetsföreskrifter i byggbranschen, bristande hygien i livsmedelsbranschen eller dumpning av miljöfarligt avfall i naturen. De kontroller som genomförs kan exempelvis visa brister i personalens skyddsutrustning eller personalliggare. Enligt Naturvårdsverket är den främsta drivkraften bakom illegal hantering av avfall att de ekonomiska vinsterna är stora, i kombination med låg upptäcktsrisk och låga straff.³²

Den gråa marknaden består av företag som medvetet eller omedvetet samarbetar med kriminella aktörer. Problemets omfattning undersöks av Delegationen mot arbetslivskriminalitet, som tillsattes av regeringen 2021. I uppdraget ingår att kartlägga kopplingar mellan arbetslivskriminalitet och organiserad brottslighet, med inriktning på hur arbetslivskriminaliteten bidrar till att finansiera den kriminella ekonomin.³³ I delegationens delbetänkande beskrivs arbetslivskriminalitet och organiserad brottslighet som delvis överlappande fenomen. Samtidigt betonar delegationen att företag som inte själva utgör en del av organiserad brottslighet »medvetet eller genom vårdslöshet bryter mot olika regelverk« och därmed ofta agerar som möjliggörare för den organiserade ekonomiska brottsligheten.³⁴ Vissa arbetslivskriminella upplägg och strukturer kan ha direkta kopplingar till våldsbenägen kriminalitet. Exempelvis kan företagare som anlitar illegal arbetskraft lätt hamna i samarbete med aktörer inom den organiserade brottsligheten.³⁵

Frågan om hur kriminella aktörer infiltrerar företag har undersökts i flera rapporter från Brå. I rapporten *Kriminell infiltration av företag* från 2016 beskrivs några faktorer som gör vissa företag och branscher sårbara för infiltration.³⁶

- › Företag inom logistik och transport som döljer smuggling.
- › Kontantbranscher för hantering av pengar.
- › Branscher där svart arbetskraft kan döljas i underentreprenörsled.
- › Arbetskraftsintensiva branscher och bemanningsföretag som används för svartarbete.

32. Svenskt Näringsliv (2023b), s. 9–10; Naturvårdsverket (2022); Gunnarson (2023), s. 71–72; LO (2022).

33. Regeringen Dir. 2021:74; Regeringen Dir. 2024:26.

34. SOU 2024:14, s. 27.

35. Jeppson (2024).

36. Brå 2016:10, s. 93.

- › Banker, växlingskontor, faktureringsföretag³⁷ och betalningsförmedlare för penninghantering och »administration«.
- › Företag inom välfärdsområdet som används för att komma åt bidrag.
- › Handel med varor med stor efterfrågan för snabba inkomster.
- › Återvinningsbranschen för att kringgå miljökrav.

I en uppmärksamman rapport från Brå från 2024 undersöks hur aktörer med koppling till organiserad brottslighet använder infiltration.³⁸ Rapporten bygger på ett omfattande underlag bestående av domar, intervjuer, paneldiskussioner och chatt-material från Polisen. Analysen av chattar visar hur kriminella resonerar om hur de ska gå till väga för att infiltrera tjänstemän inom näringsliv och statlig och kommunal förvaltning. Enligt Brå förekommer infiltration i Sveriges samtliga regioner och i ett stort antal branscher. Inom näringslivet lyfts några områden särskilt fram, nämligen bank och finans, fastighetsförmedlingar, bolagsbildningar, bokförings- och redovisningstjänster, juridiska tjänster, säkerhet och bevakning samt transporter.³⁹

De formella kopplingarna mellan den organiserade brottsligheten och näringslivet har undersökts i en rapport av Amir Rostami och Hernan Mondani som skrivits på uppdrag av Stockholms Handelskammare.⁴⁰ Rapporten bygger på ett omfattande statistiskt material för tidsperioden 1995–2016 och har en inriktning på kriminella aktörers formella positioner i företag, exempelvis styrelseuppdrag. Den visar att en tredjedel av de individer som Polismyndigheten bedömer är en del av den organiserade brottsligheten i Sverige har varit formellt engagerade i företag. Rapporten visar att »maffia och MC-gäng är två miljöer som har de högsta nivåerna av företagsengagemang samt är verksamma i samhällskänsliga yrken«.⁴¹

Förutom att infiltrera eller placera egna personer i bolag, kan kriminella aktörer bilda eller ta över existerande bolag i syfte att begå brott. Flera rapporter från Brå belyser att bolag används som brottsverktyg.

37. Faktureringsföretag hanterar andra företags fordringar genom att köpa fakturor eller svara för fakturering samt eventuellt inkasso och indrivning. Brå 2016:10, s. 89.

38. Brå 2024:2.

39. Brå 2024:2, s. 7.

40. Rostami och Mondani (2024).

41. Rostami och Mondani (2024), s. 65.

Ett sätt är att köpa ett bolag från »hyllan«. Det finns fördelar med detta förfarande eftersom bolaget redan är registrerat och därmed kan användas direkt av de kriminella. Analysen av Polisens krypterade chattmeddelanden visar att flera kriminella nätverk aktivt försöker få tillgång till bolag för att genomföra brott. Både bolagsbildare och så kallade bolagsmäklare kan erbjuda en »bra produkt som fungerar«, i form av etablerade bolag som kan utnyttjas som verktyg för brott.⁴²

Bolagens roll i kriminella upplägg har uppmärksammats i den statliga utredningen *Bolag och brott – några åtgärder mot oseriösa företag*.⁴³ Samtidigt som utredningen konstaterar att det i de allra flesta företag finns en strävan att följa lagar och regler, hänvisar man till flera utredningar och rapporter som uppmärksammat att företag och aktiebolag ofta och systematiskt används av aktörer inom den grova organiserade brottsligheten. Ett vanligt brottsupplägg är att starta en verksamhet som ger intryck av att vara seriös och där kriminella aktörer använder sig av målvakter, bulvaner eller falska identiteter som styrelsemedlemmar.⁴⁴ Målvakter är personer som företräder ett bolag utan att själva ha för avsikt att delta i verksamheten. De syns utåt och företräder bolaget för att dölja de som kontrollerar eller driver verksamheten i bolaget. Bolaget kan sedan användas för penningtvätt för att dölja brottsvinster genom att inkomster från illegal verksamhet förs in i bolaget. De vanligaste brotten hos företagen är bokföringsbrott och skattebrott, enligt utredningen. Företagen kan också användas för faktura- eller kreditbedrägerier som riktar sig mot andra företag eller privatpersoner.

Brå har nyligen fått i uppdrag av regeringen att analysera hur kriminella aktörer använder sig av bolag för att få tillgång till offentliga medel.⁴⁵ Flera rapporter har uppmärksammat hur företag används för bedrägerier mot välfärdssystemen.⁴⁶ Det som lyfts fram är anställnings- och arbetsgivarstöd samt statliga lönegarantier som har utbetalats på felaktig grund genom att oriktiga uppgifter har lämnats om antalet anställda i företaget. Det kan handla om att personer exploateras och tvingas arbeta under arbetsvillkor som inte följer svenska lagar och

42. Brå 2024:2, s. 31.

43. SOU 2023:34, s. 15.

44. SOU 2023:34, s. 119.

45. Regeringen/Justitiedepartementet. Regeringsbeslut 2024-04-04.

46. Regeringen Dir. 2021:39; SOU 2017:37; SOU 2018:14; SOU 2019:59; SKR (2021);

Inspektionen för socialförsäkringen (2022); Brå 2022:1.

regler, till exempel vad gäller arbetsmiljö, löner och anställningsförhållanden. Denna typ av överträdelser inkluderas i begreppet arbetslivskriminalitet.⁴⁷ De riskområden som omnämns i utredningen *Bolag och brott – några åtgärder mot oseriösa företag* är bygg och anläggning, lokalvård, restauranger, transporter, säsongsanställda inom gröna näringar, bilverkstäder och tvätterier, avfallshantering samt företag som är verksamma inom vård och omsorg.⁴⁸

Det finns branschspecifika studier som har tagits fram på initiativ av olika branschaktörer. En sådan är Bygghandelskommissionens slutrapport *Från svart till vitt. Vänd den osunda utvecklingen i byggbranschen* (2022) som lyfter fram arbetslivskriminalitet inom branschen och hur de kriminella uppläggen kan se ut.⁴⁹ En annan rapport är från Svenskt Näringslivs *Oseriösa företag i offentlig upphandling* (2022), som belyser kriminella upplägg och problem i bygg-, städ- samt taxisektorn. Båda beskriver hur oseriösa företag snedvrider konkurrensen till nackdel för andra företag som följer lagar och regler.

Sammanfattningsvis kan konstateras att problemen med organiserad brottslighet i Sverige är omfattande. Det handlar om påverkan och infiltration av centrala samhällsfunktioner och där flera rapporter lyfter fram hur näringslivet påverkas av organiserad brottslighet.

Terminologi

I denna rapport använder jag mig av begreppet »organiserad brottslighet« när jag skriver om fenomenet på mer generell nivå. Jag kommer inte att referera till specifika kriminella organisationer eller nätverk i Sverige, eftersom de sällan preciseras i myndigheternas öppna rapporter. I stället använder jag mig av omskrivningen »aktörer inom organiserad brottslighet«, vilket är den formulering som används i rapporten *Myndigheter i samverkan mot den organiserade brottsligheten 2023*. När jag använder begreppet maffia är det med referens till »italienska associationer av maffiatyp«, då framför allt den maffiagren som är verksam på Sicilien (Cosa Nostra).

47. LO (2022).

48. SOU 2023:34, s. 119–122; Gunnarson (2023).

49. Kommissionen har tillsatts och finansierats av byggbranschens olika aktörer (byggföretag, fackliga organisationer, byggherrar, branschorganisationer med flera). Se Bygghandelskommissionen (2022).

När det gäller näringslivet använder jag begreppen »företag« och »företagare« i kapitlen om Addiopizzos mobilisering i Palermo, utan att göra skillnad mellan olika typer av företag.

Addiopizzos formella namn är *Associazione Comitato Addiopizzo ODV*.⁵⁰ På sin webbplats beskriver Addiopizzo sig som en gräsrotsrörelse eller association. Av stilistiska skäl, men också för att undvika sammanblandning med »associationer av maffiatyp«, har jag valt att använda gräsrotsrörelse, initiativ eller organisation som benämning på Addiopizzo.

50. ODV = organizzazione di volontariato (frivilligorganisation). Addiopizzo. Atto costitutivo e statuto, www.addiopizzo.org.

2. Relationen mellan organiserad brottslighet och näringslivet

Detta kapitel presenterar olika perspektiv på relationen mellan organiserad brottslighet och näringslivet. I det första perspektivet beskrivs företaget som brottsoffer. I det andra beskrivs hur relationen kan analyseras utifrån en skala, där relationen mellan organiserad brottslighet och näringslivet varierar från motsatta intressen, rent av fientlighet, till samarbete och sammanfallande intressen. Det tredje perspektivet lyfter fram en politisk dimension, där ett samarbete har vuxit fram mellan politiker, kriminella aktörer och företag.

Företag som brottsoffer

Forskningen om organiserad brottslighet och dess påverkan på näringslivet i Italien är relativt omfattande. Flera studier är inriktade på att analysera hur företag på mikronivå påverkas genom indrivning av skyddspengar eller erbjudande om lån.⁵¹ Ett vanligt perspektiv är att kriminella aktörer inom den organiserade brottsligheten närmar sig företag med intentionen att ta över kontrollen eller ägarskapet. Kriminella grupper attackerar företag genom hot och utpressning, genom att utnyttja deras infrastrukturer eller genom stölder. Genom infiltration kan de påverka för att främja sina ekonomiska aktiviteter. Inkomster från kriminell verksamhet investeras i företag, som blir redskap för penningtvätt, narkotikasmuggling eller annan kriminell verksamhet. Slutligen leder relationen till att den kriminella aktören

51. Arlacchi (1986); Gambetta (1993); Sciarrone (2010); Asmundo och Lisciandra (2008); Scaglione (2014); Lisciandra (2014); Zabyelina och Thachuk (2022).

tar över kontrollen eller ägarskapet.⁵²

Närvaro av organiserad brottslighet innebär höga kostnader för företag, även om det är svårt att precisera hur omfattande kostnaderna är. Vissa kostnader landar på företagen själva och handlar om att förebygga och förhindra kriminalitet genom förstärkt säkerhet, försäkringar, förändrat beteende och andra försiktighetsåtgärder. Andra kostnader är ersättning av stulet gods, reparationer efter inbrott, administrativa kostnader för polisanmälningar, försäkringsärenden och så vidare. Emotionella kostnader handlar om företagarnas fysiska och psykiska hälsa som påverkas av oro, rädsla och hot från kriminella aktörer.⁵³ Ytterligare personliga kostnader som bärs av företagen är att de blir begränsade som individer och entreprenörer och inte kan utveckla sin affärsverksamhet, eller väljer att flytta sin verksamhet till en annan region.⁵⁴

En gren av forskningen lyfter fram de negativa effekter som närvaron av organiserad brottslighet har på samhällsnivå, räknat på BNP per capita, utländska investeringar, företagens produktivitet och räntor på lån.⁵⁵ Ett gemensamt drag för dessa studier är att organiserad brottslighet innebär ett allvarligt hot mot näringslivet. På sikt kan hela branscher påverkas om näringslivet infiltreras eller om företag drivs med illegala affärsmetoder, som gör att de kan erbjuda lägre priser för varor och tjänster eftersom de inte följer existerande lagstiftning, vilket gör det svårare för laglydiga företag att konkurrera på lika villkor.⁵⁶

Ett illegalt–legalt kontinuum

Kriminologen Yuliya Zabyelina föreslår att relationen mellan kriminella aktörer och företag analyseras utifrån en skala eller ett så kallat illegalt–legalt kontinuum.⁵⁷ Närvaron av organiserad brottslighet i företag varierar från kriminellt beskydd till marginell interaktion, infiltration (transformation) eller till att kriminella aktörer tar över kontrollen

52. von Lampe (2016), s. 242.

53. Heeks m.fl. (2018); Di Gennaro och La Spina (2016); Brand och Price (2000).

54. Intervju med ägare av livsmedelsföretag (119); intervju med ägare av möbeltillverkningsföretag (219).

55. Se Lavezzi (2014).

56. Polismyndigheten (2023), s. 18.

57. Zabyelina (2022).

eller ägandet av företaget. Zabyelina argumenterar för att relationen mellan kriminella aktörer inom organiserad brottslighet och företag varierar beroende på hur aktörerna väljer att förhålla sig till varandra.

Förutom dessa kategorier finns möjligheten att företag bedriver sin affärsverksamhet genom kriminella affärsmetoder utan att ha kopplingar till aktörer inom organiserad brottslighet. Exempel på sådant beteende kan vara att företaget undviker kontroller, bortser från säkerhetsregler eller bryter mot lagstiftning, till exempel arbetsmarknads-, arbetsmiljö- och miljölagar. Det kan också innebära att företaget riggar anbud, tillverkar falska intyg och dokument eller försöker att påverka myndigheters beslut genom otillbörlig påverkan. Det kan vidare handla om företag som anlitat svart arbetskraft och inte betalar skatt.⁵⁸ Zabyelinas illegala–legala kontinuum presenteras i tabell 1.

I tabellens ytterkanter beskriver kategorin beskydd en situation där parterna har motsatta intressen och är fientligt inställda till varandra. Den kriminella aktören kan sträva efter att etablera monopol på vissa marknader eller försöka påtvinga såväl företag som lokalbefolkning en avgift, så kallade skyddspengar, som syftar till att ge skydd mot stölder och vandalism. Beskyddet kan vara reellt men kan också vara fabricerat av den kriminella organisationen. Företag som har ekonomiska möjligheter kan välja att anlita privata säkerhetsföretag som skyddar företagets lokaler och verksamhet. Andra lösningar kan vara att stärka säkerheten omkring företaget genom kameraövervakning, murar eller staket eller att införa andra rutiner som gör verksamheten mindre sårbar. Andra alternativ är att vända sig till polisen eller organisationer som erbjuder stöd.

I kategorin marginell interaktion har de två parterna etablerat någon form av relation som är gynnsam för båda. Kriminella organisationer kan exempelvis få tillgång till varor eller tjänster från företag som de behöver för att expandera eller öka sin affärsverksamhet. Det kan handla om att den kriminella aktören behöver anlita personer som har en specifik kompetens, möjliggörare, som är verksamma inom det privata näringslivet. Det kan handla om tjänster som man behöver från advokater, revisorer, bankanställda, notarier eller finansiella rådgivare som hjälper kriminella organisationer med rådgivning, penningtvätt eller andra tjänster. Även om företaget inte tolererar kriminella organisa-

⁵⁸. Zabyelina (2022), s. 10–11.

Tabell 1. Ett illegalt–legalt kontinuum mellan organiserade kriminella grupper och företagare.

FÖRETAG						
Beskydd (predation)	Marginell interaktion	Transformation (infiltration)	konvergens	Transformation	Marginell interaktion	Beskydd
OKG bedriver utpressning mot privata företag	OKG får legala varor och tjänster från privata företag för att utveckla kriminella upplägg	OKG infiltrerar företag så att de kan användas för att främja kriminella upplägg	OKG kontrollerar företaget och dess verksamhet	Företaget använder sig av kriminella upplägg i sin affärsverksamhet	Företaget får varor och tjänster från OKG för att öka företagets konkurrenskraft	Företag anlitar privata säkerhetsföretag för att skydda sina lokaler och anställda från OKG
		OKG påverkar det företags beslut från utsidan eller från insidan genom att ha positioner i företaget	Företaget drivs på ett kriminellt sätt (skatteflykt, svart arbetskraft, undvikande av kontroller)			Alternativ för mindre företag: Gå med i organisation mot OKG; få skydd av polis
ORGANISERAD BROTTSLIGHET						

Kommentar: Zabyelina använder sig av det engelska begreppet *organized criminal group* (OCG) som har översatts till organiserade kriminella grupper (OKG).
Källa: Bearbetad tabell från Zabyelina (2022), s. 12.

tioner kan det välja att interagera med kriminella aktörer, eftersom de är värdefulla som kunder eller underleverantörer. Företaget kan exempelvis ha intresse av att få konkurrensfördelar genom att kunna erbjuda lägre priser än sina affärsrivaler. För ett byggföretag kan det handla om att anlita billiga underleverantörer (som inte följer arbetsmiljölagsstiftning eller inte betalar avtalsenliga löner). Inom avfallsbranschen kan det röra sig om att det företag som anlitas erbjuder ett lägre pris (avfallet hanteras inte enligt de miljökrav som ställs).

I de mest avancerade formerna infiltrerar kriminella aktörer företaget och använder sig av dess verksamhet för att främja kriminella intressen. Infiltrationen innebär att de legala och illegala aktiviteter som bedrivs är nära kopplade till företagets affärsverksamhet och infrastruktur. Från den kriminella aktörens perspektiv innebär transformation att kriminella aktörer påverkar eller infiltrerar företag för att gynna den egna kriminella verksamheten. Ett exempel är transportsektorn, där kriminella aktörer kan dra nytta av företagstransporter för att dölja smuggelgods. Påverkan kan ske från såväl utsidan som insidan av ett företag, där det sistnämnda innebär att personer från en kriminell organisation kan ha formella positioner i företaget. Genom formell representation får den kriminella organisationen en legal fasad, bakom vilken den kan dölja sina kriminella aktiviteter. I kategorin konvergens har samarbetet gått ännu längre. I denna situation kontrolleras företaget av kriminella aktörer eller drivs med kriminella affärsmetoder.

En poäng med Zabyelinas modell är att den visar att relationen mellan organiserade kriminella grupper och företag varierar beroende på hur de båda parterna väljer att agera. Den har dock vissa begränsningar. När det gäller beskyddarverksamhet är det inte självklart om betalningen uppfattas som beskydd eller utpressning, och om det är en verklig »tjänst« som maffian erbjuder företag. Sociologen Diego Gambetta argumenterar för att det finns starka belägg för att maffians beskyddarverksamhet är »genuin« och att företagare anlitar maffian för att få tillgång till vissa tjänster.⁵⁹ Förutom skydd från stöld och vandalism kan det handla om indrivning av skulder, garantier för att avtal hålls, skydd från konkurrerande kriminella aktörer eller om att öka sina möjligheter att få offentliga kontrakt. En annan invändning är att det kan finnas andra skäl än ekonomisk rationalitet till att företagare väljer att

59. Gambetta (1993), s. 28–33.

samarbeta med kriminella aktörer, såsom misstro mot myndigheter eller att man är rädd att själv bli föremål för myndigheters undersökningar.⁶⁰ En ytterligare aspekt som saknas är den politiska dimensionen och dess samspel med kriminella aktörer och näringsliv, vilket är en central faktor i Italien.

Järntrianglar och skuggallianser

I det tredje perspektivet lyfter forskare fram att relationen mellan näringsliv och maffian också har en politisk dimension. Genom så kallade järntrianglar eller skuggallianser, som omfattar nära kontakter mellan företag, maffia och politisk nivå, skapas en allians där politiska kontakter utnyttjas för att gynna företag som har kopplingar till maffian. Kontakterna kan till exempel användas för att få offentliga kontrakt, tillstånd och arbeten i offentlig sektor. Banden mellan organiserad brottslighet och korrupta politiker har försvagat den lokala förvaltningen, vilket underminerat genomförandet av offentlig politik. Forskarna konstaterar att en följd av förvaltningens svaghet är att medborgarnas beroende av organiserad brottslighet har ökat eftersom »maffiabossar, tack vare kontakter med tjänstemän, har möjlighet att erbjuda olika former av tjänster».⁶¹ Denna situation, som karaktäriseras av politisk och administrativ ineffektivitet, och som har stärkts av politisk korruption, har lett till en misstro mot offentlig förvaltning och de beslut som fattats. När det gäller fördelning av offentliga kontrakt har det varit en av de mest lukrativa inkomstkällorna för sicilianska Cosa Nostra, där korrupta politiker har sett till att »beskyddade» företagare fått dessa kontrakt. Genom att etablera karteller för offentliga kontrakt, där maffiarelaterade företag turas om att få kontrakt, har konkurrerande företag eliminerats. I denna situation har de lokala företagen haft fyra möjliga strategier, enligt domare i Palermo:

1. acceptera spelreglerna och anpassa sig till en situation där offentliga kontrakt fördelas enligt den turordning som etablerats av den lokala maffian
2. vägra anpassa sig till spelreglerna, fortsätta konkurrera om kontrakt och riskera bestraffning från maffian

60. Brå 2012:12, s. 8.

61. Della Porta och Vannucci (2012), s. 238.

3. lämna den sicilianska marknaden
4. motsätta sig situationen och anmäla till polisen, vilket beskrivs som mycket farligt.⁶²

Den italienske sociologen Rocco Sciarrone menar att relationerna mellan den legala och illegala sfären har blivit mindre transparenta och mer porösa i sin karaktär, vilket beskrivs med begreppet skuggallianser (*alleanze nell'ombra*).⁶³ Enligt Sciarrone har de rättsliga framgångarna mot maffian i södra Italien under de senaste decennierna tvingat kriminella grupper att ändra sina strategier. Det öppna våldet har minskat, maffian har blivit mindre synlig och alltmer närmat sig den legala sektorn som erbjuder en säkrare inkomstkälla än illegal verksamhet. Eftersom kriminella aktörer generellt är dåliga på att själva driva företag är de beroende av andra aktörer, som advokater, finansiella rådgivare, läkare, tjänstepersoner eller politiker, som kan erbjuda expertis och kunskap som gör det möjligt att berika sig med illegala metoder inom den legala ekonomin.⁶⁴

Forskningen om järntrianglar och skuggallianser beskriver situationer där utvecklingen har gått långt och där politiker är involverade i transaktioner med såväl näringsliv som maffiagrupper. Statsvetarna Donatella Della Porta och Alberto Vannucci beskriver en situation där flera »onda cirklar« har aktiverats och där politisk korruption och organiserad brottslighet stärker varandra, samtidigt som marknaden, staten och civilsamhället försvagas.⁶⁵

Della Porta och Vannucci beskriver den triangulära relationen – den så kallade järntriangeln – mellan maffiastrukturer, företag och politiker i södra Italien. Med stöd av ett empiriskt material som består av rättsliga akter beskriver forskarna de systematiska och kontinuerliga utbytina av tjänster mellan organiserade kriminella aktörer, företagare och politiker.⁶⁶ Genom att odla kontakter med politisk nivå kan ett företag få fördelar genom att tilldelas offentliga kontrakt eller andra möjligheter där de kan tjäna pengar. Från den lokala maffiagruppen kan företaget få beskydd för sin affärsverksamhet eller andra fördelar i relation

62. Della Porta och Vannucci (2012), s. 230–231.

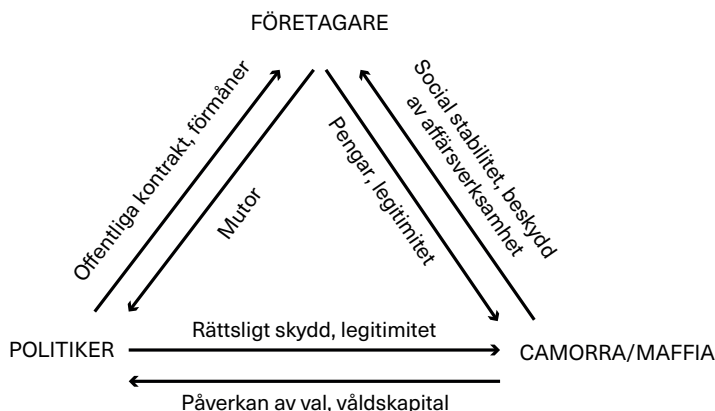
63. Sciarrone (2010).

64. Asso och Trigilia (2010), s. xx; Sciarrone (2010), kapitel 1.

65. Detta avsnitt baseras på Della Porta och Vannucci (2012), kapitel 8.

66. Della Porta och Vannucci (2012).

Figur 1. Triangulär relation mellan företagare, organiserad brottslighet (Camorra/maffia) och politiker.

Källa: Della Porta och Vannucci (2012), s. 237.

till konkurrerande företag. Som redan beskrivits ovan kan företaget få tillgång till varor och tjänster till ett billigare pris. Den kriminella gruppen, å sin sida, mobiliserar röster till en viss politisk kandidat och har ett våldskapital som kan användas som en påtryckningsmetod gentemot konkurrerande politiska rivaler. I utbyte kan politikern ge den kriminella aktören social legitimitet och erbjuda politiskt beskydd. I mer konkreta samarbetssituationer kan det handla om att politiker kan fungera som dörröppnare eller påverka beslut om tilldelning av offentliga kontrakt. Den triangulära relationen mellan organiserad brottslighet, företagare och politiker illustreras i figur 1.

Della Portas och Vannuccis järntrianglar, som belyser situationer där politiker är inblandade, är svåra att utreda, analysera och belägga eftersom det krävs att det går att kartlägga individers relationer och penningflöden, som alla parter har intresse av att dölja. Analysen försvåras av att många aktörer och mellanhänder kan vara inblandade,

betydligt fler än vad som illustreras i figur 1. Genom ett stort antal internationella transaktioner och transfereringar mellan många bolagskonton kan penningflöden döljas.⁶⁷

Sammanfattning

Som framgår av denna genomgång är relationen mellan organiserad brottslighet och näringslivet ett omfattande forskningsfält. I denna rapport kommer jag att analysera en begränsad del av Zabyelinas modell, nämligen om företag som väljer att *inte* betala skyddspengar. I modellen framgår att alternativ för mindre företag till att betala för beskydd är att gå med i en gräsrotsorganisation eller få skydd av polis. Det är dock inte ett enkelt val, eftersom maffians närvaro och inflytande över det lokala näringslivet gör att det är en riskfylld strategi. Den enskilde företagaren riskerar exempelvis att bli utsatt för hot, få sin egendom förstörd eller förlora kunder.

I kapitel 4 och 5 ska jag beskriva hur maffian i Palermo närmar sig företagare och hur Addiopizzo gått till väga för att mobilisera företagens motstånd mot maffian i detta svåra utgångsläge. Men först redogör jag för den metod och det material som ligger till grund för analysen.

67. Bygger på information som har förmedlats från tjänsteperson vid Ekobrottsmyndigheten.

3. Metod och datainsamling

Det empiriska material som har samlats in för denna studie bygger på enkäter, informella samtal samt intervjuer med företagare och aktiver i Palermo. Materialet har samlats in under perioden 2011–2015 inom ramen för mitt och Francesca Fornos forskningsprojekt, med finansiering från Vetenskapsrådet och *Università di Bergamo*. Vi har själva samlat in allt empiriskt material med stöd från en forskningsassistent. Inom detta projekt genomfördes även en medieanalys av 566 artiklar från online-versionen av tidningen *La Repubblica* under perioden 1997–2011. Medieanalysen har framför allt använts för att kontrollera olika händelser och för att få en överblick av hur Addiopizzo påverkat den offentliga debatten.⁶⁸

Urval

Näringslivet är inte en enhetlig aktör. Stora skillnader finns mellan företags utsatthet beroende på storlek, bransch, lagstiftning och kriminalitetens karaktär i det område eller den bransch där företaget är verksamt. I denna studie ingår företagare som hade gått med i Addiopizzos initiativ mellan 2005 och 2011 och som 2011 fortfarande var verksamma i Palermo. De företagare som ingick i urvalet fanns inom åtta olika områden: 1) butiker; 2) tjänster och service;⁶⁹ 3) barer och

68. Se Forno (2015).

69. Servicesektorn omfattar till exempel tryckerier, design, försäkringar, organisering av evenemang, bokförlag, reklam, dataservice, säkerhet, ekonomisk rådgivning, äldreomsorg och busstransporter.

restauranger; 4) fria professioner (läkare, arkitekter, advokater); 5) turism (hotell, resebyråer); 6) föreningar, skolor, idrottsklubbar; 7) industri, bygg, transport och 8) jordbruk.

Enligt uppgifter från Addiopizzos officiella publikation (*La guida per il consumatore critico Addiopizzo*) hade cirka 700 företag och 10 000 konsumenter gått med i Addiopizzos kampanj när vi 2011 inledde forskningsprojektet.⁷⁰ I praktiken var dock antalet företagsägare lägre än antalet företag eftersom flera företagare hade flera affärsaktiviteter. Det fanns flera affärskedjor i Addiopizzos underlag och Addiopizzo hade räknat varje affärsverksamhet som ett företag. I vår undersökning räknade vi affärskedjor som *ett* företag eftersom ägaren var densamma. Addiopizzos lista på 700 företag »kokade ned« till cirka 550 företagare.

En förutsättning för att genomföra studien var att företagen hade sin verksamhet i Palermo eller i stadens närområde och att de var möjliga att nå till fots eller genom kommunala färdmedel. Företag med ägare i andra städer valdes bort, liksom individer, kulturföreningar och idrottsklubbar med begränsade eller inga kommersiella aktiviteter. I de fall där samma företagare ägde flera butiker, eller där en butik var del av en kommersiell affärskedja, var det endast företagaren (ägaren) som räknades (övriga butiker exkluderades från urvalet). Med denna avgränsning ingick cirka 400 företagare i det slutliga urval som kontaktades av forskargruppen. Av dessa var det 277 som besvarade vår enkät. I jämförelse med det totala urvalet (558) var andelen företagare aktiva inom industri-, bygg-, transport- och jordbrukssektorn något underrepresenterad i vårt urval, samtidigt som andelen företagare med butiker var något överrepresenterad, 34 procent i jämförelse med 28 procent (se tabell 2).

I allmänhet var företagen små, med färre än sex anställda. De flesta av företagens kunder var lokala: nära 70 procent hade sin huvudsakliga kundkrets i Palermo. En majoritet av företagen hade funnits i mer än tio år. Endast en liten andel hade varit verksam i mindre än två år. De flesta som deltog i denna studie var välutbildade: 49 procent hade en examen från gymnasiet och 43 procent hade en universitetsexamen. Urvalet var 75 procent män med en genomsnittlig ålder på 45 år.

⁷⁰ Addiopizzo (2011).

Tabell 2. Företagare och andra aktörer som gick med i Addiopizzos kampanj 2005–2011.

Sektor	Vårt urval		Total	
	%	Antal	%	Antal
Butiker	34	95	28	155
Tjänster och service	21	59	18	98
Barer och restauranger	13	37	13	75
Fria professioner	10	27	8	43
Turism	9	25	8	44
Föreningar, skolor, idrottsklubbar	7	19	8	45
Industri, bygg, transport	4	12	10	58
Jordbruk	1	3	7	40
Totalt	100	277	100	558

Källa: Gunnarson (2015), tabell 1.

Enkäten

Enkäten som skickades ut till företagarna var omfattande och täckte flera ämnesområden. Förutom bakgrundsuppgifter (kön, födelseår, civilstånd, utbildning etc.) innehöll enkäten frågor om företaget (antal anställda, typ av företag, kundkrets och antal år som ägare), ägarens politiska intresse och medievanor, tillit till institutioner, social tillit (grannar, kolleger, Palermobor, sicilianare, italienare etc.), politiskt deltagande (val, partier och organisationer), frågor om när, hur och varför de gick med i Addiopizzos kampanj samt generella frågor om den politiska situationen i Palermo. I slutet av enkäten ställdes även en fråga om hur de bedömde omfattningen av skyddspengar i Palermo och om de själva hade betalat för beskydd.

Privata frågor om antal personer i hushållet och företagets omsättning var känsliga. Vi fick också skrota våra planer att genomföra en nätverksenkät över företagarens kontakter, eftersom svarsfrekvensen var för låg.

Den standardfråga som använts i surveyundersökningar (»Tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra människor?»)⁷¹ sedan mitten av 1950-talet i större undersökningar, uppfattades som abstrakt.⁷² Däremot fungerade mer preciserade frågor om social tillit bättre. Frågor om hur stor andel av företagen som betalar skyddspengar beskrevs som »omöjlig att svara på«.

Allmänt ställda frågor och där respondenten ombads att besvara frågor på en skala från 1 till 10, till exempel om politik och generell tillit, uppfattades som svårtolkade och abstrakta, vilket resulterade i låg svarsfrekvens. Det var lättare för respondenterna att svara på frågor om tillit till specifika grupper (grannar, kolleger, Palermobor, sicilianare, italienare etc.). Dessutom hade de flesta inga problem att svara på frågor om hur, när och varför de hade gått med i Addiopizzos kampanj, något som också var tydligt i samtal och intervjuer.⁷³ De allra flesta hade en tydlig bild av hur de hade fått information om initiativet och vilka skäl som hade fått dem att gå med i kampanjen.

Samtal och intervjuer

Genom att personligen träffa de företagare som besvarade enkäten fick vi också möjlighet att stämma av deras reaktion på enkäten och få mycket annan information som har kunnat användas i analysen. Jag har personligen pratat med cirka 100 företagare under insamlingen av enkäten. Dessa samtal kunde variera mellan en halvtimme och en timme och gav möjlighet att identifiera företagare som var villiga att låta sig intervjuas vid ett senare tillfälle. Enkäterna kompletterades med intervjuer med 27 företagare. Urvalet av intervjupersoner gjordes för att fånga in respondenter från butiker, restauranger, pubar, kaféer och byggverksamhet och där indrivning av skyddspengar är vanlig. Intervjupersonerna var verksamma i olika områden i Palermo och hade varierande erfarenheter av skyddspengar och hot. Av de 27 som intervjuades sade tio företagare att de aldrig hade fått frågan och aldrig hade betalat skyddspengar, tio företagare sade att de hade hotats men vägrat

71. »Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?»

72. Frågan används exempelvis i World Values Survey, European Social Survey och European Values Study.

73. Baserat på mina minnesanteckningar från kodningen, 2 april 2012.

betala, medan sju företagare tidigare hade betalat för beskydd. Dessa uppgifter är förstås svårbedömda, eftersom de bygger på företagarnas egna uppgifter. Troligen är det något fler företagare som har betalat än vad de var beredda att medge i en intervju.

Intervjuerna var semi-strukturerade och följde en intervjuguide med stora möjligheter för intervjupersonen att utveckla sina tankar. Frågorna var inriktade på specifika aspekter som handlade om hur intervjupersonen hade gått med i Addiopizzos kampanj (Vad tänkte du? Vilka var dina förväntningar, var det något särskilt som fick dig att gå med?). Andra frågor handlade om i vilken mån respondenten hade kontakter med andra företagare som gått med i kampanjen (Vilken typ av kontakter? Har du försökt rekrytera någon? Har du fått hjälp från andra företagare när du har haft problem?). Ytterligare frågor handlade om huruvida företaget hade fått nya kunder efter att ha gått med, vad som krävs för att fler ska gå med och vilka egna erfarenheter personen hade av skyddspengar. Frågor ställdes också om i vilken mån företagaren hade fått hjälp eller stöd från Addiopizzo, polis, vänner, kunder eller branschorganisationer. Vidare ställdes frågor om vad som krävs för att fler ska polisanmäla och hur de såg på framtiden. I flera fall var det svårt att hålla sig till de förberedda frågorna, eftersom intervjupersonerna ville berätta mer fritt, till exempel om familjens historiska motstånd mot maffian, om sin specifika situation eller om den politiska situationen i Palermo. I andra fall hade inte intervjupersonen möjlighet att avsätta tillräckligt med tid på grund av sin affärsverksamhet. Intervjuerna genomfördes på italienska och varade mellan en halvtimme och två timmar.⁷⁴

Skillnaden mellan samtal och intervjuer var i många fall ganska liten; en del informella samtal kunde variera mellan 30 minuter och en timme medan intervjuerna var något längre, upp till två timmar. Det var tydligt att många företagare var angelägna om att i intervjuer och samtal berätta sin historia och ge nyanser som inte fångades upp i enkäten. Eftersom skillnaderna mellan samtal och intervjuer i praktiken var ganska små när det gällde företagarens personliga erfarenheter av skyddspengar, används båda som underlag i analysen i kommande kapitel.

74. Intervjuer och samtal har skrivits ned för hand. Anteckningar finns tillgängliga på svenska hos rapportförfattaren.

Datainsamling

Svarsfrekvensen på surveyundersökningar om skyddspengar är som regel mycket låg; i många fall under 10 procent. Vi valde därför att dela ut enkäterna personligen, träffa företagarna, förklara syftet med studien och att motivera dem att besvara enkäten. Företagen hade också fått ett mejl om undersökningen från Addiopizzo innan vi började kontakta dem. I praktiken verkade dock få företagare ha uppmärksammat detta. Mötena gav tillfälle till personliga samtal, där vi kunde fånga upp nyanser, reflektioner och personliga erfarenheter på ett sätt som inte är möjligt i en enkät. Det var ett tidskrävande arbete, eftersom företagens ägare i många fall inte var på plats eller var otillgängliga av andra skäl. I flera fall krävdes flera besök för både utdelning och insamling av enkäten.

Av de cirka 400 företag som vi kontaktade samlade vi in 277 enkäter, vilket motsvarar en svarsfrekvens på 68 procent.⁷⁵ Trots det begränsade urvalet var insamlingen av data mycket tidskrävande: det tog tre månader för tre personer att dela ut och samla in 277 enkäter. Flera alternativa strategier prövades (telefonsamtal och mailkontakt), men det var alltid personliga besök som var avgörande för att få tillbaka en ifylld enkät.

En begränsning i studien är att det endast är företagare som har gått med i initiativet som undersökts. I planen ingick att dela ut enkäter till en kontrollgrupp. Eftersom materialinsamlingen blev mer tidskrävande än förväntat var detta inte möjligt.

75. Av dessa uppgav cirka 10 procent att de inte var tillgängliga (»ingen tid«, »inte i Palermo«, »inte där«), ungefär 6 procent sade att de inte ville delta i undersökningen och ungefär 5 procent återlämnade tomma enkäter. Cirka 4 procent hade stängt eller flyttat och ett mindre antal företag, cirka 2 procent, fanns inte på den uppgivna adressen. Svarsfrekvensen var lägre för kommersiella kedjor och för företagare som hade flera butiker (48 procent).

4. Italiensk maffia

Det finns mycket forskning och många öppna offentliga rapporter om italienska maffiagrupper. Forskningen omfattar flera samhällsvetenskapliga discipliner som historia, antropologi, statsvetenskap, nationalekonomi, sociologi, psykologi och juridik.⁷⁶ Vittnesmål från avhoppare och fällande domar har möjliggjort forskning som gett nya och viktiga insikter om maffians organisation och värderingar. Det finns också en stor öppenhet i polisrapporteringen om de italienska maffiagrupperna. Italienska myndigheter som *Direzione investigativa antimafia* (DIA) och *Direzione nazionale antimafia* (DNA) publicerar varje år utförliga rapporter om de organiserade kriminella grupper som är verksamma i Italien.⁷⁷ Det italienska parlamentet informeras sedan 1963 kontinuerligt av den parlamentariska antimaffiakommissionen i öppna rapporter.⁷⁸ Det finns även en växande forskningsinriktning som analyserar motståndet mot maffian.⁷⁹ Det finns dessutom bevakning genom organisationer, exempelvis *Arviso pubblico*, som bevakar och rapporterar om politisk infiltration, och *Legambiente*, som är inriktat på miljöbrott.

76. Banfield (1958); Pantaleone (1972); Blok (1974); Graziano (1978), Chubb (1982); Arlacchi (1986); Falcone och Padovani (1992); Vannucci (1997); Hess (1998); Santino (1997); Lo Verso (2002); Lo Verso och Lo Coco (2003); Sciarrone (2004; 2010); Lavezzi (2008).

77. Se DIA. Relazioni semestrali.

78. Se Parlamento italiano. Commissione d'inchiesta sul fenomeno delle mafie. www.parlamento.it.

79. Santino (2000); Jamieson (2000); Orlando (2001); Siebert (2003); Schneider och Schneider (2003); Paoli (2004; 2007); La Spina (2008); Gunnarson (2008); Forno och Gunnarson (2011a; 2011b); Partridge (2012).

I detta avsnitt ges en kort översikt över den italienska maffian. Det handlar om hur maffian är organiserad, vilka de största maffiagrupperna är, hur dess lokala förankring ser ut och om vilka metoder den använder för att utöva kontroll över det lokala näringslivet.⁸⁰

Maffians framgångsfaktorer

Italien har en lång och historiskt dokumenterad närvaro av avancerade former av organiserad brottslighet som sträcker sig tillbaka till mitten av 1800-talet. Maffians ursprung är okänt, men flera förklaringar förekommer i litteraturen till maffians starka ställning på Sicilien. Vanliga förklaringar är att Sicilien historiskt haft många olika styren, att staten har varit frånvarande eller svag samt att statens institutioner har haft svårt att få legitimitet i befolkningen. Andra förklaringar tar fasta på regionens ekonomiska struktur.⁸¹

En av den italienska maffians framgångsfaktorer är att den är flexibel och anpassar sig till samhällsförändringar och förändrade förutsättningar. Maffian har sitt ursprung på landsbygden. Det feodala systemet som i praktiken levde kvar långt in på 1900-talet var kopplat till markägarförhållanden och behovet av beskyddare av avlägsna jordegendomar, vilket ses som grunden till maffians etablering som just »beskyddare« och maktfaktor. När befolkningen under efterkrigstidens urbanisering flyttade in till städerna följde maffian med. Det enorma behovet av bostäder under 1960-talet utnyttjades av maffian som etablerade sig i byggbranschen. När staten under 1970- och 1980-talen satsade enorma summor på ekonomisk utveckling och infrastruktur i södra Italien genom regionala fonder, var maffian skicklig på att dra nytta av dem för egen vinning. Under 2010-talet, då Italien tog emot stora migrationsströmmar, etablerade maffian i Rom mottagningscenter för migranter och utnyttjade dessa som billig arbetskraft.⁸² De italienska maffiagrenarna karaktäriseras av att vara traditionella, samtidigt som de har följt samhällsutvecklingen och moderniserats i takt med den. Trots sina starka territoriella rötter är flera italienska maffiagrupper aktiva utanför sina traditionella områden och finns numera i hela Italien och även utanför landets gränser.

80. Detta avsnitt är översiktligt och ämnat att ge en bakgrund till maffians utveckling.

81. Se Schneider och Schneider (1976); Hess (1998) och Lupo (2009).

82. Martone (2017).

En annan framgångsfaktor har varit maffians förmåga att etablera politiska kontakter, som har använts för att få inflytande på lokal, regional och nationell nivå, vilket var särskilt tydligt under efterkrigstidens långvariga maktinnehav av det kristdemokratiska partiet *Democrazia Cristiana*. Genom tillgång till korrupta politiker har maffian kunnat utnyttja offentliga resurser. Och genom korruption har den lokala förvaltningen och implementeringen av offentlig politik försvagats. Politisk och administrativ ineffektivitet har, i kombination med politisk korruption, lett till en misstro till offentlig förvaltning och de beslut som har fattats. Historiskt har den sicilianska Cosa Nostra haft nära relationer till den politiska nivån, som i utbyte mot mobilisering av röster till *Democrazia Cristiana* fick fördelar i form av tillgång till statliga offentliga resurser och politisk amnesti. I dag är det den Kalabrien-baserade grenen 'Ndrangheta som bedöms ha de starkaste kopplingarna till institutionell och politisk nivå.

En tredje framgångsfaktor för italienska maffiagrupper är deras starka geografiska förankring i ett specifikt område. Den territoriella kontrollen är kopplad till social och ekonomisk kontroll över de människor som bor i området och över de ekonomiska aktiviteter som bedrivs i området. Den italienske historikern Umberto Santino liknar maffians dominans över lokalsamhället vid en informell form av territoriellt styre (*signoria territoriale*).⁸³ Den sociala kontrollen är en makt-resurs som kan användas i andra syften, exempelvis för att mobilisera röster för ett visst parti eller en viss politisk kandidat. Enligt sociologen Renate Siebert är det en kontroll som begränsar individens rättigheter, äter sig in i människors sociala relationer, och förhindrar människors möjligheter att förverkliga sina drömmar och livsmål.⁸⁴ Territoriell kontroll är viktig eftersom det ger maffiamedlemmar tillgång till ett område som kan fungera som en frizon där maffiamedlemmar kan känna sig relativt trygga och röra sig fritt utan att riskera att bli angivna till polisen. Maffians styre av lokala territorier utmanar även statens monopol på utövande av våld.⁸⁵

En central aspekt av maffians territoriella kontroll är indrivning av så kallade skyddspengar, som innebär att företagare i ett område regel-

83. Santino (1995).

84. Siebert (2003).

85. Scaglione (2020).

bundet betalar en viss summa till den lokala maffiagruppen i utbyte mot olika tjänster, exempelvis skydd från stölder och vandalism.⁸⁶

Efter de massiva reaktionerna på maffians mord på domarna Falcone och Borsellino 1992 har maffian bytt strategi och dödar inte längre offentliga personer. Det våld som tidigare riktades mot åklagare, domare, poliser, journalister, företagare och präster har minskat, eftersom statens och det omgivande samhällets reaktioner har stört maffians verksamhet. Italienska mafiaexperter är dock delade i synen på den sicilianska maffians nuvarande status. En grupp forskare menar att Cosa Nostra har försvagats som en följd av stora tillslag mot maffian, ett ökat civilt motstånd och ett generationsskifte inom maffian. De pekar bland annat på att antalet maffiarelaterade mord har gått ner sedan 1992, att ett stort antal maffiamedlemmar (cirka 4 000) i Cosa Nostra har gripits, att värdet på konfiskerade maffiatillgångar är högt samt att viktiga ledare för den sicilianska maffiagrenen har gripits eller avlidit. Andra tecken som lyfts fram är allmänhetens ökade motstånd mot maffian.⁸⁷ Andra forskare bedömer att maffians inflytande inte har minskat, utan att den snarare blivit *mer osynlig* eftersom den i ökad grad har närmat sig den legala sektorn. Denna utveckling är en följd av att det har blivit svårare att bedriva kriminella aktiviteter, på grund av hårdare repressiva metoder och att den legala sektorn kan erbjuda en säkrare inkomstkälla.⁸⁸

»Associationer av maffiatyp«

Italien har sedan 1982 en lagstiftning som gör att maffiarelaterade brott särskiljs från vanlig kriminalitet. Enligt artikel 416bis i den italienska brottsbalken definieras »associationer av maffiatyp« som sammanslutningar bestående av minst tre personer, som använder sig av hot, tvång och krav på tystnad i syfte att begå brott för att direkt eller indirekt ta över kontrollen av ekonomiska aktiviteter, påverka offentlig förvaltning, påverka individens möjligheter att rösta fritt i politiska val eller att mobilisera röster »för sig själva eller andra kandidater« i samband med val. Som nämnts tidigare är det maffians territoriella och sociala

86. Gambetta (1993).

87. Scaglione (2020), s. 19–21.

88. Sciarone (2010), s. xix–xx.

kontroll som gör det möjligt för dem att mobilisera röster för vissa politiska kandidater.⁸⁹

Trots att det finns en legal definition av mafia i Italien går det knappast att se på maffian som en enhetlig grupp. Rapporter från *Direzione investigativa antimafia* (DIA) beskriver med stor detaljrikedom den organiserade brottsligheten i Italien, såväl inhemska som utländska grupperingar. De fyra viktigaste italienska maffiagrupperna är geografiskt förankrade i olika regioner: *Cosa Nostra* på Sicilien, *'Ndrangheta* i Kalabrien, *Camorra* i Neapel och *Sacra Corona Unita* i Apulien. Varje maffiagren består av ett stort antal familjer och grupper, som delar upp territoriet och ekonomiska aktiviteter mellan sig. Den utländska organiserade brottsligheten som är verksam i Italien består av grupper från Albanien, Nigeria, Kina, Rumänien, Sydamerika, Balkan, stater som ingick i Sovjetunionen, Nordafrika och Sydostasien.⁹⁰

Graden av intern sammanhållning varierar mellan olika maffiagrenar. Den gren som är verksam i Kalabrien, *'Ndrangheta*, beskrivs som den starkaste maffiagrupperingen i dag, och har en stark intern sammanhållning som baseras på släktskapsband i högre grad än övriga maffiagrenar. Den beskrivs som den mest slutna maffiagrupperingen. Den maffiagren som är verksam i Neapel, *Camorra*, är mindre sammanhållen och består i högre grad av rivaliserande maffiafamiljer som är självständiga gentemot varandra. Ett stort antal familjer, mer än femtio, är verksamma i centrala Neapel. Det är allt från mer lokalt präglade maffiafamiljer med traditionell verksamhet till internationella konsortier med internationella förgreningar, med två dominerande karteller: *Secondogliano*-alliansen och *Mazzarella*-klanen. Kring dessa finns ett stort antal våldsbenägna ungdomsgäng, som används instrumentellt av olika klaner för diverse tjänster, till exempel narkotikaförsäljning och utpressning.⁹¹

Siciliens maffiagren *Cosa Nostra* har historiskt haft en mer centraliserad och hierarkisk struktur jämfört med övriga grupper. Ett trettiotal familjer är verksamma i Palermo, som är uppdelat mellan maffiagrupper enligt en geografisk fördelning av territoriet. Maffiafamiljerna ingår i sin tur i större områden, så kallade *mandamenti*, som består av

89. Se Chubb (1982), kapitel 7.

90. DIA (2022).

91. DIA (2022), s. 124–126.

flera familjer och där den ledande maffiafamiljen styr över familjerna i närliggande områden. År 2022 var Palermofamiljerna indelade i åtta *mandamenti*.⁹² Maffiafamiljerna i Palermo är stabila över tid, även om det kan förekomma maktförskjutningar mellan olika familjer. I det större administrativa området i Palermo-provinsen (*Provincia di Palermo*) finns ytterligare cirka femtio familjer, som är indelade i sju *mandamenti*.⁹³

Skyddspengar – il pizzo

Olika begrepp används för den betalning som görs från företag till maffian. Det kan beskrivas som utpressning, skyddspengar eller *racket*. På Sicilien används termen *pizzo*.⁹⁴ I sin snävaste definition är skyddspengar den summa som företag betalar till aktörer inom organiserad brottslighet för beskydd, det vill säga beskydd från stölder, småförstörelse med mera. Skyddspengar kan innebära olika saker. Ofta handlar det om en summa som företag tvingas betala för att undvika stölder, vandalism eller trakasserier mot den egna verksamheten. Ofta innebär det »skydd« från »beskyddaren« själv. Skyddspengar beskrivs ofta som ett första steg i kontakten med ett företag, som leder vidare till ytterligare påtryckningar på företaget över tid.

Skyddspengar är inte unikt för sicilianska maffiagrupper utan används av maffiagrupper i andra italienska regioner.⁹⁵ På Sicilien, där maffian har en traditionell och stark närvaro, är det ett av maffians sätt att få inkomster och utöva territoriell kontroll.⁹⁶ Indrivning av skyddspengar är mest utbrett i regioner med en traditionell närvaro av organiserad brottslighet, såsom i södra Italien.⁹⁷ Det är dock ett växande problem också i norra Italien, som i Venetien, Piemonte, Toscana och Lombardiet.⁹⁸ Hur utbredd maffians kontroll är varierar mellan

92. DIA (2022), s. 68.

93. DIA (2021), s. 63–65.

94. Pizzo betyder fågelnäbb, vilket refererar till en fågel som behöver blöta ner sin näbb varje dag när den dricker vatten.

95. Gambetta (1993); Santino (2000); Asmundo och Lisciandra (2008); Lavezzi (2008); Lisciandra (2014); Frazzica m.fl. (2016); La Rosa m.fl. (2017).

96. Lupo (2009); Santino (2000), s. 274.

97. Gambetta (1993); Sciarrone (2004).

98. Lisciandra (2014); Calderoni (2011).

områden i en och samma region (Sicilien) och mellan olika stadsdelar inom samma stad. Maffians sociala kontroll är exempelvis mer påtaglig i Palermos ytterområden, men är även kännbar i vissa områden i centrala Palermo. Maffians kontroll är också starkare i mindre städer och samhällen i den större Palermo-provinsen (*Provincia di Palermo*).⁹⁹

Skyddspengar används även av kriminella grupper i exempelvis Ryssland och Japan, även om de tjänster som köps kan variera.¹⁰⁰ I det japanska fallet kan företagen tvingas att köpa varor och tjänster från kriminellas företag, till högre priser. För restauranger kan det handla om att ägaren tvingas köpa snacks, växter och dekorationer från ett företag som är kopplat till kriminella grupper.¹⁰¹ En studie av den italienska maffiagrenen 'Ndrangheta, som är närvarande i flera tyska städer, visar att individer i det kriminella nätverket främst begår brott mot den italienska befolkningsgruppen i Tyskland, till exempel restaurangägare med italiensk bakgrund. Däremot har den inte närmat sig den inhemska tyska befolkningen.¹⁰² Skyddspengar används även i Sverige där vissa kriminella nätverk, såsom mc-gäng och släktbaserade kriminella nätverk, enligt Polismyndigheten »bedriver systematisk utpressning i form av bestraffning och beskyddarverksamhet mot privatpersoner och företag».¹⁰³

Skyddspengar betalas som regel för att undvika alla de problem som kan förknippas med närvaro av kriminalitet: stöld och förstörelse av egendom. För kriminella aktörer är indrivning av skyddspengar viktig, eftersom det ger tillgång till både kontanter och företag som kan användas för penningtvätt. Indrivningen ger också ett regelbundet inflöde av pengar, som brukar användas till lön för maffiamedlemmar eller ekonomiskt stöd till deras familjer.

Skyddspengar kan se olika ut och omfattningen varierar mellan branscher och områden.¹⁰⁴ Det kan handla om småpengar som betalas till underhuggare direkt från kassan i en affär. Det kan vara en summa som företaget betalar dagligen, veckovis, månadsvis eller som en »startavgift» inför ett större projekt. Ibland betalar man en klump-

99. Intervju med ägare av livsmedelsföretag (kod 119).

100. Gambetta (1993); Galeotti (2018), s. 114–117; Hill (2003), s. 94–98; Varese (2001).

101. Hill (2003), s. 95.

102. Bedetti och Dalponte (2019), s. 52, 59.

103. Polismyndigheten (2023), s. 13.

104. Lavezzi (2008).

summa ett par gånger per år, till jul och före sommarsemestern. Ofta är skyddspengar en inkörsport och en första kontakt med ett företag, som leder vidare till fler påtryckningar.¹⁰⁵ Problematiken är mer omfattande än beloppet man betalar, eftersom det också kan handla om påtryckningar om anställningar, att företaget blir påtvingat att köpa varor eller tjänster från en viss leverantör.

Den summa som betalas in varierar beroende på företagets omsättning. En studie av rättsliga fall i Italien visade att den kunde variera från 32 euro per dag för en tobakshandlare upp till 27 200 euro varje månad för en större livsmedelsaffär.¹⁰⁶ För byggföretag kan skyddspengar betalas som en startkostnad – en engångssumma – som vanligen motsvarar 3 procent av byggkostnaderna. Inbetalningen varierar beroende på företagets inkomst: när inkomsterna går upp, går också »skyddspremien« upp. Beloppet är förhandlingsbart och kan öka över tid. Forskarnas undersökning är från 2008 och det är svårbedömt hur stora summor det rör sig om i dag. Enligt den italienska antimaffiapolisen och det italienska parlamentets antimaffiakommission är summorna i dag lägre, vilket är en effekt av den ekonomiska krisen. Företagen kan inte längre betala, vilket har lett till att maffian i stället försöker etablera samarbete med företag.¹⁰⁷

Som regel är företag obenägna att uppge om de betalar skyddspengar. Förutom att det är olagligt, kan det finnas en rädsla bakom: man har gjort en överenskommelse med en kriminell aktör som har våldspotential. När jag har ställt frågan till företagare om hur många som betalar varierar svaren från »ingen« till »alla«. Att svaren är så olika kan också bero på att olika maffiafamiljer agerar på olika sätt gentemot företagen. Det finns en variation över territoriet beroende på vilken maffiafamilj som dominerar. I vissa områden tvingas alla betala, i andra riktar maffian in sig på de mest inkomstbringande företagen.

Kontantbranscher och öppna affärsaktiviteter är särskilt sårbara. Det kan handla om restauranger, pubar, kaféer, tobaksaffärer och småbutiker där man är beroende av kunder och inte kan ha låsta dörrar för att bedriva sin ekonomiska verksamhet. Andra branscher som är särskilt känsliga för skyddspengar är bygg, turism, hotell och livsmedel.

105. Santino (2000), s. 275.

106. Asmundo och Lisciandra (2008).

107. DIA (2023), s. 26; Senato della Repubblica/Camera dei Deputati (2022), s. 55.

Monopol, karteller, anställningar, leveranser och lån

Kontrollen över det lokala territoriet utövas inte bara genom indrivning av skyddspengar, utan också genom etablering av lokala affärsmonopol, kartellbildning, påtvingade anställningar, leveranser, låneverksamhet (till ockerränta).

En viktig metod är att etablera lokala affärsmonopol för varor och tjänster. Metoden innebär att maffian kontrollerar vilket eller vilka företag som privatpersoner eller andra företag i området får köpa varor eller tjänster ifrån.¹⁰⁸ Lokalbefolkningen påverkas genom rekommendationer om vem som ska anlitas för olika arbeten. Om det finns flera bilmekaniker i ett område och en av dem inte betalar skyddspengar rekommenderar maffian att invånarna i området i stället anlitar ett annat företag. Det är en ekonomisk kostnad för företag som inte står på god fot med den lokala bossen. Maffian ser genom sina mellanhänder till att man får mycket jobb och kunder, enligt en företagare.¹⁰⁹ Maffian har även en negativ inverkan på möjligheten att välja vilket företag som ska anlitas för ett arbete. Om man till exempel vill bygga eller renovera ett hus, måste man gå till vissa företag som rekommenderats av maffian. Om man inte gör det finns en risk att jobbet inte blir utfört eller att den personal man anlitat inte vågar eller inte vill utföra jobbet.¹¹⁰ En intervjuperson förklarade hur gripandet av en lokal boss konkret påverkade all ekonomisk verksamhet i hans närområde. Under intervjun pekade han på grannhuset, som höll på att målas om, och förklarade: »förut var det *ett* företag som fick göra reparationer. Det var dyrt, men man var tvungen att acceptera det. Nu tog man in anbud från 12 olika företag. Man kan anlita den man vill.»¹¹¹

En mer avancerad metod för att utöva ekonomisk kontroll över det lokala territoriet är att bilda karteller, vilket är särskilt relevant i samband med offentliga upphandlingar. Samarbetet mellan företagen i kartellen går till så att man i förväg har kommit överens om vilket företag som ska få det offentliga kontraktet. De företag som ingår i

108. von Lampe (2016), s. 190.

109. Intervju med ägare av bilmekanikerfirma (kod 193).

110. Intervju med journalist på *La Repubblica* i Palermo, 1 mars 2002.

111. Intervju med ägare av tobaksaffär (kod 644).

budgivningen lägger sina anbud på en högre nivå, så att kontraktet går till det »billigare« företaget. Företagen har en inbördes turordning så att alla kan ta del av de offentliga kontrakten. Maffians roll är då att garantera att de överenskommelser som gjorts mellan företagen respekteras, i utbyte mot en viss ersättning.¹¹²

En annan metod som används mot enskilda företag är att påtvinga företaget anställningar. Maffian ger företag rekommendationer om anställningar: en nära släkting eller någon annan som har en relation till maffian. Genom anställningar av »rätt« personer införs ett dubbelkommando av företaget eller också tar de över företaget.¹¹³

Kontrollen kan även utövas genom att företaget tvingas köpa varor eller tjänster från en viss leverantör. En företagare i livsmedelsbranschen berättade exempelvis att hans företag hade köpt grönsaker från personer som kom från maffiaägda egendomar. Livsmedelsbranschen beskrevs som svår eftersom omsättningen är stor med många leverantörer.¹¹⁴

Erbjudande om lån är ytterligare en metod som gör företag beroende av maffian. Den illegala låneverksamheten har stärkts av den ekonomiska krisen. Lånen är ofta kopplade till andra ekonomiska brott där maffian är involverad. Genom utlåningen blir det möjligt för maffian att »tvätta pengar«, att etablera ett mer eller mindre påtvingat samarbete med företagen och att stärka sitt grepp över den lokala ekonomin.¹¹⁵

Hur maffian i Palermo närmar sig företag

Det finns flera sätt på vilket maffian närmar sig företagare. Mina samtal med företagare gav upphov till berättelser om hur det kan gå till. De berättelser som återges i detta avsnitt bygger både på informella samtal och intervjuer med företagare i Palermo. Flera av dem hade affärsverksamheter som är sårbara för indrivning av skyddspengar, som butiker, restauranger, pubar, kaféer eller bygg, och hade egna erfarenheter efter att ha betalat skyddspengar.

112. Lavezzi (2008), s. 200.

113. Forno och Gunnarson (2011b); Gunnarson (2014).

114. Samtal med ägare av livsmedelsaffär (kod 608).

115. Clough Marinaro (2017); Scaglione (2014).

»MAFFIAN KOMMER SOM EN VÄN«

Av intervjuerna framgår att maffian närmar sig lokala företag på olika sätt. Hot förekom i vissa fall, men långt ifrån alltid. Flera intervjupersoner har beskrivit det som att »maffian kommer som en vän« som erbjuder en tjänst, frågar hur man mår.¹¹⁶ Det kan till exempel vara att man erbjuder grävningsjobb till ett nyetablerat företag. Maffian börjar inte med att hota, utan kommer till din verksamhet och känner företagaren lite på pulsen. De kanske köper något, för att visa att de är välvilligt inställda, att de är disponibla.¹¹⁷ De säger att de erbjuder hjälp, ger sedan en rekommendation om att man kanske behöver någon som ser till verksamheten så att den inte skadas. Ofta är det någon man känner som kommer, kanske en granne eller någon från området, som fungerar som en indirekt kontakt med maffian. De kanske frågar hur det går och om »det finns några problem«.¹¹⁸ Den summa man betalar, *il pizzo*, är bara början på maffians inflytande: »det börjar med det och sedan de vill att du anställer personal, att de ska göra arbeten för dig, att man ska använda sig av vissa leverantörer. De erbjuder dig sin hjälp.«¹¹⁹

SUBTILA SIGNALER

Flera intervjupersoner vittnar just om att förfrågningar om skyddspengar kan vara diffusa eller dolda. Det kan också komma någon som efterfrågar »en liten tanke« (*pensierino*), att man har suttit i fängelse och har problem, eller att man behöver pengar till en vän som har problem.¹²⁰ Flera intervjupersoner beskriver det som att det är mer subtila signaler än regelrätta hot.¹²¹

Det har hänt att budskapet har varit så otydligt paketerat att företagaren inte har förstått att det handlat om en begäran av skyddspengar. En person verksam i en idrottsförening berättade att han hade blivit uppsökt av en person som ville ha pengar, men var inte säker på om

116. Flera intervjupersoner har uttryckt liknande tankar: intervju med ägare av livsmedelsföretag (kod 119), intervju med ägare av möbeltillverkningsföretag (kod 219), intervju med ägare av hantverksaffär (kod 315).

117. Intervju med ägare av hantverksaffär (kod 315).

118. Intervju med ägare av möbeltillverkningsföretag (219)

119. Intervju med ägare av livsmedelsföretag (kod 119).

120. Intervju med byggherre (264); samtal med ägare av livsmedelsaffär (kod 608).

121. Samtal med ägare av tvättinrättning (469); samtal med ägare av livsmedelsaffär (kod 608).

det handlade om en fråga om skyddspengar eller inte. Mötet beskrevs som »ganska konstigt« och personen kom aldrig tillbaka igen.¹²² Ett exempel som visar skillnaden mellan maffians metoder och vanliga kriminella är den affärsinnehavare som tagit emot ett skrivet hotbrev. Brevet var illa skrivet, med förolämpningar, grammatiska fel och hot.¹²³ Maffian är mer raffinerad än så, förklarade han, »det här är vanliga skurkar«.¹²⁴

HOT OCH TRAKASSERIER

Det är vanligt att personer som vägrar betala för beskydd får ta emot hot. Det kan i ett första skede vara ett telefonsamtal. En av intervju-personerna berättade att familjen hade tagit emot telefonsamtal där man förstätt att det var ett hot när uppringaren sagt »förstår ni inte vem som bestämmer?« Familjen vägrade betala och två veckor senare kastade någon en brandbomb på familjens hus.¹²⁵ En företagsledare, som framgångsrikt bedrev en expanderande verksamhet, hade tagit emot hot i olika former som begravningsblommor, 23 kulor i ett kuvert och vandalisering av en bil.¹²⁶ En entreprenör i byggbranschen hade hotats med pistolkulor och ett avhugget grishuvud. Enligt egen uppgift hade han betalat 20 000 euro, men hade trots det tvingats avskeda 18 anställda, eftersom han inte »anpassat sig tillräckligt«.¹²⁷ En ytterligare entreprenör hade, trots att han tillhörde en traditionell antimaffiafamilj, hotats på olika sätt – telefonsamtal, stölder, klister i låset och attentat – innan hans affärslokaler slutligen brändes ned.¹²⁸

Trakasserier i form av småförstörelse förekommer likaså. Det kan handla om att någon slänger sopor utanför dörren till affärsverksamheten eller att någon sprutar lim i nyckelhålet till affären eller de lokaler där man bedriver verksamhet, vilket är en vanlig metod som maffian

122. Samtal med ägare av idrottsklubb (kod 448).

123. Brevet är avskrivet från original: »Troia di una olandese. Se entro le 13.00 del giovedì 3/10/87 non porti 30 milioni In via Siccheria, vicino le catacombe <Piazza Capuccini>. Dove c'è una lapide con la scrittura <Salvatore Nuccio> Il tuo negozio diventerà talmente Nero da fare ridere il carbone. E niente schersi se vuoi festeggiare natale. Dalle ore 12.30 alle 13 – Posa e vattene.«

124. Intervju med ägare av glasögonaffär (kod 20).

125. Intervju med ägare av brödaffär (kod 427).

126. Samtal med ägare av företag i underhållningsbranschen (614).

127. Intervju med byggherre (kod 312).

128. Samtal med ägare av järnhandel (kod 368).

använder i Palermo.¹²⁹ Efteråt ställer sig de i ett gathörn för att se hur ägaren reagerar: om han eller hon direkt ringer till polisen, eller om företagaren börjar gå runt i kvarteret och höra sig för.¹³⁰ Maffian vill med igenlimmade lås signalera att det är den som bestämmer över affärslokalen. Eller som en intervjuperson med stor emfas förklarade för mig: »det betyder att det här företaget är Cosa Nostras, det är vårt och du har ingenting med det att göra!!!«¹³¹ Stölder av materiel är en annan metod som används. Det kan handla om maskiner eller annan utrustning som behövs för verksamheten.¹³²

SÄNDEBUDET SPELAR ROLL

Vem som kontakter företagaren har betydelse för det upplevda hotet. När maffian kräver skyddspengar är det vanligtvis underhuggare (*picciotti*) i andra, tredje eller fjärde ledet som kommer och begär pengar. En företagare berättade att maffian började skicka »större pjäser« (*pezzi più grossi*), med större tyngd i organisationen när han till slut, efter att tidigare ha betalat för beskydd, vägrade betala. I början hade yngre personer längre ned i hierarkin dykt upp.¹³³

I ett fall hade en företagsledare blivit uppsökt av maffialedaren själv – och blivit vettskrämd. Hans företag var stort och det enda industrimässiga i området, alltså en potentiellt viktig inkomstkälla för den lokala maffian, och i detta fall hade maffian låtit företaget växa till sig innan ägaren kontaktades. Budskapet var: »Du har varit här i 2–3 år. I dag har vi bestämt att du ska betala. Betala eller försvinn.«¹³⁴ Företagsledaren gjorde sig oanträffbar under en tid, men blev uppsökt av maffiabossen ytterligare en gång och valde då att betala. Samtidigt framhöll företagaren, som senare blivit mycket engagerad i organisationen *Libero Futuro*, att det var mycket ovanligt med direktkontakt med maffialedaren; i de flesta fall var det lägre rankade personer som kontaktade företagen.

129. Samtal med barägare (kod 641).

130. Intervju med Enrico Colajanni, ordförande för antimaffiaorganisationen *Libero Futuro*, 16 december 2014.

131. Samtal med ägare av järnhandel (kod 368).

132. Samtal med byggherre (kod 365).

133. Intervju med ägare av bilmekanikerfirma (kod 193).

134. Intervju med ägare av livsmedelsföretag (kod 119).

Hoten lyckas inte alltid, eftersom indrivarna inte är tillräckligt skickliga. En antimaffiaaktivist i Palermo, med lång erfarenhet av att stödja utsatta företag, gav flera exempel på misslyckade försök. Ett av dem beskrevs som »en klassiker«, då en indrivare (*il racket*) närapå tänt eld på sig själv.

Att begära pizzo är svårt, man får inte göra misstag. Det finns övervakningskameror. Det finns flera exempel. Medan *il racket* stod i entrén mellan två dörrar, anade ägaren vad som var på gång ... Ägaren låtsades prata i telefon och släppte inte in honom. Under tiden så satte han på kameran i datorn och riktade in den. Eftersom det var andra personer i affären så gick personen runt lite. Vid ett tillfälle så tittade han rätt in kameran – perfekt – då hade man honom på bild. Bilden skickades till andra butiker och de kunde identifiera honom. Ett annat exempel var ett attentat på Via A. *Il racket* hällde ut jättemycket bensin men alldeles för mycket så att han nästan tände eld på sig själv ... Ett tredje exempel, det här är en klassiker, var vid di Martino nära via Libertà ... De var utsatta för två bränder. Vid den första tog elden inte riktigt fart, för det var fuktigt under. Det var jättelätt att släcka och man kunde öppna som vanligt. Vid det andra tillfället så hällde man ut för mycket bensin, så att *il racket* närapå brände upp sig själv. Det bolmade ur ärmarna på honom och han fick svedda ögonbryn. Jag tror att han fick mycket skäll när han kom hem till frun.¹³⁵

MAFFIAN GÅR INTE PÅ »TJURSKALLARNA«

Maffian försöker inte kräva in skyddspengar från alla utan går på dem som uppfattas som möjliga att påverka. Man ger sig inte på dem som uppfattas som »tjurskalliga« (*teste dure*), envisa och omöjliga att påverka. Om nio av tio betalar så går maffian inte på de som är »hårda« eller »motvilliga« eftersom den inte vill skapa bråk i onödan. Som en person uttryckte det: »Om det finns nio mjuka hundar, varför gå på den som är svår?»¹³⁶ Flera intervjupersoner har påtalat att de tillhör familjer där man aldrig har betalat skyddspengar. Maffian har aldrig krävt skyddspengar från anhöriga till maffian eller anhöriga till polisen.

En undersökning av rättsliga akter i Palermo under perioden 2004–2015, och där frågan om skyddspengar specifikt har undersökts, visar

135. Intervju med Enrico Colajanni, *Libero Futuro*, 16 december 2014.

136. Samtal med ägare av arkitektfirma (kod 627).

att en tredjedel av försöken att inkräva skyddspengar misslyckades. Av totalt 749 undersökta fall hade företagaren betalat skyddspengar i 489 fall, medan 260 indrivningsförsök hade misslyckats.¹³⁷

137. Scaglione (2020).

5. Addiopizzos kampanj: »Ett helt folk som betalar pizzo, är ett folk utan värdighet«

Näringslivets mobilisering mot maffian har kommit sent. Det var först på 2000-talet som man i Palermo började tala öppet om förekomsten av skyddspengar. Entreprenören Libero Grassi var den första affärsman i Palermo som tog öppet avstånd från maffian. Han vägrade att betala skyddspengar, gick ut i pressen och uppmanade sina kolleger att följa hans exempel. Gensvaret hos näringslivet var mycket svagt; Grassi var ensam och fick inget stöd för sitt initiativ från vare sig andra affärsmän eller från näringslivets organisationer. Den 29 augusti 1991 dödades han av maffian, som ville statuera exempel och avskräcka andra från att gå Grassis väg.

En analys av Forno av 566 artiklar från *La Repubblica* under perioden 1997–2011 visade tydligt att frågan om skyddspengar var frånvarande i den öppna offentliga debatten fram till bildandet av Addiopizzo. Antalet artiklar om skyddspengar eller motstånd mot skyddspengar ökade markant efter 2004, då Addiopizzo började sin mobilisering.¹³⁸ Initiativet har även gett upphov till flera vetenskapliga publikationer som analyserat Addiopizzos mobilisering och etablering som en lokal aktör i Palermo.¹³⁹

Addiopizzo har i dag samlat omkring 1 000 företag och 13 500 konsumenter på sin lista. Organisationen är ideell och finansieras genom donationer, medlemsavgifter och stöd från myndigheter. De

138. Forno (2015).

139. Grasso och Vasile (2005); Lavezzi (2008); Forno och Gunnarson (2011a; 2011b); Partridge (2012); Gunnarson (2014; 2015); Forno (2015); Battisti m.fl. (2018); Scaglione (2020).

projekt som Addiopizzo bedriver i skolor finansieras av utbildningsministeriet. Organisationen har även fått stöd från Regionen Sicilien, EU och från det italienska inrikesministeriets nationella samordnare mot skyddspengar (*Ufficio del Commissario Nazionale Antiracket*). Huvudkontoret i centrala Palermo som har tilldelats organisationen är maffiakonfiskerad egendom. Organisationen är opolitisk och drivs av volontärer.¹⁴⁰

År 2011, när vårt forskningsprojekt om Addiopizzo inleddes, hade organisationen mobiliserat omkring 700 företagsaktiviteter¹⁴¹ och 10 000 konsumenter. Vi ville undersöka hur Addiopizzo gått till väga för att lyckas med detta i en kontext så präglad av maffians starka närvaro.

Mobilisering av konsumenter

Addiopizzo bildades formellt 2005 efter ett års mobilisering i det tysta. Initiativet togs av en grupp vänner i trettioårsåldern som planerade att öppna en musikpub i Palermo. De hade fått rådet att inkludera skyddspengar i budgeten, vilket ledde till reaktioner i gruppen och en reflektion om vad det innebar att betala skyddspengar. Mobiliseringen började med ett anonymt upprop genom att gruppen satte upp klistermärken i Palermos centrala delar med budskapet »Ett helt folk som betalar pizzo är ett folk utan värdighet« (*Un intero popolo che paga il pizzo è un popolo senza dignità*). Klistermärket saknade avsändare, vilket fick stor uppmärksamhet i lokalpressen.¹⁴² Jag var själv där och undrade vem som hade satt upp märkena och vad de betydde.

Initiativtagarna till Addiopizzo delade erfarenheter från grupper och organisationer som hade deltagit i den så kallade *Global Justice Movement*, som bestod av ett nätverk av sociala rörelser som protesterade mot globala storföretag och ville främja en jämlik fördelning av ekonomiska resurser. Från den fick aktivisterna idén att använda marknaden som ett sätt att motsätta sig maffians territoriella makt genom enkla och konkreta metoder som inte kostade så mycket. Aktivisterna som var med från början såg det som ett mer riskfritt sätt

140. Uppgifter från Addiopizzos webbplats, www.addiopizzo.org.

141. Se kapitel 3 om urval.

142. Se Forno och Gunnarson (2011b).

att motverka maffian, eftersom det var en anonym handling som varje individ kunde tillämpa utan att öppet konfrontera maffian.¹⁴³

Mobiliseringen av konsumenter började 2004. När 3 500 konsumenter hade skrivit under Addiopizzos upprop, publicerade gruppen ett gemensamt manifest i den lokala tidningen *Giornale di Sicilia* i maj 2005.¹⁴⁴ I manifestet appellerade Addiopizzo till Palermobornas roll som konsumenter.¹⁴⁵ Men i stället för att mobilisera till bojkott av företag som betalar skyddspengar, valde Addiopizzo lägga fram det som att det var konsumentens individuella ansvar att använda sin köpkraft till stöd för företagare som *inte* betalar skyddspengar till maffian.

Mobilisering av företagare

Trots att ett stort antal organisationer har engagerat sig i kampen mot maffian var det lokala näringslivet i Palermo fram till 2004 passivt – mer passivt än i andra delar av Sicilien. En förklaring till svårigheten att mobilisera företagare i Palermo var mordet på företagaren Libero Grassi i början av 1990-talet. Enkätresultaten och intervjuerna visar att olika typer av kontakter har haft betydelse för företagarnas mobilisering: 37 procent hade gått med i kampanjen efter kontakt med en aktivist från Addiopizzo, 17 procent hade rekryterats genom vänner eller familj, 12 procent hade gått med efter att ha kontaktats av kolleger, kunder, branschorgan eller polis. En tredjedel, 32 procent, hade gått med på eget initiativ efter att ha sett kampanjens klistermärken eller hört talas om initiativet genom vänner, bekanta, radio eller tv. I intervjuerna framkom att det var ganska vanligt att flera företagare hade uppmanats av yngre familjemedlemmar att gå med i initiativet.

En kartläggning över mobiliseringen över tid visade att den följde ett »konfettimönster«, som är kännetecknande för mobilisering som sker genom individuella kontakter. Det var inte så att mobiliseringen spred sig från kvarter till kvarter, och inte heller branschvis, såsom vi trodde när vi inledde vår studie.

Mobiliseringen av företagare var mycket svår i inledningsskedet.

143. Forno och Gunnarson (2011b), s. III–II3.

144. Forno och Gunnarson (2011b), s. II3.

145. Contro il pizzo, cambia i consumi. Manifesto del Cittadino/consumatore per la legalità et lo sviluppo.

En av de drivande aktivisterna berättar att han först försökte rekrytera personer som han kände personligen. Sedan bad han varje person som han hade rekryterat att prata med 1–2 personer. Men det gick trögt, man var ganska pessimistiska och rädda att få med fel företag. Mångas reaktioner var undvikande. Addiopizzo krävde också att man, så småningom, skulle vara beredd att framträda med sitt namn och sitt företag på en offentlig lista. Ett strategiskt val var att närma sig företagare och personer som man visste var övertygade motståndare till maffian och som aldrig hade betalat till maffian. En aktivist i Palermo förklarade att de hade fått det goda rådet från en erfaren expert: att inte börja med alla, utan att göra ett strategiskt urval och börja med de företagare som man trodde var positivt inställda till initiativet.¹⁴⁶

Mobiliseringen skedde dolt under det första året. Det berodde på att man ville nå en kritisk massa innan man blev offentlig för att inte utsätta företagarna för alltför stor risk. Det var först när man nått ett hundratal företagare som man hade sitt första öppna möte, på Palazzo Steri i centrala Palermo 2005. Förutom interna arbetsdokument fanns inga öppna dokument för vidare spridning vid den här tidpunkten. Initiativet hade ännu inte etablerat sig som en aktör i Palermo. Jag var själv där och kunde notera att stämningen i lokalen var nervös och med många livvakter på plats. Man visste inte hur initiativet skulle tas emot.

Den mer handfasta rekryteringen av företagare har skett genom uppsökande verksamhet där man nyttjat privata kontakter och gjort personliga besök. I ett senare skede har man också försökt med indirekta metoder där man uppvaktat branschorganisationer, som i sin tur har uppmanat sina medlemmar att gå med i Addiopizzos kampanj. Särskilda insatser har gjorts för att rekrytera nybildade företag. Addiopizzo har även etablerat ett samarbete med polis och domarkår, framför allt för att försäkra sig om att de företag som går med i initiativet inte förekommer i pågående utredningar.

En annan strategi har varit att skriva personliga brev till företagare i områden där maffians närvaro är särskilt stark. Tajmingen var viktig – Addiopizzo kontaktade företagarna efter det att en lokal maffiaboss hade gripits i området, eftersom man såg det som ett tillfälle för mobilisering. Flera företagare menade att det hade varit avgörande: man såg en öppning när den lokala bossen var gripen – och kontaktades

146. Intervju med Enrico Colajanni, *Lìbero Futuro*, 16 december 2014.

då av Addiopizzo. För företagare i vissa områden var det viktigt att Addiopizzo kallade till möten utanför deras egen närmiljö, där man annars lätt kunde bli observerad och »alla« uppmärksammade besök av okända personer. En intervjuperson berättade att det aldrig talades om skyddspengar i kvarteret, det var för känsligt. Men han visste vilka som var med i initiativet, eftersom de träffades och pratade på annan plats i samband med Addiopizzos möten.

Om att skapa en länk mellan konsumenter och företag

En av Addiopizzos innovationer är att skapa en länk mellan konsumenter och företag. För att hjälpa konsumenter att hitta till de företag som inte betalar till maffian har Addiopizzo använt sig av marknadsföring i form av kartor, adresser och namn på de företag som gått med i initiativet. En konsumentguide i form av en liten bok där man kan se var företagen finns, bransch för bransch, har publicerats varje år. De företag som gått med i initiativet har också fått ett klistermärke som de kan sätta upp på dörren eller skyltfönstret till sin affärsverksamhet. Addiopizzo har även etablerat en interaktiv webbplats där konsumenter själva kan söka företag i olika områden eller branscher.

Andra metoder har varit att organisera marknader med »pizzo-fria« varor (*Festa Addiopizzo*). Addiopizzo har också engagerat sig i marknadsföring av företagen genom etablering av ett Addiopizzo-kort och försäljning av legalt producerade varor i en egen och centralt belägen lokal. Föreningar av Addiopizzo organiserar turistresor, genom *Addiopizzo Travel*.

Organisationen har dessutom engagerat sig i värdegrundsarbete i samarbete med skolor, där man arbetar med att medvetandegöra elever om de långsiktiga effekter som organiserad brottslighet har för individen och samhället.

Individuella motiv och tillit spelar roll

Enkäten innehöll flera frågor som syftade till att fånga in företagarnas motiv för att gå med i Addiopizzo. I intervjuer och informella samtal framgick att det fanns en stor variation i deras beslut: från ideologiska till mer pragmatiska skäl.

De företagare som tidigt gick med i initiativet skulle kunna beskrivas som ideologer. En hotellägare hade i entrén till sitt hotell installerat en permanent utställning med dekorerade totempålar med tydliga antimaffiabudskap, som en symbol för att visa »att de står raka och inte böjer sig«.¹⁴⁷ Andra företagare kom från familjer där man alltid hade varit mot maffian; de var alltså redan övertygade maffiamotståndare. I vissa fall kunde det vara att någon i familjen var polis eller arbetade inom armén. I intervjuer och samtal berättade flera intervjupersoner om att de hade nära släktingar som hade deltagit i rättsprocesser där kända maffialedare hade blivit fälllda. Den starka övertygelse som kännetecknade denna grupp var mycket påtaglig i samtal och intervjuer, där företagarna ofta spontant och med stolthet berättade sin familjehistoria. För dem var valet att vara offentlig ideologiskt – de vägrade att underkasta sig även om flera medgav att de var rädda. Andra företagare hade gått med av pragmatiska skäl: för att de blivit avslöjade i polisutredningar och av polisen uppmanats att gå med i initiativet.¹⁴⁸ En annan grupp företagare hade gått med i kampanjen på uppmaning av sin branschorganisation.

Enkäten visade att de företagare som hade gått med i kampanjen hade en högre generell tillit (34 procent) än genomsnittet för södra Italien (21 procent). De uttryckte även en mycket hög tillit till rättsväsendet (71 procent), polisen (73 procent), antimaffiaorganisationer (87 procent) och till Addiopizzo (93 procent). Personer med högre generell tillit var också mer benägna att gå med på eget initiativ, utan tidigare kontakt med en Addiopizzo-aktivist. Den högre nivån av generell tillit kan möjligen förklaras av den högre utbildningsnivån bland de företagare som gått med, i jämförelse med populationen i övrigt.¹⁴⁹

Från samtal och intervjuer framkom följande individuella förklaringar till beslutet att gå med i kampanjen:

- › man hade en stark personlig övertygelse eller en stark familjehistoria att stå emot påtryckningar från maffian
- › man upplevde att maffian har försvagats efter gripandet av inflytelserika maffialedare
- › man upplevde Addiopizzo som något nytt och aktivisterna som pålitliga och seriösa (*bravi ragazzi*)

¹⁴⁷. Samtal med hotellägare (kod I52).

¹⁴⁸. Intervju med ägare av möbeltillverkningsföretag (kod 219).

¹⁴⁹. Dessa resultat finns redovisade i Gunnarson (2014).

- › man hade inte längre råd att betala på grund av den ekonomiska krisen
- › man såg ekonomiska fördelar med att gå med i kampanjen
- › man hade avslöjats i polisutredningar och ställts inför ett val: att samarbeta med polisen (och att gå med i Addiopizzo) eller att själva bli anmälda
- › man hade erfarenheter från andra länder eller regioner där organiserad brottslighet inte var lika dominerande som i Palermo
- › man tillhörde en yngre generation med andra värderingar än äldre generationer och vägrade anpassa sig till »arkaiska praktiker«.

Samarbete med polis och rättsväsende

I början av mobiliseringen etablerades en öppen linje till polisen dit företagare kunde ringa. Polisen har också regelbundet besökt företag som gått med i initiativet. Även om dessa insatser knappast har kunnat garantera företagets säkerhet, har det varit ett moraliskt stöd som flera företagare har betonat som viktigt i samtal och intervjuer. En ytterligare strategi som har använts är att genomföra mobiliseringskampanjer i områden efter det att viktiga maffiabossar har gripits.

En kritisk aspekt av mobiliseringen har varit att kontrollera att företagen på Addiopizzos lista är seriösa. Samarbete har därför etablerats med polis och rättsväsende kontrollerar så att företagen inte är aktuella i utredningar eller förekommer i rättsprocesser.

Addiopizzo erbjuder tillsammans med organisationen Libero Futuro rådgivning samt stöd i samband med rättegångar. Till skillnad från Addiopizzo, som har ett bredare verksamhetsområde, är Libero Futuro mer inriktat på rådgivning till företagare så att dessa inte utsätter sig för onödiga risker inför den rättsliga processen. Råden man ger är att inte uttala sig i media eller prata med journalister, inte prata om polisanmälan med anhöriga och att alltid stämma av med sin kontaktperson vid Libero Futuro om man som företagare vill ta egna initiativ. Andra råd är av mer moralisk karaktär, som att uppmuntra företagaren att »fortsätta på denna väg« och att vara bestämd, eftersom maffian kan komma tillbaka om man visar sin osäkerhet. I samband med rättegången följer representanter från någon av organisationerna alltid med.¹⁵⁰

150. Intervju med Enrico Colajanni, *Libero Futuro*, 16 december 2014.

En metod som används för att minska den enskilda personens utsatthet är »kollektiv anmälning« (*denuncia collettiva*). Enligt Enrico Colajanni från *Libero Futuro* användes begreppet *denuncia collettiva* främst för att kommunicera att »vi alla ska anmäla«.¹⁵¹ Varje anmälan görs under eget namn, men metoden innebär att man samlar flera fall i ett och samma ärende. Skälet till detta är att minska exponeringen av den enskilde företagaren. Enligt Colajanni är stödet som organisationer kan ge viktigt, eftersom det finns exempel på utredningar där man inte har tagit tillräcklig hänsyn till företagen och de risker de tar när de anmäler. Genom närvaron av organisationer som Addiopizzo och *Libero Futuro* skapas ett tryck som gör att polisen måste vara försiktigare med den information de förmedlar. Polisen signalerar gärna framgångar i sina utredningar, men det finns exempel där polisen har avslöjat att man gett företagaren avlyssningsutrustning: »det var perfekt, alla detaljer fanns där för att leda till en fällande dom. Det kom i tidningen, frestelsen var för stor för polisen, sedan var han [företagaren] tvungen att ha eskort.«¹⁵²

Näringslivet är förstås heterogent och hotbilden varierar mellan olika företag. I små företag där verksamheten är öppen och bedrivs av familjemedlemmar, som restauranger, kaféer och tobaksaffärer, är företagaren mer utsatt och beroende av att kunna erbjuda en trivsamt miljö för sina kunder. Hur hotbilden uppfattas av företagaren påverkar beslutet om att gå med i Addiopizzo eller avstå.

Kampanjens begränsningar

Trots en framgångsrik mobilisering av konsumenter och företagare finns begränsningar för Addiopizzos kampanj.

Även om initiativet är en framgång, så är antalet konsumenter och företagare som har anslutit sig till Addiopizzos kampanj alltjämt ganska begränsat. Palermo hade 2022 cirka 630 000 invånare med mer än 40 000 verksamma företag.¹⁵³ När vårt forskningsprojekt inleddes 2011 hade 10 000 konsumenter och 700 företag gått med i kampanjen. År 2024, efter tjugo års mobilisering, har 13 500 konsumenter och 1 000

151. Intervju med Enrico Colajanni, *Libero Futuro*, 16 december 2014.

152. Intervju med Enrico Colajanni, *Libero Futuro*, 16 december 2014.

153. Comune di Palermo, Repertorio Statistico.

företag anslutit sig till kampanjen. Det är med andra ord en mycket liten andel av befolkningen som har gått med i Addiopizzos initiativ. Den snabba mobilisering som kännetecknade de första åren verkar också ha stannat av. I avsnittet nedan diskuterar jag några av initiativets begränsningar.

SPRIDNING ÖVER TERRITORIET

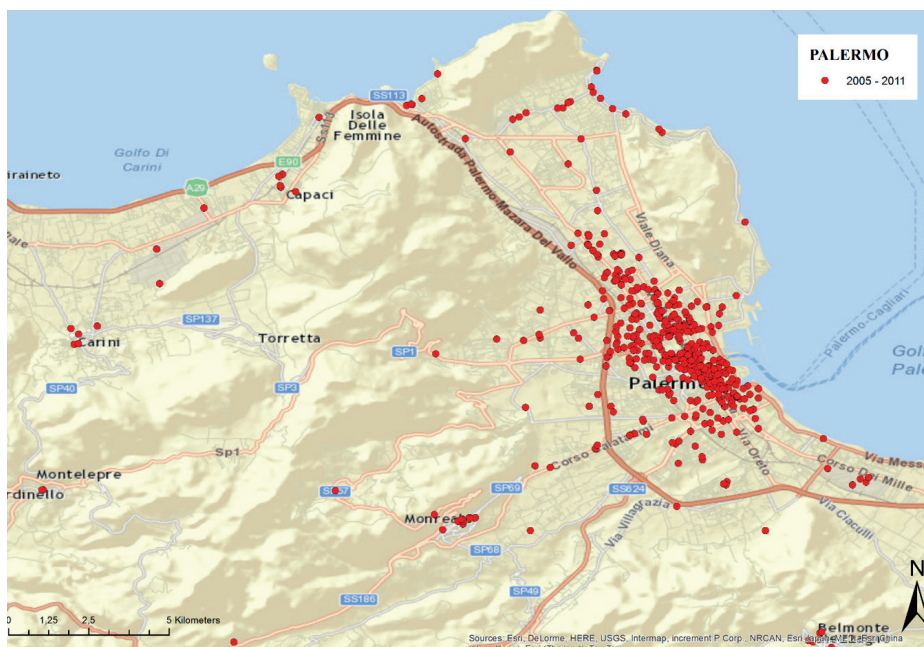
Addiopizzos mobilisering har en ojämn spridning över staden Palermo. Aktivister har i intervjuer berättat att det var betydligt svårare att närma sig och mobilisera företagare i områden i Palermos periferi än i centrala Palermo. En analys av företagens geografiska position visar tydligt detta mönster. Skillnaderna mellan olika områden återspeglar inte bara att flest företag är verksamma i de centrala delarna av staden, utan indikerar också att rekryteringen är svårare i områden där maffians inflytande är mer påtagligt för det lokala näringslivet, som i Carini eller Capaci (se figur 2).

En analys över den tidpunkt då företagen gick med i Addiopizzos kampanj visar inte något tydligt mönster. Det går exempelvis inte att se att företagen har gått med kvarter för kvarter eller branschvis. Mönstret på spridningen stärker snarare den bild som framträder i enkätsvar och samtal/intervjuer: mobiliseringen har skett genom personliga nätverk eller drivits av individuella motiv.

Flera intervjupersoner berättade att de hade försökt att rekrytera andra företagare till Addiopizzo, men de beskrev en social omgivning med låg tillit och ovilja att diskutera skyddspengar. Trots att Addiopizzos kampanj rekryterade personer som tagit ställning mot skyddspengar och trots att intervjuerna genomfördes ett tiotal år efter initiativets lansering, vittnade flera intervjupersoner om att frågan alltså var känslig att diskutera med andra företagare. De sade att »det var pinsamt«, »ett tungt ämne« som man ogärna talade om, och några kanske var rädda.¹⁵⁴

Flera intervjupersoner vittnade om att omgivningen kunde vara avvaktande eller sval om företagaren hade valt att anmäla sin utpressare. I flera fall hade företagaren snarare uppmuntrats av personer i omgivningen att betala för beskydd. Det kunde uttryckas mer eller mindre tydligt: »Aha, du har anmält, vad bra. Men du tycker inte att det skulle

¹⁵⁴. Intervju med barägare (kod 213).

Figur 2. Geografisk spridning över företag som gick med i Addiopizzo 2005–2011.

Källa: Baseras på egen datainhämtning. Kartan bygger på det totala urvalet företag (699), som hade gått med i Addiopizzo fram till 2011. Tidsuppgifter saknades för vissa företag, varför kartan grundas på uppgifter om 664 företag. För mer information om hur spridningen varierar mellan olika stadsdelar, se Forno och Gunnarson (2011b), tabell 7.2, s. 118; Gunnarson (2014), tabell 8 och Forno (2015), figur 6.

vara bättre att fortsätta betala?»¹⁵⁵ I ett annat fall, då företagaren hade kontaktat sina grannar för att göra gemensam sak mot indrivningen av skyddspengar, hade grannarna varit mycket tveksamma. Till slut hade de sagt att de inte var intresserade, eftersom »man hade ordnat upp det« (*si sono arrangiati*) på egen hand, vilket enligt företagaren betydde att de hade valt att betala.¹⁵⁶

¹⁵⁵. Intervju med ägare av bilmekanikerfirma (kod 193).

¹⁵⁶. Samtal med ägare av järnhandel (kod 368).

Särskilt svårt var det att prata med andra företagare som *inte* hade gått med i initiativet. En företagare, som bedrev sin affärsverksamhet i ett område starkt präglad av den lokala maffians närvaro, berättade att han hade bemötts med reaktioner från »vi ska tänka på saken« till »dra åt helvete«.¹⁵⁷

Nämnas bör att Addiopizzo avrådde företagare från att öppet försöka mobilisera andra företag i vissa områden eftersom det kunde utsätta dem för ökad risk.¹⁵⁸ Det fanns också exempel på företagare i dessa områden som inte ville stå med sitt namn och sin adress på en offentlig lista. En affärsinnehavare hade till exempel valt att inte sätta upp Addiopizzos klistermärke på sin entrédörr, eftersom hans affär gränsade till ett område där den lokala maffians närvaro var särskilt markant.¹⁵⁹

LÅG SOCIAL INTERAKTION

En annan begränsning i Addiopizzos kampanj var den låga interaktionen mellan företagare. Stödet från andra företagare och kunder skulle kunna kompensera för känslan av utsatthet – en stor andel av företagarna delade Addiopizzos mål och hade en hög tillit till initiativet – men interaktionen mellan de företagare som gått med i initiativet var mycket begränsad, framför allt bland dem som hade gått med i initiativet lite senare. Mer ideologiskt präglade företagare, som hade gått med i Addiopizzo från början och som var stolta över att vara bland »de första 100«, var kritiska till de som hade gått med vid en senare tidpunkt eftersom de uppfattades som mindre motiverade.

Min analys visar att de företagare som gick med tidigt deltog mer i möten och var mer engagerade i Addiopizzo-relaterade aktiviteter än de som gick med vid en senare tidpunkt.¹⁶⁰ Flera företagare uttryckte i samtal och intervjuer att med långa öppettider och familjeansvar fanns det helt enkelt inte tid och möjlighet att delta i Addiopizzos möten eller att engagera sig.

157. Intervju med ägare av hantverksaffär (kod 315).

158. Intervju med ägare av tobaksaffär (kod 644).

159. Samtal med ägare av klädbutik (kod 48).

160. Gunnarson (2015).

RISK FÖR INFILTRATION

Flera företagare uttryckte i samtal och intervjuer misstankar om att Addiopizzos lista var infiltrerad och att det fanns företag som fortsatte att betala skyddspengar. Trots kontrollen av de företag som går med i Addiopizzo uttryckte många intervjupersoner tvivel om varför vissa företag hade gjort det. Kritiken kunde handla om att man gått med av fel skäl, till exempel för att tjäna pengar på gratis marknadsföring. Flera företagare tog upp att det fanns maffiarelaterade företag på listan och att »alla« kände till det. Många sade också att det i praktiken var omöjligt att veta om företagen verkligen hade slutat betala skyddspengar. Risken för infiltration av Addiopizzo var reell och har, enligt domaren Nino di Matteo, konstaterats i polisens avlyssningar.

Kommittén måste dock se upp med en sak, nämligen risken att anslutningen till Addiopizzo inte blir ett rent kosmetiskt val, eller till och med en anslutning som strategiskt söks av företag som luktar maffia som självförsvar i händelse av utredningar mot dem. Det är en verklig risk, som redan har konstaterats i en rad avlyssningar. Av dessa framgår det tydligt att vissa företag som står maffian nära skulle ha diskuterat möjligheten att ansluta sig till Addiopizzo för att få ett slags »antimaffialicens« i händelse av framtida utredningar.¹⁶¹

BEGRÄNSAD KONSUMTIONSMAKT

En annan begränsning med kampanjen är att den främst har lockat konsumenter från en välutbildad medelklass som haft råd och möjlighet att använda sin konsumtionsmakt till stöd för företag som bedrivs på laglig väg. De företag som finns på Addiopizzos lista har ofta högre priser, eftersom de betalar skatt och andra sociala avgifter för sin verksamhet. En barägare i centrala Palermo berättade om hur svårt det var att konkurrera med svartpubar i närområdet som kunde erbjuda betydligt lägre priser – och dessutom ha öppet längre utan att de boende i området vågade protestera. En annan begränsning var praktisk, då det kan vara svårt för konsumenter att hitta butiker nära hemmet som erbjuder »pizzo-fria« varor. Om man exempelvis behöver handla mat, begränsas möjligheten av faktorer som restid, närhet till hemmet eller arbetet, butikens utbud etc.

161. Intervju med Nino di Matteo, domare, *Palazzo di Giustizia*, Palermo, 3 maj 2012.

Kampanjen ger visst skydd

Trots dessa begränsningar kan Addiopizzos initiativ betraktas som framgångsrikt. Förutom att ha mobiliserat ett stort antal företagare och konsumenter har Addiopizzo lyckats med att bryta tystnadskulturen kring skyddspengar. Även om det alltjämt är svårt att prata om skyddspengar har Addiopizzo bidragit till att lyfta frågan till den offentliga debatten.

Polisens avlyssningar har också visat att maffian undviker att begära skyddspengar från de företag som har gått med i initiativet. Även om antalet företagare som deltar i initiativet inte ökat markant (cirka 1 000 i dag) så verkar det som att gruppen är tillräckligt stor och har en avskräckande effekt på indrivare av skyddspengar. Skälet är att det är besvärligare för maffian att gå på företag som har organisationer som Addiopizzo bakom sig, än att gå på enskilda företag som inte är medlemmar. Detta var något som organisationen och företagen själva gärna lyfte fram som en fördel med kampanjen, men som alltså även fått stöd i polisens avlyssningar.

Trots att kampanjen ger visst skydd beskrev många företagare situationen som otrygg på grund av den ekonomiska krisen, maffians fortsatta inflytande samt en frånvarande och korrupt stat. Gripandet av lokala bossar hade lett till maktförskjutningar i den lokala maffiastrukturen, vilket lett till ökad mikrokriminalitet i form av småstölder eftersom det inte längre fanns en dominant boss som kontrollerade verksamheten i »sitt« område. Trots deras generellt höga tillit till polis- och domarkår, åtminstone som den uttrycktes i enkätsvaren, var många företagare mindre säkra på att polis och myndigheter kunde garantera deras personliga säkerhet.

För flera företagare var det viktigt att staten bevisade att den var starkare än maffian, det vill säga att polis och rättsväsende grep och dömde lokala maffiabossar. Då kunde man vinna över företagare som var mindre riskbenägna. En företagare i Palermos periferi sade att det var först när den lokala bossen greps som han kände att staten var stark och hade överhanden. Han berättade att det kändes i hela kvarteret att något hade förändrats, när »de vanliga referenspersonerna i området« inte längre var där.¹⁶² Kanske var det också därför som affärsägaren var

162. Intervju med ägare av tobaksaffär (kod 644).

frispråkig och lät sig intervjuas på synlig plats utanför sin affär. Staten hade visat att den var starkare än maffian och att maktbalansen mellan maffian och staten hade förändrats. Att i denna nya situation bli kontaktad av Addiopizzo hade varit avgörande för denna företagare.

Mer pragmatiska skäl, som att få ersättning från staten för stulen egendom, påtalades i några intervjuer. Enligt italiensk lag kan företagare söka och få ekonomisk ersättning för förlust av kapital, om det är kopplat till att de inte betalar skyddspengar till maffian. Några företagare hade hyst hopp om att få ersättning efter stölder då de förlorat stora värden. Bådas ansökningar hade fått avslag. Nu var de besvikna och tvivlade på initiativet.¹⁶³ En företagare, som själv hade blivit utsatt för omfattande stölder utan att få ersättning, hade försökt övertyga ägaren till ett av Palermos största och mest exklusiva företag att gå med i Addiopizzos initiativ. Denne hade svarat med en motfråga: »Har du fått hjälp? Den dagen du får något av dem, går vi med.« Företagaren var själv besviken och ifrågasatte meningen med att gå med i Addiopizzo, när man inte fick någonting tillbaka.¹⁶⁴

163. Intervju med ägare av glasögonaffär (kod 20); samtal med byggherre (kod 365).

164. Intervju med ägare av glasögonaffär (kod 20).

6. Sammanfattning och slutsatser

Utvecklingen i södra Italien visar att det är mycket svårt att bekämpa organiserad brottslighet när den har etablerat sig i samhällets strukturer. Forskning om södra Italien visar att närvaron av organiserad brottslighet har mycket negativa effekter på enskilda företag, näringsliv och samhällsekonomin i stort. Förutom de kostnader som enskilda företag får bära hämmar maffian både näringsfrihet och konkurrens, vilket i förlängningen underminerar möjligheten att genom skatteintäkter upprätthålla en fungerande stat. Forskningen om järntrianglar och skuggallianser belyser situationer där politiker är involverade i transaktioner med såväl näringsliv som maffiagrupper. Kopplingar till den politiska nivån är en av maffians framgångsfaktorer, i kombination med en förmåga att anpassa sig till samhällsförändringar och en stark territoriell förankring.

De italienska statsvetarna Donatella Della Porta och Alberto Vannucci beskriver en situation där samarbetet mellan företagare, organiserad brottslighet och politiker leder till att flera självförstärkande »onda cirklar« aktiveras och där politisk korruption och organiserad brottslighet ömsesidigt göder varandra, samtidigt som marknaden, staten och civilsamhället försvagas.¹⁶⁵ Närvaron av maffia i Italien har lett till korruption, som leder till missbruk av offentliga resurser och försämrad förmåga för förvaltningen, vilket leder till minskad tillit till samhällssystem, politiker och andra medborgare, vilket i sin tur är en grogrund för organiserad brottslighet. Maffian gynnas av frånvaro av tillit i samhället och arbetar aktivt för att själv göda värderingar som är

165. Della Porta och Vannucci (2012), kapitel 8.

gynnsamma för den egna verksamheten. I det italienska fallet har det exempelvis handlat om värderingar som isolerar individer från andra, spridandet av en tystnadskultur eller överdrivna värderingar om individualism eller värdet av att vara stark. Den har också motsatt sig att individer organiserar sig mot maffian och mobiliserar ett motstånd.

Så hur gör man för att bryta denna negativa samhällsspiral? I den italienska debatten har det länge betonats att det krävs tre ben för att framgångsrikt kunna motverka maffian: politisk vilja, adekvata lagar samt ett civilsamhälle som engagerar sig. Fallet Addiopizzo har lagt till en ytterligare aspekt i antimaffiakampen: näringslivet och konsumenterna.

Fallet Palermo och Addiopizzos exempel visar att det går att ändra samhällsutvecklingen även där maffian är stark. Initiativet har under kort tid mobiliserat ett stort antal företagare och konsumenter mot betalning av skyddspengar till maffian. Addiopizzos kampanj var det första i sitt slag i Palermo, där frågan om skyddspengar var tabu och betraktades som en »normal« utgift för de lokala företagen. Arbetet är svårt och förenat med risker för företagen och deras ägare, vilket krävt uppbackning av polis, myndigheter, konsumenter, branschorganisationer och andra organisationer som ger stöd och mobiliserar allmänheten.

Mer specifikt har denna rapport syftat till att besvara följande tre frågor: Vilka strategier använde Addiopizzo för att mobilisera företagare och konsumenter mot maffian i Palermo? Vilka är begränsningarna för en fortsatt mobilisering? Och framför allt: vilka lärdomar går att dra från Addiopizzos mobilisering i Palermo?

Addiopizzos strategier för att mobilisera konsumenter och företagare

Addiopizzos mobilisering började med konsumenter och »de första 100« företagarna, för att därefter även omfatta en bredare mobilisering. Initiativet har visat hur konsumenter kan mobiliseras mot maffian genom sin konsumtionsmakt. Metoden har flera fördelar. För det första är det en brottsförebyggande och brottsbekämpande metod som kan utövas genom en konkret, enkel och (nästan) gratis handling. För det andra är konsumtionsmakten fördelaktig eftersom den är mindre konfrontativ än andra metoder, den kan utövas anonymt av enskilda

individer utan öppen konfrontation med maffian. För det tredje, genom att inkludera näringslivet och konsumenter, ökar medborgarnas medvetenhet om kostnader för skyddspengar. Samtidigt lyfter det frågan om konsumenters individuella ansvar för upprätthållandet av ekonomiska system som gynnar kriminella aktörer.¹⁶⁶

En innovation är att Addiopizzo genom sitt initiativ har skapat en länk mellan konsumenter och företagare och där målet ytterst är att bryta maffians sociala, ekonomiska och territoriella kontroll. Genom att marknadsföra företagen med hjälp av konsumentguider, webbplats, mässor och opinionsbildning försöker Addiopizzo ge stöd till företag inom den legala ekonomin. Konsumenter har uppmuntrats att använda sin konsumtionsmakt för att stödja företagare som har gått med i Addiopizzos kampanj. Opinionsbildning bedrivs även inom skolorna och är ett långsiktigt värdegrundsarbete som syftar till att skapa medvetenhet om hur individens konsumtionsvanor kan bidra till organiserad brottslighet, men också användas som en motkraft.

Addiopizzo har använt sig av en mängd olika strategier för att öka allmänhetens medvetenhet och kunskap om sin kampanj, och den omfattar allt från media och kommunikation till lobbying och en mobilisering av allmänheten för att medvetandegöra konsumenter om legala produkter och tjänster.¹⁶⁷

Mobiliseringen av företagare har i ett första steg genomförts inom personliga nätverk där man med individuella kontakter (brev och personliga besök) närmat sig personer som man redan visste var kritiska till maffian. För att inte utsätta företagarna för risker var mobiliseringen till en början hemlig. Först när man nått en kritisk massa (100 företagare) gick man ut offentligt i ett gemensamt manifest och organiserade ett första möte som var öppet för allmänheten. Det fanns under mobiliseringens första fas en stor medvetenhet om att företagarna utsatte sig för en risk genom att motsätta sig inbetalning av skyddspengar och att dessutom göra det offentligt i syfte att mobilisera andra mot maffian. För företagare som har valt att anmäla sina förövare har rådgivning och stöd varit viktigt för att undvika att de utsätter sig för ytterligare risk genom exempelvis uttalanden i media. För många företagare har det även varit viktigt med moraliskt stöd från konsumenter och polis.

¹⁶⁶. Forno och Gunnarson (2011b), s. 112–113.

¹⁶⁷. Forno och Gunnarson (2011b); Partridge (2012).

Men flera företagare uppger ändå att stödet inte har varit tillräckligt för att garantera deras säkerhet.

Några av de metoder som Addiopizzo använde i mobiliseringen sammanfattas nedan:

- › hemlig mobilisering till dess att man nått en kritisk massa
- › mobilisering genom privata nätverk; uppsökande verksamhet (brev, besök)
- › kontroll av företag på listan i samarbete med polis och rättsväsende
- › kampanjer i särskilt utsatta områden efter polistillslag
- › webbplats för att underlätta spridning av budskapet
- › direktlinje till polisen
- › utredningsmetoder, bemötande och stöd från polis
- › rådgivning och moraliskt/legalt stöd till företagare som polis-anmäler
- › företagare som ska vittna i rättegång samlas vid ett tillfälle för att minska deras utsatthet
- › närvaro av Addiopizzo/Libero Futuro i samband med rättegångar.

Exemplet Palermo visar att det behövs en samlande funktion, som Addiopizzo, som kan erbjuda råd och stöd till de företagare som motsätter sig maffians sociala och ekonomiska kontroll. Addiopizzos mobilisering handlar också om att visa att konsumenter och medborgare har ett individuellt ansvar att inte göda kriminella ekonomier genom sina konsumtionsvanor, utan att använda sin köpkraft till stöd för en legal ekonomi.

Begränsningar för en fortsatt mobilisering

Trots att mobiliseringen av konsumenter och företag var framgångsrik, i synnerhet under Addiopizzos första år, finns begränsningar i initiativets spridning. Kampanjen har varit mer framgångsrik i socioekonomiskt starka områden i centrala Palermo, men svagare i ytterområdena. Interaktionen och den interna sammanhållningen mellan företagare som har gått med i Addiopizzos kampanj är också begränsad, förutom bland de företagare som gick med i ett tidigt skede. Många företagare beskriver situationen som otrygg på grund av den ekonomiska krisen, maffians fortsatta inflytande, ökat antal småstöldar samt en frånvarande och korrupt stat. Många företagare som själva har

försökt rekrytera andra företagare beskriver en social omgivning där tilliten var låg och viljan att diskutera skyddspengar mycket begränsad. Trots en hög tillit till polis- och domarkår var det många företagare som hade en låg tilltro till myndigheternas förmåga att garantera deras personliga säkerhet. Risken för infiltration av Addiopizzos lista har påtalats i flera intervjuer och samtal med företagare.

Dessa begränsningar till trots visar initiativet den roll som civilsamhället kan ha för att mobilisera företagare i en svår kontext där det saknas samarbete, där den sociala tilliten är låg och där närvaro av organiserad brottslighet är stark. Resultaten visar att organisationer som Addiopizzo och Libero Futuro har varit avgörande för enskilda företagens vilja att polisanmäla och delta i rättegångar. Samtidigt finns begränsningar i vad en ideellt driven organisation kan åstadkomma. Finansiering, uthållighet över tid, möjligheter att garantera företagens säkerhet och risk för infiltration är några av de begränsningar som har framhållits i denna rapport. Tillgänglighet till affärer, utbud och priser är faktorer som också försvårar för konsumenter att stödja företagen på Addiopizzos lista.

Lärdomar från Addiopizzos mobilisering

Maffian i Italien kan ses som ett extremfall där dess påverkan på det lokala näringslivet är omfattande. Även om det finns skillnader mellan Italien och Sverige, och som har beskrivits i rapportens inledning, finns några lärdomar att dra från Addiopizzos mobilisering av konsumenter och näringsliv i Palermo. Genom kunskap om hur organiserad brottslighet fungerar i en sådan extrem kontext som den italienska kan man lära sig något om hur kriminella aktörer närmar sig företag på lokal nivå och hur denna påverkan kan bemötas genom initiativ på lokal nivå.

I följande avsnitt kommer jag, utifrån min tidigare forskning från Italien, lyfta fram några områden som, enligt min mening, behöver diskuteras mer i ett svenskt sammanhang. Snarare än att ge specifika policyrekommendationer vill jag uppmuntra till en dialog och reflektion om hur dessa tematiska områden skulle kunna utvecklas och anpassas till en svensk kontext. Stor kunskap om hur organiserad brottslighet påverkar näringslivet finns inom forskningen, inom näringslivets organisationer, vid Stiftelsen Tryggare Sverige, statliga myndigheter och i svenska kommuner, där Södertälje kommun är en given referenspunkt.

BROTTSFÖREBYGGANDE VÄRDEGRUNDSARBETE

Palermo och Italien har en lång tradition av värdegrundsarbete för legalitet som går tillbaka till 1970-talet, men som framför allt utvecklats sedan slutet av 1980-talet.¹⁶⁸ Mobilisering kring värdegrundsfrågor är en möjlig väg framåt för att minska kriminella strukturers inflytande i lokalsamhällen. Värdegrundsarbete i relation till organiserad brottslighet är en metod som inte har uppmärksammats i lika hög grad i en svensk kontext som i andra länder. Genom ökad kunskap om hur organiserad brottslighet fungerar kan man skapa större medvetenhet om de fundamentala värden som utmanas av kriminaliteten, nämligen demokrati, legalitet, rättsväsende, fri företagsamhet, jämlikhet och individens fri- och rättigheter.

Normförändring och *civicness* är starkt betonat i italiensk lag som långsiktig strategi för att motverka maffians inflytande. Opinionsbildande arbete, som skulle vara möjligt att genomföra genom skolor och civilsamhället syftar till att stärka stödet för ett legalt samhälle. Den här typen av arbete bedrivs även i Tyskland. År 2007 grundades i Tyskland landets första antimaffiaorganisation – *Mafia? Nein danke!* – som grundades efter de uppmärksammade maffiamorden i Duisburg samma år.¹⁶⁹ Organisationen arbetar aktivt med att öka kunskapen om maffialiknande strukturer i Tyskland. Gruppen organiserar konferenser, diskussioner och möten samt producerar skriftligt material, nyhetsbrev och informationsfilmer. De organiserar också legalitetsveckor, dit man bjuder in kända personer.¹⁷⁰ Liknande kampanjer finns även i Japan, som liksom Italien har en historiskt förankrad maffiastruktur (*Yakuza*). Myndigheterna har inrättat regionala centrum som bland annat arbetar med att skapa ökad medvetenhet om japansk maffia och informera om hur den kan bemötas. Exempel på några åtgärder är att ta fram informationsblad, klistermärken, rollspel och filmer som kan användas i skolan. Man använder även manga för att förändra synen på japanska kriminella strukturer.¹⁷¹

Det brottsförebyggande arbetet är en indirekt metod för att motverka organiserad brottslighet. Arbetet bedrivs inom flera verk-

¹⁶⁸ Se Gunnarson (2008).

¹⁶⁹ mafianeindanke, 20 augusti 2019.

¹⁷⁰ Bedetti och Dalponte (2019), s. 67. Se även <https://mafianeindanke.de/>.

¹⁷¹ Gunnarson (2011).

samhetsområden och av olika aktörer, som förskola, skola, polis, kyrkor, näringsliv och civilsamhälle. De brottsförebyggande metoderna kan också handla om att göra det mer attraktivt att samarbeta med staten än med maffian, exempelvis genom lagstiftning mot indrivning av skyddspengar, stärkt skydd av vittnen eller straff lindring för kriminella som väljer att samarbeta med rättsväsendet.

Arbete med normer kan ha bäring på brottsförebyggande arbete mot gängkriminalitet i Sverige, eftersom det ytterst handlar om att stärka krafter som stödjer ett legalt och demokratiskt samhälle genom att isolera kriminella aktörer och ifrågasätta de normer och värderingar som dessa sprider i en lokal kontext. I Palermo har det handlat om ett långsiktigt arbete som handlar om att underminera maffians värderingar genom att medvetandegöra allmänheten om hur kriminaliteten påverkar individen och samhället. Hur detta arbete kan genomföras inom skolan och i relation till ungdomar har jag redovisat i boken *Cultural Warfare and Trust. Fighting the Mafia in Palermo*.¹⁷² I fallet Addiopizzo handlar det om ett långsiktigt brottsförebyggande arbete som riktar in sig på allmänheten i stort och som syftar till att främja konsumtionsvanor som stödjer en legal ekonomi.

MOBILISERING AV KONSUMENTER

För Sveriges del skulle man kunna tänka sig någon form av informations- eller utbildningskampanj riktad till allmänheten om hur den egna konsumtionsmakten kan användas mot organiserad brottslighet. För att lyckas är det dock viktigt med en aktör som aktivt förmedlar information till konsumenter som hjälper dem att hitta företag vars verksamhet bedrivs på ett lagenligt sätt. Att använda sin konsumtionsmakt är lättare i vissa fall, svårare i andra. Ett exempel som möjligen kan inspirera är den information som förmedlades om oseriösa jordgubbsförsäljare sommaren 2024.¹⁷³

Rekommendation:

- › Utforma informations- eller utbildningskampanjer som riktar sig till allmänheten om hur den egna konsumtionsmakten kan användas till stöd för ett legalt näringsliv.

¹⁷². Gunnarson (2008).

¹⁷³. SVT Nyheter (2024).

STÖD TILL FÖRETAGARE

I studien har fokus varit på mindre företag som är verksamma i en lokal kontext där aktörer inom organiserad brottslighet lättare kan utöva ett inflytande över företagets verksamhet. Andrea Mario Lavezzis forskning om Sicilien visar att vissa företag är särskilt sårbara för penetration av maffian. Det gäller företag i traditionella branscher med stark lokal förankring (exempelvis byggbranschen), mindre företag samt företag med en relativt låg teknologisk nivå i verksamheten.¹⁷⁴ Min egen forskning indikerar att mindre företag med en lokal kundkrets i kontant-intensiva branscher är mer sårbara än större företag, affärskedjor och branscher som har sin kundkrets utanför den lokala marknaden. Öppna verksamheter som restauranger, barer, kaféer och tobaksaffärer är också sårbara.

Enligt Polisen utövar kriminella aktörer en ekonomisk kontroll i utsatta områden i Sverige. Men trots att frågan om skyddspengar omnämns i flera rapporter tycks det ännu saknas studier som undersökt omfattningen på ett systematiskt sätt i ett svenskt sammanhang. Stora variationer finns troligen mellan olika områden. Flera rapporter har berört företagets låga anmälningsbenägenhet av brott.

Möjligheten för enskilda företagare att själva göra motstånd mot maffian begränsas av flera faktorer, som rädsla, tid, frånvaro av framgångar mot maffian eller attityder hos företagarna själva. Intervjuer med företagare i Palermo visar att säkerhet är centralt om man ska förmå företagare att anmäla och vittna i domstol. Framgångsfaktorer har varit att lokala bossar grips och fälls, att polisen kommer på dagliga besök (mer som en symbol) och att man får stöd från organisationer som Addiopizzo eller Libero Futuro. För att minska risken för enskilda företagare som väljer att stå emot påtryckningar och anmäler sina förövare, bör man ge praktiska råd om hur de ska agera om de väljer att polisanmäla. En annan möjlighet är att samla vittnesmål till ett rättegångstillfälle för att minska företagarens känsla av utsatthet. Flera företagare har påtalat behovet av mötesplatser på neutral plats eller kontaktytor utanför det egna området där de kan träffa och prata med andra företagare. Polisiärt stöd hade varit viktigt för flera företagare som gjort polisanmälan, men många sade att stödet inte har varit tillräckligt med tanke på de risker de utsatte sig för.

174. Lavezzi (2008).

Företagen bör få stöd från myndigheter och branschorganisationer för att undvika att hamna i olika utpressningssituationer. Det finns rapporter från Brå som visar att kontakter med kriminella skapar kontaktytor som ökar risken för påtryckningar och att det är mycket svårt att bryta samarbeten med kriminella nätverk.¹⁷⁵ Hoten kan eskalera och rikta sig mot arbetsplatsen, hemmet eller anhöriga.

Några konkreta rekommendationer är:

- › Börja aldrig interagera eller samarbeta med kriminella aktörer. Detta gäller såväl leveranser av varor och tjänster som anställning av »personal«.
- › Granska andra företag med hjälp av exempelvis Bolagsverkets register för att kontrollera ägarskap och styrelsemedlemmar¹⁷⁶ eller andra tillgängliga rättsdatabaser.¹⁷⁷
- › Låna inte pengar från aktörer med kopplingar till organiserad brottslighet.
- › Agera inte på egen hand. Kontakta din branschorganisation eller andra aktörer som kan ge stöd. Kräv att din branschorganisation har en kontaktperson. Kräv att få praktiskt och rättsligt stöd vid en polisanmälan.

STÖD FRÅN NÄRINGSLIVETS ORGANISATIONER

Fallet Palermo visar att det behövs en sammanhållande aktör som kan ge företagare moraliskt och praktiskt stöd om hur de ska gå till väga när de väljer att polisanmäla kriminella aktörer med koppling till organiserad brottslighet. Detta stöd är särskilt viktigt i områden där kriminella aktörer är starkt närvarande i den lokala kontexten. Särskilt sårbara är här företag med en lokal kundkrets och öppen verksamhet, som affärer, barer, tobaksaffärer och restauranger.

Det finns en nationell arbetsgrupp för näringslivet som under 2023 arbetat med frågor som rör näringslivets roll som brottsförebyggande aktör. I arbetsgruppen ingår representanter från Svenskt Näringsliv,

175. Brå 2012:12, s. 8; Brå 2024:2, s. 56–57.

176. I betänkandet av Utredningen om bolaget som brottsverktyg föreslås att Bolagsverket ska få en tydligare kontrollerande roll i registreringsärenden, vilket också tas upp i regeringens strategi mot organiserad brottslighet. Se SOU 2023:34, s. 22–23 och Regeringens skrivelse 2023/24:67, s. 22.

177. Stähle (2024).

Företagarna, länsstyrelserna, Polismyndigheten, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) och Brå.¹⁷⁸ Gruppen skulle kunna bidra genom att skapa en kontaktfunktion dit företagare kan vända sig om de har problem med påtryckningar eller hot. Detta kan annonseras på branschorganisationens webbplats där det tydligt framgår vem som är kontaktperson och hur den personen kontaktas. Arbetsgruppen skulle i samarbete med branschorganisationer kunna ta fram ett stöd till företagen. Samarbetet kan även inkludera andra myndigheter, exempelvis Ekobrottsmyndigheten. Några åtgärder kan vara att

- › erbjuda rättsligt stöd vid polisanmälan och rättsprocesser
- › inrätta en kontaktfunktion för varje bransch
- › utarbeta informationsmaterial (på flera språk) till företagare
- › organisera utbildning om hur man ska bemöta påtryckningar
- › utveckla en guide för hur företag ska göra för att kontrollera att de företag som anlitas är seriösa.

POLITISK VILJA OCH LÅNGSIKTIGHET

Från det italienska exemplet vet vi att det krävs politisk vilja under mycket lång tid för att motverka organiserad brottslighet. Mer än en mandatperiod behövs, och insatser på flera områden är nödvändiga, eftersom kriminaliteten är mångdimensionell och riktar in sig på många olika samhällsfunktioner.

På en mer övergripande nivå kan politiken ge stöd till normförändringsarbete genom skola, civilsamhälle och andra relevanta samhällsinstitutioner. Arbetet kan, i likhet med i Italien, inriktas på medborgare i allmänhet och handla om att förankra demokratiska principer och normer. Mer specifikt kan det handla om att ge stöd till initiativ som hjälper konsumenter att använda sin konsumtionsmakt för att stödja en legal ekonomi. Relevanta myndigheter skulle även kunna hjälpa till med att ta fram konsumentinformation som hjälper konsumenter att använda sin köpkraft till stöd för den legala ekonomin.

Insatser på kort sikt, som stöd från polisen i områden där lokala företag påverkas av kriminella aktörer är centralt för företagets trygghet och möjlighet att bedriva sin verksamhet. Om företag ska våga polisanmäla, måste de känna att staten är starkare och kan ge dem skydd mot kriminella aktörer.

¹⁷⁸. Brå (2024), s. 69.

När det gäller skyddspengar mer specifikt finns det möjlighet för företag i Italien att söka statlig ersättning för skadegörelse, som är relaterad till deras beslut att inte betala skyddspengar. Även om den italienska fonden inte har fungerat så väl, kan någon form av finansiell kompensation till utsatta företag övervägas eftersom det är förknippat med stora kostnader att installera övervakningsutrustning eller att vidta andra säkerhetsåtgärder. En aspekt som flera företagare har tagit upp i intervjuer är att det har varit svårt att få ersättning för stulet gods, förstörelse eller annan åverkan.

Några rekommendationer är att

- › möjliggöra och stödja normförändringsarbete genom skola, civilsamhälle och andra relevanta samhällsaktörer.
- › undersöka möjligheten att ge ekonomisk kompensation till företagare som drabbas av skadegörelse som en följd av deras beslut att inte betala skyddspengar.
- › förhindra att politiker eller politiska partier påverkas eller infiltreras av aktörer som har kopplingar till organiserad brottslighet.

KOMMUNERS BROTTSFÖREBYGGANDE

Sedan 2023 finns det svensk lag på att kommuner ska bedriva brottsförebyggande arbete.¹⁷⁹ Brå och Stiftelsen Tryggare Sverige har uppmärksammat att endast en tredjedel av landets kommuner hittills har inkluderat näringslivet i det brottsförebyggande arbetet.¹⁸⁰ Fler kommuner måste komma i gång med ett arbete som även omfattar näringslivet.

En fråga som inte berörts i den svenska debatten är hur privatisering av offentliga platser, såsom köpcentrum och lokala torg, kan försvåra eller motverka myndigheters trygghetsskapande åtgärder, vilket i sin tur påverkar det lokala näringslivets möjligheter att bedriva sin verksamhet. Om torg och fastigheter ägs av personer med kopplingar till kriminella nätverk blir det svårare för kommuner att skapa öppna och trygga miljöer, som är gynnsamma för lokala företag och välkomnande för deras kunder.¹⁸¹

¹⁷⁹. Lag (2023:196).

¹⁸⁰. Stiftelsen Tryggare Sverige (2024), s. 7; Brå (2024), s. 25.

¹⁸¹. Detta är exempelvis ett problem i Södertälje där polisen konstaterat att ett antal större fastigheter och centrumanläggningar kontrolleras av personer med kopplingar till kriminalitet. Förutom att det möjliggör ekonomisk brottslighet fungerar fastigheterna

En annan faktor som lyfts fram i Italien är att maffian genom sitt inflytande över den lokala ekonomin kan erbjuda »välfärdstjänster« och arbete, vilket ökar medborgares beroende av maffian samtidigt som det ger maffian social legitimitet. Infiltration av sjukvården har exempelvis fungerat som en plattform för politiska kontakter för personer med kopplingar till maffian.¹⁸² I ett svenskt sammanhang har infiltration och utnyttjande av kriminella nätverk av service som vårdcentraler, apotek, tandvårdskliniker, digitala vårdoperatörer, förskolor, skolor och annan offentligfinansierad verksamhet uppmärksammas alltmer.¹⁸³ Om medborgare blir beroende av kriminella aktörer för att få tillgång till samhällsservice och arbetstillfällen är det ett problem. En sådan utveckling riskerar att ge kriminella aktörer en plattform för inflytande på politisk nivå, vilket ökar kriminella aktörers sociala legitimitet.

Några råd till kommunerna är att

- › inkludera det sunda näringslivet och konsumenter i det brottsförebyggande arbetet
- › använda konsumentvägledning till stöd för konsumenter som vill anlita företag som följer lagar och regler
- › slussa ungdomar till praktikplatser på företag som följer lagar och regler, vilket bidrar till praktisk kunskap och erfarenhet om hur ett legalt näringsliv fungerar
- › stärka kontrollen av offentliga upphandlingar av varor och tjänster samt vid försäljning av fastigheter¹⁸⁴
- › stärka kontrollen över företag som bedriver verksamhet i privat regi med offentlig finansiering.

Lokala medier har en mycket viktig uppgift som granskare av kommunfullmäktige, politiska partier, politiker samt kommunens verksamhet.

som samlingsplats för kriminella och andra. Polismyndigheten (2019b).

182. Camera dei deputati/Senato della Repubblica (2013), s. 194–203.

183. SKR (2023); Polismyndigheten (2024b), s. 37–38.

184. Ett betänkande med förslag om att ge Bolagsverket ett samlat ansvar att stödja upphandlande myndigheter att göra kontroller mot olika statliga register bereds för närvarande i Regeringskansliet. Se SOU 2023:43 och Regeringens skrivelse 2023/24:67, s. 20–22.

MER FORSKNING

Relationen mellan företag och aktörer inom organiserad brottslighet varierar. Zabyelinas teoretiska inramning visar hur relationen kan beskrivas som ett legalt–illegalt kontinuum, där graden av samarbete går från fientlighet till nära samarbete.¹⁸⁵ Hur organiserade kriminella aktörer närmar sig och drar nytta av företag är ett omfattande ämne, som bara delvis har kunnat analyseras i denna rapport. Rapporten har bidragit med att nyansera diskussionen av en begränsad del av Zabyelinas teoretiska modell, nämligen hur företag kan gå med i gräsrotsorganisationer som ett sätt att stärka sin motståndskraft mot kriminella organiserade grupper. Som analysen i denna rapport har visat är det betydligt svårare för enskilda företagare att polisanmäla och gå med i gräsrotsinitiativ i en lokal kontext där maffian är stark, än vad som framgår i Zabyelinas modell.

Mer forskning behövs om företags betalningar av skyddspengar i Sverige. Utöver skyddspengar finns flera andra metoder som kriminella aktörer använder för att påverka eller dra nytta av företag. Italienska maffiagrupper etablerar genom sin territoriella kontroll lokala affärsmonopol där invånarna i ett område inte fritt kan välja vilket företag de vill anlita för olika tjänster. Företagen kan tvingas att anställa personer som har kopplingar till maffian, vilket gör att företagaren drabbas av extrakostnader, eller förlorar kontrollen över sitt företag. Företag som drabbats av den ekonomiska krisen kan erbjudas lån från kriminella aktörer, vilket gör dem sårbara för inflytande. Företagen kan även tvingas att anlita vissa leverantörer med kriminella kopplingar, som levererar tjänster eller material av sämre kvalitet till högre pris. Företagets lokaler eller transporter kan också utnyttjas av kriminella aktörer för kriminella aktiviteter.

En särskild utmaning är att analysera den gråzonsproblematik som Sciarrone, Della Porta och Vannucci har lyft fram, där kriminella aktörer ingår samarbete med såväl företagare som politiker i så kallade järntrianglar eller skuggallianser.¹⁸⁶ För att kunna forska om ämnet krävs studier av rättsliga fall där man haft möjlighet att analysera personliga relationer mellan företag, förvaltning och politisk nivå och hur dessa

¹⁸⁵. Se kapitel 2.

¹⁸⁶. Se kapitel 2.

används för olika kriminella upplägg. Detta arbete är mödosamt och tidskrävande, även för myndigheter.

Det behövs mer kunskap och forskning om hur näringslivet i Sverige påverkas av den organiserade brottsligheten. Som denna studie visat behöver enkätundersökningar kompletteras med annan undersökningsmetodik, exempelvis intervjuer eller fokusgrupper. Hur forskning kan bedrivas om maffialiknande strukturer och deras inflytande, som är ett nytt forskningsområde i en svensk kontext, beskrivs kortfattat i appendix.

Utöver de rapporter som tas fram på initiativ av Svenskt Näringsliv, Företagarna, Stiftelsen Tryggare Sverige, Stockholms Handelskammare, Brottsförebyggande rådet och SNS behövs mer kunskap om hur olika branscher i olika geografiska kontexter påverkas av organiserad brottslighet. Stiftelsen Tryggare Sverige gör regelbundet undersökningar om företags utsatthet, men efterlyser mer kunskap om näringslivets oro, utsatthet, konsekvenser och kostnader av kriminalitet. Deras undersökningar visar att en stor andel företagare upplever hot från kriminella aktörer eller själva har blivit utsatta. Brott och otrygghet har blivit ett av de största hoten mot möjligheten att driva företag i Sverige.¹⁸⁷

Några rekommendationer är, sammanfattningsvis:

- › mer forskning om företagens inbetalning av skyddspengar
- › fortsatt och mer forskning om hur organiserad brottslighet påverkar och infiltrerar olika branscher i olika geografiska områden
- › en kombination av kvalitativ och kvantitativ undersökningsmetodik för att undersöka hur företag och marknader påverkas
- › forskning om kopplingar mellan organiserad brottslighet och politisk nivå.

187. Stiftelsen Tryggare Sverige (2023).

Appendix. Organiserad brottslighet och näringslivet – metoder

Ett problem när det gäller organiserad brottslighet (och olaglig verksamhet generellt) är att det kan vara svårt att särskilja brott som begås av vanliga kriminella aktörer från avancerade former av brott som begås av kriminella organisationer av maffiatyp.

I Italien finns speciallagar för maffiarelaterad kriminalitet, vilket gör det möjligt att mäta omfattningen av konfiskerade maffiatillgångar, maffiarelaterade mord och kommunstyrelser som har upplösts på grund av maffiasamröre och som kan kombineras med data om brott som brukar förknippas med maffiaaktiviteter. Mocetti och Rizzica (2023) använder sig av 16 indikatorer som mäter olika aspekter av maffianärvaro. Dessa indikatorer har grupperats i fyra huvudkategorier, som därefter har sammanställts i ett index. De fyra kategorierna består av 1) maffiarelaterade brott (maffiarelaterade mord, maffiaassocierade brott, kommunstyrelser som har upplösts på grund av maffiasamröre; antal företag som konfiskerats från maffian); 2) symptom på maffianärvaro (mord, attacker, anlagda bränder, utpressning); 3) aktiviteter (prostitution, narkotikahandel, smuggling, penningtvätt) och 4) subjektiva mått som mäter människors uppfattningar om kriminalitet.

De olika måtten har både för- och nackdelar. Den första kategorin är möjlig i Italien, eftersom landet har lagstiftning som är inriktad på maffiarelaterad kriminalitet. En risk är dock att problemen underskattas, eftersom maffiarelaterade brott är mindre frekventa än andra typer av brott som också är relaterade till maffian. Exempelvis har antalet maffiarelaterade mord gått ned eftersom maffian har ändrat arbetsmetoder. Den andra kategorin fångar in varningssignaler som indikerar närvaro av maffia, till exempel i form av bränder eller vandalism. Dessa händel-

ser är dock inte exklusiva för maffiagrupper och därför svåra att särskilja från annan kriminell aktivitet som inte bedrivs av maffian. Den tredje kategorin, aktiviteter, tar upp verksamhet som maffiagrupper brukar hålla på med, såsom prostitution, narkotikahandel och penningtvätt. Inte heller här går det att avgöra om kriminaliteten är kopplad till maffian eller inte. Den fjärde kategorin, subjektiva mått, handlar om hur personer bedömer situationen och närvaron av maffia. Uppskattningen görs ofta genom enkätundersökningar, där man ställer frågor om respondenternas erfarenheter eller upplevelser. Svarsfrekvensen är avgörande för resultaten, och den har varit påfallande låg när man ställt frågor om maffia till företag i södra Italien.¹⁸⁸

Kvalitativa studier av branscher

För att analysera hur organiserad brottslighet påverkar näringslivet har forskare valt lite olika strategier: kvalitativa fallstudier, kvantitativa analyser eller en kombination av kvalitativ och kvantitativ metodik.¹⁸⁹

Kvalitativa fallstudier har länge dominerat forskningsområdet och har genomförts genom intervjuer, analys av domar, utredningar och andra typer av officiella handlingar. I Sciarrone (2010) undersöks ett stort antal områden i södra Italien som är attraktiva för påverkan och infiltration av organiserad brottslighet, till exempel livsmedel, bygg och handel med falska märkesvaror. Ett annat exempel är Zabyelina och Thachuk (2022) där experter bidragit med analyser av olika områden i den privata sektorn som påverkas av organiserad brottslighet: transporter, hamnar, energi, nöjen, avfallshantering, fiske, trä och avverkning, livsmedel, detaljhandel, spel, internationell konstmarknad, läkemedel, tobak och säkerhet. Antologin innehåller även analys av hur informations- och kommunikationsteknologi används av organiserad brottslighet inom ett brett spektrum av aktiviteter.

En fördel med dessa fördjupande kvalitativa studier är att de ger en nyanserad bild av organiserad brottslighets roll och inflytande över olika branscher. Däremot är det svårare att bedöma hur generaliserbara resultaten är för andra geografiska kontexter.

En metod som skulle kunna användas är matchade fallstudier där

¹⁸⁸. Di Gennaro och La Spina (2016).

¹⁸⁹. För en översikt, se Calamunci (2023).

man genomför liknande fallstudier i olika geografiska kontexter för att identifiera likheter och skillnader. Sciarrone har med sitt forskarlag genomfört åtta fallstudier i fyra områden i södra Italien.¹⁹⁰ Antologin ger en bred överblick över hur olika branscher påverkas av organiserad brottslighet. Samtidigt är fallstudierna inte jämförbara eftersom olika branscher har studerats. Forskarna har ingående analyserat olika branscher i fyra syditalienska regioner, med ett särskilt fokus på gråzonen mellan legala och illegala sfärer. I gråzonen finns politiker, företagsledare, tjänstemän och fria professioner, där gråzonen beskrivs som den »mötesplats« där olika typer av allianser uppstår och bildas.¹⁹¹ Analysen bygger på ett stort antal rättsakter, intervjuer och andra relevanta källor där forskarlaget analyserat gråzonsproblematik med risker för överlappningar mellan de legala och illegala sfärerna vad gäller bygg, förnyelsebara energikällor, offentliga upphandlingar, livsmedel, transporter, vård och omsorg, vägbyggen, avfallshantering samt handel med falska märkesvaror.

Kvantitativa studier utifrån rättsfall

Kvantitativa studier har den fördelen att de ger en översiktsbild, däremot kräver de tillgång till tillförlitlig statistik. Det finns flera exempel på hur forskare byggt upp egna databaser utifrån befintliga rättsfall för att bedöma hur mycket pengar som betalas in i form av skyddspengar, vilken typ av företag som påverkas mest (äldre, nybildade), hur spridningen ser ut över territoriet, vilka företag som är mest motståndskraftiga mot skyddspengar, hur faktorer i den omgivande ekonomiska strukturen påverkar inbetalning av skyddspengar etc.¹⁹² Samtidigt finns brister med denna metod eftersom den enbart baseras på anmälda och kända brott.

En annan metod sätter fokus på hur näringslivet och företag i vissa områden påverkas av tillslag mot företag med kriminella kopplingar. Calderoni (2011) har mätt hur organiserad brottslighet påverkar den legala ekonomin på provinsnivå i Italien genom att sätta ihop ett index

190. Sciarrone (2010).

191. Sciarrone (2010), s. xiv.

192. Asmundo och Lisciandra (2008); Lavezzi (2008; 2014); Lisciandra (2014); Frazzica m.fl. (2016); Battisti m.fl. (2018).

som består av statistik om maffiakonfiskerade egendomar, maffiarelaterade mord, antalet kommunstyren som upplöst av maffiasamröre och tillgångar som konfiskerats från maffian.

Mixad metod

En ytterligare möjlighet är att använda en kombination av kvalitativ och kvantitativ metod. För att undersöka effekter av kriminell infiltration av näringslivet är en möjlighet att genomföra fallstudier av offentliga upphandlingsprocesser. Vilka bolag var det som fick de offentliga kontrakten? Vilka strategier har företag använt för att ta del av offentliga kontrakt? Hur har arbetet genomförts? Varningslampor är om arbetet drar ut på tiden, om arbetsolyckor är frekventa, om tilläggsbeställningar görs och om bygget blir väsentligt mycket dyrare än ursprungskalkylen. Den typen av analys kan kombineras med en analys av ekonomisk utveckling i regioner där organiserad brottslighet är stark i jämförelse med andra regioner där närvaron av organiserad brottslighet är mer begränsad.

En kombination av kvalitativ och kvantitativ undersökningsmetodik behövs för att analysera hur olika branscher påverkas. Enkäter kan ge en god överblick, men generellt är svarsfrekvensen låg för företagsenkäter, vilket gör att problemen troligen underskattas. Från forskning vet vi genom tidigare studier att svarsfrekvens i förorter och utsatta områden är lägre än i mer välbärgade områden.¹⁹³ Företag som är verksamma i områden med närvaro av organiserad brottslighet är mindre benägna att svara på enkäter. Kanske finns det en misstro mot enkätinstrumentet som sådant. Vad är man beredd att avslöja i en enkät om den innehåller känsliga frågor om individens bakgrund eller frågor om kriminalitet? Palermoprojektet visar att det är känsligt att diskutera skyddspengar och att många företagare, av varierande skäl, ogärna svarar på enkäter.

193. Esaiasson (2020), s. 4, 8, 215–216.

Referenser

- Addiopizzo (2011). *La guida per il consumatore critico Addiopizzo*. Palermo: Addiopizzo.
- Arlacchi, Pino (1986). *Mafia Business*. London: Verso.
- Asmundo, Adam och Lisciandra, Maurizio (2008). »The cost of protection racket in Sicily«, *Global Crime*, 9(3): 221–240.
- Asso, Pier Francesco och Trigilia, Carlo (2010). »Mafia ed economie locali. Obiettivi, risultati e interrogative di una ricerca«, i Rocco Sciarrone (red.) *Alleanze nell'ombra. Mafia ed economie locali in Sicilia e nel Mezzogiorno*. Roma: Donzelli editore, s. xiii–xxx.
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: Free Press.
- Battisti, Michele, Lavezzi, Andrea Mario, Masserini, Lucio och Pratesi, Monica (2018). »Resisting the extortion racket: an empirical analysis«, *European Journal of Law and Economics*, 46: 1–37.
- Bedetti, Martina och Dalponte, Nicolò (2019). »Germany: 'Ndrangheta, settlements and democracy«, i Felia Allum och Stan Gilmour (red.) *Handbook of Organised Crime and Politics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 50–71.
- Blok, Anton (1974). *The Mafia of a Sicilian Village, 1860–1960. A Study of Violent Peasant Entrepreneurs*. Oxford: Blackwell.
- Brand, Sam och Price, Richard (2000). *The Economic and Social Costs of Crime*. Research Study 217. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate.
- Brinkemo, Per (2020). *Mellan klan och stat: somalier i Sverige*. Stockholm: Timbro.

- Brå 2012:6. *Utpressning i Sverige. Tvistelösning, bestraffning och affärsidé*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå 2012:12. *Otillåten påverkan mot företag. En undersökning om utpressning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå 2016:10. *Kriminell infiltration av företag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2022). *Agera mot brott och otrygghet med koppling till parallella samhällsstrukturer. Metodstöd till lokala aktörer*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå 2022:1. *Välfärdsbrott mot kommuner och regioner*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2024). *Det brottsförebyggande arbetet i Sverige. Nuläge och utvecklingsbehov 2024*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå 2024:2. *Möjliggörare för kriminella nätverk. Om möjliggörare i kommunal, statlig och privat sektor*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Bygghandelskommissionen (2022). *Från svart till vitt. Vänd den osunda utvecklingen i byggbranschen!* Stockholm: Bygghandelskommissionen & Premiss förlag.
- Bäckström Lerneby, Johanna (2021). *Familjen*. Stockholm: Mondial.
- Calamunci, Francesca M. (2022). »A review of methods in research on organized crime infiltration of legitimate businesses«, i Yuliya Zabyelina och Kimberley L. Thachuk (red.) *The Private Sector and Organized Crime*. London: Routledge, s. 26–38.
- Calderoni, Francesco (2011). »Where is the mafia in Italy? Measuring the presence of the mafia across Italian provinces«, *Global Crime*, 12(1): 41–69.
- Camera dei deputati/Senato della Repubblica (2013). *Commissione parlamentare di inchiesta sul fenomeno delle mafie e sulle altre associazioni criminali, anche straniere*, Doc. XXIII, N. 38. Tillgänglig på www.senato.it.
- Chubb, Judith (1982). *Patronage, Power, & Poverty in Southern Italy: A Tale of Two Cities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clough Marinaro, Isabella (2017). »Loan-sharking in a time of crisis: lessons from Rome's illegal credit market«, *Trends in Organized Crime*, 20(1): 196–215.
- Coleman, James S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

- Comune di Palermo, Repertorio Statistico <https://www.comune.palermo.it/palermo-statistica.php?sez=187&sel=7&per=2022> (hämtad 20 oktober 2024).
- Della Porta, Donatella och Vannucci, Alberto (2012). *Corrupt Exchanges. Actors, Resources, and Mechanisms of Political Corruption*. London: Aldine Transaction.
- DIA (2021). *Relazione del Ministro dell'Interno al Parlamento sull'attività svolta e sui risultati conseguiti dalla Direzione Investigativa Antimafia*. Primo semestre. Rom: DIA.
- DIA (2022). *Relazione del Ministro dell'Interno al Parlamento sull'attività svolta e sui risultati conseguiti dalla Direzione Investigativa Antimafia*. Secondo semestre. Rom: DIA.
- DIA (2023). *Relazione del Ministro dell'Interno al Parlamento. Attività svolta e risultati conseguiti dalla Direzione Investigativa Antimafia*. Primo semestre. Rom: DIA.
- Di Gennaro, Giacomo och La Spina, Antonio (2016). »The costs of illegality: A research programme«, *Global Crime*, 17(1): 1–20.
- Esaïasson, Peter (2020). *Förorten: ett samhällsvetenskapligt reportage*. Stockholm: Timbro.
- Falcone, Giovanni och Padovani, Marcelle (1992). *Cosa Nostra. Domarens kamp mot maffian*. Stockholm: Forum.
- Forkby, Torbjörn, Alstam, Kristina, Gunnarson, Carina, Wahlgren, Paula, Rostami, Amir och Sarnecki, Jerzy (2023). *Problemlösningarnas eviga nu. Om trygghetsfrämjande och brottspreventiva partnerskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Forno, Francesca (2015). »Bringing together scattered and localized actors: political consumerism as a tool for self-organizing anti-mafia communities«, *International Journal of Consumer Studies*, 39: 535–543.
- Forno, Francesca och Gunnarson, Carina (2011a). »Combattere la mafia facendo la spesa. La svolta di Addiopizzo«, i Francesca Forno (red.) *La spesa a pizzo zero. Consumo critico e agricoltura libera: le nuove frontiere della lotta alla mafia*. Milano: Altra Economia, s. 44–65.
- Forno, Francesca och Gunnarson, Carina (2011b). »Everyday shopping to fight the Italian mafia«, i Michele Micheletti och Andrew S. McFarland (red.) *Creative Participation: Responsibility-Taking in the Political World*. Boulder: Paradigm Publishers, s. 103–126.

- Frazzica, Giovanni, Lisciandra, Maurizio, Punzo, Valentina och Scaglione, Attilio (2016). »The Camorra and protection rackets: the cost to business«, *Global Crime*, 17(1): 48–59.
- Freitag, Markus och Traunmüller, Richard (2009). »Spheres of trust: An empirical analysis of the foundations of particularised and generalised trust«, *European Journal of Political Research*, 48(6): 782–803.
- Fukuyama, Francis (1995). *Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity*. London: Hamish Hamilton.
- Företagarna (2021). *Brott mot företagare 2021. Kriminalitetens omfattning och dess konsekvenser för mindre företag i Sverige*. Stockholm: Företagarna Sverige.
- Galeotti, Mark (2018). *The Vory: Russia's Super Mafia*. New Haven: Yale University Press.
- Gambetta, Diego (1993). *The Sicilian Mafia. The Business of Private Protection*. London: Harvard University Press.
- Grasso, Tano och Vasile, Vincenzo (2005). *Non ti pago! Storie di estorsioni mafiose e di antiracket*. Rom: Nuova iniziativa editoriale.
- Graziano, Luigi (1978). »Center-periphery relations and the Italian crisis: the problem of clientelism«, i Sidney G. Tarrow, Peter J. Katzenstein och Luigi Graziano (red.) *Territorial Politics in Industrial Nations*. New York: Praeger, s. 290–326.
- Gunnarson, Carina (2008). *Cultural Warfare and Trust. Fighting the Mafia in Palermo*. Manchester: Manchester University Press.
- Gunnarson, Carina (2011). »Komplexiteten gör yakuzan svårfångad«, *Svenska Dagbladet*, 17 juni.
- Gunnarson, Carina (2014). »Changing the game: Addiopizzo's mobilisation against racketeering in Palermo«, *European Review of Organized Crime*, 1(1): 39–77.
- Gunnarson, Carina (2015). »United, yet divided: analyzing the cohesion of Addiopizzo's anti-racketeering campaign in Palermo«, *Global Crime*, 16(2): 139–161.
- Gunnarson, Carina (2023). *Den sårbara staten. En forskningsöversikt om hur organiserad brottslighet påverkar stat och kommun*. Stockholm: SNS Förlag.
- Hardin, Garrett (1968). »The tragedy of the commons«, *Science*, 162(3859): 1243–1248.

- Heeks, Matthew, Reed, Sasha, Tafsiri, Mariam och Prince, Stuart (2018). *The Economic and Social Costs of Crime*. Second edition. Research Report 9. London: Home Office.
- Hess, Henner (1998). *Mafia & Mafiosi. Origin, Power and Myth*. London: C. Hurst & Co.
- Hill, Peter B. E. (2003). *The Japanese Mafia. Yakuza, Law, and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Inspektionen för socialförsäkringen (2022). *Felaktiga utbetalningar av assistansersättningen. En granskning av Försäkringskassans rättsliga förutsättningar för att förhindra felaktiga utbetalningar*. Rapport 2022:9. Göteborg: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Jamieson, Alison (2000). *The Antimafia. Italy's Fight against Organized Crime*. London: Macmillan Press.
- Jeppson, Hans (2024). *Arbetslivskriminalitet – ett hot mot god produktivitetstillväxt*. En rapport på uppdrag av Produktivitetskommissionen (Fi 2023:3). Stockholm.
- Jung, Courtney (2003). »Breaking the cycle: producing trust out of thin air and resentment«, *Social Movement Studies*, 2(2): 147–175.
- von Lampe, Klaus (2016). *Organized Crime. Analyzing Illegal Activities, Criminal Structures, and Extra-legal Governance*. London: Sage.
- La Rosa, Fabio, Paternostro, Sergio och Picciotto, Loredana (2017). »Exploring the determinants of anti-mafia entrepreneurial behaviour: an empirical study on southern Italian SMEs«, *Entrepreneurship & Regional Development*, 30(1–2): 81–117.
- La Spina, Antonio (2008). »Recent anti-mafia strategies: the Italian experience«, i Dina Siegel och Hans Nelen (red.) *Organized Crime: Culture, Markets and Policies*. New York: Springer, s. 195–206.
- Lavezzi, Andrea Mario (2008). »Economic structure and vulnerability to organized crime: evidence from Sicily«, *Global Crime*, 6(1): 198–220.
- Lavezzi, Andrea Mario (2014). »Organised crime and the economy: a framework for policy prescriptions«, *Global Crime*, 15(1–2): 164–190.
- Lisciandra, Maurizio (2014). »Proceeds from extortions: the case of Italian organized crime groups«, *Global Crime*, 15(1–2): 93–107.
- LO (2022). *Arbetslivskriminalitet. Kampen för ordning och reda*. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige.

- Lo Verso, Girolamo (red.) (2002). *La Mafia dentro. Psicologia e psicopatologia di un fondamentalismo*. Milano: FrancoAngeli.
- Lo Verso, Girolamo och Gianluca Lo Coco (red.) (2003). *La Psiche mafiosa. Storie di casi clinici e collaboratori di giustizia*. Milano: FrancoAngeli.
- Lupo, Salvatore (2009). *History of the Mafia*. New York: Columbia University Press.
- mafianeindanke. The German perspective 12 years after the Duisburg massacre. 20 augusti 2019. <https://mafianeindanke.de> (hämtad 21 oktober 2019).
- Martone, Vittorio (2017). »Marketisation of social services and mafia infiltration: the case of migrant reception centres in Rome«, *European Review of Organised Crime*, 4(1): 9–28.
- Mocetti, Sauro och Rizzica, Lucia (2023). »Organized crime in Italy: an economic analysis«, *Italian Economic Journal*, <https://doi.org/10.1007/s40797-023-00236-4>.
- Mondani, Hernan och Rostami, Amir (2022). »Samarbete i brott: Organiserad brottslighet i Sverige 1995–2015«, i Amir Rostami och Jerzy Sarnecki (red.) *Det svenska tillståndet. En antologi om brottsutvecklingen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, s. 269–308.
- Mondani, Hernan och Rostami, Amir (2023). *Kriminella på kartan – en ESO-rapport om den organiserade brottslighetens geografi*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2023:3. Stockholm: Finansdepartementet.
- Naturvårdsverket (2022). Förstärkta insatser mot brottslighet inom avfallsområdet. Redovisning av regeringsuppdrag M2021/00438. Skrivelse 2022-03-07.
- Olson, Mancur (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Orlando, Leoluca (2001). *Fighting the Mafia and Renewing Sicilian Culture*. San Francisco: Encounter Books.
- Ostrom, Elinor (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pantaleone, Michele (1972). *Mafia e politica*. Turin: Einaudi.
- Paoli, Letizia (2004). »Italian organised crime: mafia associations and criminal enterprises«, *Global Crime*, 6(1): 19–31.

- Paoli, Letizia (2007). »Mafia and organised crime in Italy: the unacknowledged successes of law enforcement«, *West European Politics*, 30(4): 854–880.
- Partridge, Henry (2012). »The determinants of and barriers to critical consumption: a study of Addiopizzo«, *Modern Italy*, 17(3): 343–363.
- Polismyndigheten (2017). *Utsatta områden – social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. Stockholm: Nationella operativa avdelningen.
- Polismyndigheten (2019a). *Kriminell påverkan i lokalsamhället – En lägesbild för utvecklingen i utsatta områden*. Stockholm: Nationella operativa avdelningen, underrättelseenheten.
- Polismyndigheten (2019b). *Områdesdokument. Lokal lägesbild*. Lpo Södertälje/Region Stockholm.
- Polismyndigheten (2023). *Myndighetsgemensam lägesbild. Organiserad brottslighet 2023*. Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen.
- Polismyndigheten (2024a). *Lägesbild över aktiva gängkriminella i Sverige*. Stockholm: Nationella operativa avdelningen.
- Polismyndigheten (2024b). *Myndigheter i samverkan mot den organiserade brottsligheten 2023*. Stockholm: Polismyndigheten.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Regeringen Dir. 2021:39. Kommittédirektiv. Stärkta möjligheter att bekämpa bidragsbrott för myndigheter som omfattas av bidragsbrottslagen. Beslut vid regeringssammanträde den 3 juni 2021.
- Regeringen Dir. 2021:74. Kommittédirektiv. En nationell delegation mot arbetslivskriminalitet. Beslut vid regeringssammanträde den 23 september 2021.
- Regeringen Dir. 2024:26. Kommittédirektiv. Tilläggsdirektiv till Delegationen mot arbetslivskriminalitet (A 2021:04). Beslut vid regeringssammanträde den 22 september 2024.
- Regeringen/Justitiedepartementet Regeringsbeslut 2024-04-04. Uppdrag att studera hur bolag används som brottsverktyg av aktörer i den kriminella miljön. Ju2024/00843.
- Regeringens skrivelse 2023/24:67. Motståndskraft och handlingskraft – en nationell strategi mot organiserad brottslighet. Beslut vid regeringssammanträde 1 februari 2024.

- Rostami, Amir och Mondani, Hernan (2024). *Kriminella entreprenörer – en studie av den organiserade brottslighetens kopplingar till näringslivet*. Stockholm: Stockholms Handelskammare.
- Rothstein, Bo (2005). *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Santino, Umberto (1995). *La mafia interpretata. Dilemmi, stereotipi, paradigmi*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- Santino, Umberto (1997). *L'alleanza e il compromesso. Mafia e politica dai tempi di Lima e Andreotti ai giorni nostri*. Soveria Mannelli: Rubbettino.
- Santino, Umberto (2000). *Storia del movimento antimafia*. Rom: Editori Riuniti.
- Scaglione, Attilio (2014). »Estimating the size of the loan sharking market in Italy«, *Global Crime*, 15(1–2): 77–92.
- Scaglione, Attilio (2020). »Social change and anti-mafia movements: the 'Addiopizzo' variable«, *Modern Italy*, 25(1): 17–31.
- Schneider, Jane och Schneider, Peter (1976). *Culture and Political Economy in Western Sicily*. New York: Academic Press.
- Schneider, Jane och Schneider, Peter (2003). *Reversible Destiny. Mafia, Antimafia, and the Struggle for Palermo*. Berkeley: University of California Press.
- Sciarrone, Rocco (2004). »La sfera economica e il controllo del territorio«, i Rocco Sciarrone (red.) *La mafia esiste ancora*. Turin: Alicubi SRI, s. 22–27.
- Sciarrone, Rocco (red.) (2010). *Alleanze nell'ombra. Mafia ed economie locali in Sicilia e nel Mezzogiorno*. Rom: Donzelli Editore.
- Senato della Repubblica/Camera dei Deputati (2022). *Commissione parlamentare di inchiesta sul fenomeno delle mafie e sulle altre associazioni criminali, anche straniere*. XVIII Legislatura. Doc. XXIII, n. 37.
- Siebert, Renate (2003). »Mafia and anti-mafia: the implications for everyday life«, i Felia Allum och Renate Siebert (red.) *Organized Crime and the Challenge to Democracy*. London: Routledge, s. 39–54.
- SKR (2021). *Välfärdsbrott och otillåten påverkan. Från bidragsfusk till systemhotande brottslighet*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Regioner.

- SKR (2023). Hemställan om åtgärder för att förebygga, upptäcka och motverka välfärdsbrottslighet inom hälso- och sjukvård samt tandvård, 2023-12-15. Tillgänglig på www.skr.se.
- SOU 2017:37. *Kvalificerad välfärdsbrottslighet – förebygga, förhindra, upptäcka och beivra*. Betänkande av Utredningen om organiserad och systematisk ekonomisk brottslighet mot välfärden. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 2018:14. *Bidragsbrott och underrättelseskylldighet vid felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen – en utvärdering*. Betänkande av Utredningen om utvärdering av bidragsbrottslagen. Stockholm: Finansdepartementet.
- SOU 2019:59. *Samlade åtgärder för korrekta utbetalningar från välfärdssystemen*. Betänkande av Delegationen för korrekta utbetalningar från välfärdssystemen. Stockholm: Finansdepartementet.
- SOU 2023:34. *Bolag och brott – några åtgärder mot oseriösa företag*. Betänkande av Utredningen om bolaget som brottsverktyg. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 2023:43. *En samordnad registerkontroll för upphandlande myndigheter och enheter*. Betänkande av Leverantörskontrollutredningen. Stockholm: Finansdepartementet.
- SOU 2024:14. *Arbetslivskriminalitet – myndighetssamverkan, en gemensam tipsfunktion, lärdomar från Belgien och gränsöverskridande arbete*. Delbetänkande av Delegationen mot arbetslivskriminalitet. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Stiftelsen Tryggare Sverige (2023). *Företagens trygghetsundersökning 2023*. Stockholm: Stiftelsen Tryggare Sverige.
- Stiftelsen Tryggare Sverige (2024). *Företagens trygghetsundersökning 2024*. Stockholm: Stiftelsen Tryggare Sverige.
- Stolle, Dietlind (2003). »The sources of social capital«, i Marc Hooghe och Dietlind Stolle (red.) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave Macmillan, s. 19–42.
- Ståhle, Mattias (2024). »Ändrat skydd för rättsdatabaser kan gynna gäng enligt experter«, *Svenska Dagbladet*, 24 augusti.
- Svenskt Näringsliv (2022). *Oseriösa företag i offentlig upphandling*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.

- Svenskt Näringsliv (2023a). *Brottslighetens kostnader 2023*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Svenskt Näringsliv (2023b). *Arbetsmarknadskriminalitet – hur påverkas företagen och vad behöver göras?* Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- SVT Nyheter (2024). »Jordgubbsbranschen gynnar gängen: 'Hänsynslös exploatering'«. 14 juni. Jordgubbsbranschen gynnar gängen: »Hänsynslös exploatering« | SVT Nyheter (hämtad 6 augusti 2024).
- TV4 Nyheterna (2023). »Polisens nya drag mot gängvåldet: Tar hjälp av italiensk maffiapolis«. 13 november. <https://www.tv4.se/artikel/5rRIIm8qObCrFj7nT3VDJY/polisens-nya-drag-mot-gaengvaldet-tar-hjaelp-av-italienska-maffiapolisen> (hämtad 11 augusti 2024).
- Uslaner, Eric (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vannucci, Alberto (1997). »Politicians and godfathers: mafia and political corruption in Italy«, i Donatella Della Porta och Yves Mény (red.) *Democracy and Corruption in Europe*. London: Pinter, s. 50–63.
- Varese, Federico (2001). *The Russian Mafia. Private Protection in a New Market Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Zabyelina, Yuliya (2022). »Theorizing the linkages between the private sector and organized crime«, i Yulia Zabyelina och Kimberley L. Thachuk (red.) *The Private Sector and Organized Crime. Criminal Entrepreneurship, Illicit Profits, and Private Sector Security Governance*. London: Routledge, s. 9–25.
- Zabyelina, Yuliya och Thachuk, Kimberley L. (2022). *The Private Sector and Organized Crime. Criminal Entrepreneurship, Illicit Profits, and Private Sector Security Governance*. London: Routledge.

Intervjuer och samtal

Intervju med journalist på *La Repubblica*, Palermo. 1 mars 2002.

Intervju med Nino di Matteo, domare, *Palazzo di Giustizia*, Palermo. 3 maj 2012.

Intervju med byggherre. 24 november 2012 (kod 312).

Intervju med barägare. 10 december 2012 (kod 213).

Intervju med ägare av hantverksaffär. 11 november 2014 (kod 315).

Intervju med ägare av möbeltillverkningsföretag. 12 november 2014 (kod 219).

Intervju med ägare av brödaffär. 14 november 2014 (kod 427).

Intervju med ägare av glasögonaffär. 17 november 2014 (kod 20).

Intervju med ägare av tobaksaffär. 21 november 2014 (kod 644).

Intervju med ägare av bilmekanikerfirma. 26 november 2014 (kod 193).

Intervju med ägare av livsmedelsföretag. 2 december 2014 (kod 119).

Intervju med byggherre. 9 december 2014 (kod 264).

Intervju med Enrico Colajanni, *Libero Futuro*. 16 december 2014.

Samtal med ägare av arkitektfirma. Hösten 2011 (kod 627).

Samtal med ägare av klädbutik. Oktober 2011 (kod 48).

Samtal med ägare av tvättinrättning. Oktober-november 2011 (kod 469).

Samtal med ägare av idrottsklubb. November 2011 (kod 448).

Samtal med ägare av företag i underhållningsbranschen. November 2011 (kod 614).

Samtal med barägare. November 2011 (kod 641).

Samtal med ägare av livsmedelsaffär. November-december 2011 (kod 608).

Samtal med byggherre. December 2011 (kod 365).

Samtal med hotellägare. December 2011 (kod 152).

Samtal med ägare av järnhandel. April 2012 (kod 368).

Den organiserade brottsligheten i Sverige har alltmer börjat tillämpa maffialiknande metoder, såsom att begära skyddspengar av restaurangägare och andra näringsidkare samt infiltrera företag, myndigheter och organisationer. För att lära sig mer om hur samhället kan hantera denna form av brottslighet är det relevant att närmare studera ett land som har en lång historia av maffia, Italien. Trots stora skillnader mellan Sverige och Italien vad gäller politiska traditioner och institutioners funktion, finns det lärdomar att dra från de italienska erfarenheterna av brottsbekämpning och brottsförebyggande metoder.

Det empiriska materialet består av en enkätundersökning som kombinerats med intervjuer och samtal med företagare och aktivister från delar av antimaffiarörelsen i Palermo på Sicilien. Statsvetaren Carina Gunnarson visar i rapporten hur lokala initiativ kan stärka motståndet mot kriminella aktörer, och att det faktiskt går att ändra en negativ samhällsspiral i kontexter där maffian är stark.

I rapporten lyfts även några policyområden som skulle behövas diskuteras mer i ett svenskt sammanhang. Författaren presenterar slutligen rekommendationer för hur olika samhällsaktörer kan agera för att hantera de problem som den organiserade brottsligheten medför.

Carina Gunnarson är docent i statskunskap och affilierad forskare vid Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. Till vardags är hon verksam vid FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut.

Rapporten är en del i SNS forskningsprojekt
»Brottslighet och samhälle«.

